

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут журналістики

ОБРАЗ

Випуск 12

2011

Свідоцтво про державну реєстрацію видано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.
Серія КВ № 4297 від 13 червня 2000 року.

Усі права застережені.

Посилання на матеріали цього видання під час їх цитування обов'язкові.

Голова редколегії

Володимир Різун, д. філол. н.

Головний редактор

Наталія Сидоренко, д. філол. н.

Редакційна колегія:

Ніна Остапенко, к. філол. н. (заст. голов. ред.),

Наталія Шумарова, д. філол. н.,

Анастасія Мамалига, д. філол. н.,

Олександр Пономарів, д. філол. н.,

Микола Тимошик, д. філол. н.,

Анастасія Волобуєва, к. н. із соц. комунік. (відповідальний секретар)

Відповідальний випусковий редактор

Олена Ткаченко, д. філол. н.

Рекомендовано до друку:

вченою радою Інституту журналістики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка
протокола № 6 від 31 січня 2011 р.

Образ : щорічний науковий збірник / голова редкол. В. Різун, голов. ред. Н. Сидоренко ; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2011. – Вип. 12. – 96 с.

Видання є фаховим із філологічних наук та соціальних комунікацій.

Електронна версія наукового фахового видання передана до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та для представлення на портал наукової періодики України.
Див.: <http://www.nbuv.gov.ua> (Наукова періодика України)

© Інститут журналістики
КНУ ім. Тараса Шевченка, 2011

ЗМІСТ

Світло християнства

Старченко Тамара.

Дитячий християнський журнал «Водограй»
у проблемному полі сучасної католицької
журнальної періодики 5

Образ

Воронова Мальвіна.

Феноменологічний зміст публіцистичного портрета 11

Світ розмаїтій літератури

Боярська Любов.

«Сойчине крило» Івана Франка в контексті новітніх
європейських мистецько-культурних пошуків 19

Павлюк Ігор.

Зарубіжні письменники в українськомовній пресі
Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя ХХ ст.:
ідеологічний контекст 26

Публіцистичні обрії

Борець Андрій.

«Ми» та «вони»: бінарна конструкція у публіцистиці
Петра Стебницького 37

Остапенко Ніна.

Державотворчі мотиви в українських літературних
часописах на чужині 45

Попа Олена. Публіцистика Людмили Сталь
про розвиток преси для жінок 50

Поплавська Наталя.
Українська полемічна публіцистика: до витоків 59

Семенко Світлана.
Жанр передової статті у творчій практиці Юрія Косача –
редактора журналу «За синім океаном» 70

Історія журналістики

Волобуєва Анастасія.
Іншомовна преса Києва кінця ХІХ – початку ХХ ст. 78

Михайлюга Валентина.
Часопис «Рідний край» як джерело
шевченковзнавчих досліджень 82

Садівничий Володимир.
Діяльність професора А. В. Ходіна
в контексті розвитку вітчизняної медичної преси 88

Дитячий християнський журнал «Водограй» у проблемному полі сучасної католицької журнальної періодики

У статті розглядається функціонування дитячого журналу «Водограй» у смисловому полі сучасних католицьких журналів України, що входять у релігійний дискурс засобів масової інформації.

Ключові слова: журнал, християнство, релігійний дискурс, засоби масової інформації.

В статье рассматривается функционирование детского журнала «Водограй» в смысловом поле современных католических журналов Украины, которые входят в религиозный дискурс средств массовой информации.

Ключевые слова: журнал, христианство, религиозный дискурс, средства массовой информации.

The primary goal of this article is to review functioning of child magazine «Vodogray» in semantic field of modern Ukrainian Catholic magazines that are drawing into religious discourse of mass media.

Key words: magazine, Christianity, religious discourse, mass media.

Ефективність функціонування засобів масової інформації, журнальної періодики в тому числі, зумовлена зокрема тісною взаємодією з такими важливими галузями, як богослов'я й педагогіка. Необхідність подібного діалогу особливо актуалізується, коли йдеться про специфічну цільову аудиторію, яка ще не володіє потрібним знанням та життєвим досвідом, – дитячу. Привертає увагу журналістський пошук найбільш дійових форм активного, свідомого залучення юної аудиторії до християнських уявлень про світ, людину, її покликання.

Церква, зокрема католицька, завжди приділяла велику увагу засобам масової інформації. Так, звертаючись до слів енцикліки «Miranda Prorsus», що була проголошена Папою Пієм XII ще 1957 р., Пастирська інструкція щодо ЗМІ «Communio et progressio» (опублікована 1971 р.) зазначає: «Церква бачить у мас-медіа дар Божий, котрий, за Його про-

віденційним задумом, створює узи братерства між людьми і тим самим допомагає їм бути співучасниками Божого задуму про спасіння роду людського» [7]. Нинішній Папа Римський Бенедикт XVI, виступаючи, наприклад, з посланням з приводу 41-го Всесвітнього дня засобів масових комунікацій (січень 2007 р.), наголосив, що стосунки дітей та ЗМІ можна розглядати у двох аспектах: з одного боку, слід враховувати неабиякий вплив мас-медіа на формування дітей, а з іншого – виховання дітей має бути таким, щоб вони могли адекватно реагувати на те, що їм пропонується через засоби масової інформації.

Незважаючи на те що «в Україні католицькі ... медіа користуються популярністю переважно в західній частині держави, де відсоток вірян цих конфесій високий» [1, 340], звернення до особливостей смислового наповнення сучасних католицьких журналів, у першу чергу дитячого, може чимало дати у розумінні тих ціннісних орієнтирів, якими керується католицька Церква у питаннях виховання підростаючого покоління.

Дитячий християнський журнал «Водограй» органічно входить до проблемного дискурсу сучасної української католицької журнальної періодики (ідеться, зокрема, про «Католицький вісник», «Credo», «Frate», «Слово с нами»). На сайті журналу (<http://vodograj.org.ua>) зазначається: все починалося 2001 р. із дуже скромного накладу у 800 примірників, тираж, який зростає, свідчить про те, що видання потрібне й дітям, і батькам, і дідусям, оскільки «головною метою часопису є розвиток у дітей основних моральних і духовних цінностей, прищеплення любові до Батьківщини, дотримання Божих заповідей у житті».

Редакційному колективу вдалося привернути увагу маленьких читачів завдяки вдалій креативній знахідці – привабливому образу Краплинки-Цікавинки, що мандрує від номера до номера. На сайті журналу можна прочитати зворушливу оповідь про те, як маленька краплинка, вирішивши пізнати світ, полетіла до неба, де зустрілася з ангелами, «від них вона дізналася багато нового про світ і, найважливіше, – про його Творця. Ангели полетіли з Краплинкою до різних церков, де вона дізналася про релігійні свята та обряди, вивчила пісні, що прославляли Бога». Один з ангелів, довідуються читачі, і запропонував створити журнал для дітей. «Блискуча ідея! – погодилися всі. – Давайте назвемо його «Водограй», як Краплинчиного батька! – сказав інший ангел».

Ця казкова історія дає можливість редакції створювати ілюзію живого спілкування малечі з милою живою істотою, яку давно полюбили, сприймають як свою, а отже, й вірять, причому вірять по-дитячому, світло й беззастережно. Така віра дає можливість сприймати й серйозні,

глибоко повчальні моменти. Так, у листі, підписаному Краплинкою-Цікавинкою (2010. – № 3), йдеться про необхідні під час Великого Посту особливі високості духу: «Знаю, що всі ми хочемо бути дорослими, але що означає бути дорослим? Це означає бути відповідальною і мужньою людиною, яка вміє завжди обирати добро, захищати слабких і мати серце, сповнене любові. Зараз, під час нашої мандрівки під час Великого Посту, ми потрапляємо до Країни мужності, де будемо чекати на свято Воскресіння Ісуса Христа, щоб разом з Ним стати дорослими людьми, що мужньо перемагають зло».

А пізньої осені, у листопаді (2009. – № 9), коли в природі примхливо поєднуються й радість, і смуток, Краплинка-Цікавинка наворачтає читачів до цікавих асоціацій і повчальних аналогій: «Природа завмирає, щоб після довгих зимових місяців знову ожити і розквітнути... Запрошую вас цієї осені подумати над таємницею життя і смерті, про вічність і дорогу до неї. У листопаді буде Урочистість Усіх Святих, тобто людей, які все своє життя вірили і терпіли, щоб досягнути Небо. Пам'ятаймо, що пошана до святих – це наш обов'язок. Можемо також пояснити нашим друзям і знайомим, ким є святі, що вони зробили для життя Церкви і чому їх потрібно шанувати. І вам бажаю також, щоб своїми добрими вчинками ви заслужили на перебування зі святими в Небі».

Потужні смислові й емоційні імпульси виразних редакційних звернень цілком органічно поєднуються із найважливішим розділом журналу «Роздуми над Євангелієм». Адаптованою для дитячого мислення й сприйняття є оповідь про визначні моменти земного життя Ісуса. Ідеться, наприклад, про те, як п'ятьма хлібами й двома рибинами було нагодовано п'ять тисяч людей (Лука 9, 10–17), і одразу ж необхідне резюме: «Він хоче, щоб і ти, і я наситилися. Знає про наші хвороби і наш голод. Кожного дня дає нам те, чого найбільше потребуємо. **Чи дякуєш Богові за Його турботу? А за що хочеш подякувати зараз?**» (2010. – № 6). У № 2 (2010) розповідається про чудо на озері (Лука 5, 1–11), коли майбутній апостол Петро переконався у всемогутності й доброті Всевишнього; березневий номер 2010 р. подає розповідь Ісуса про двох синів і любов Батька – «найкращого небесного Батька». Отже, за допомогою глибоких, багатозначних євангельських текстів автори журналу прагнуть донести до маленьких читачів гуманістичні ідеї християнства.

Успішно функціонує в журналі й своєрідний різновид жанру проповіді – повчання, в якому органічно поєднуються християнські й дидактичні елементи, що сприяє реалізації потрібної виховної мети. Це, зокрема, роздуми про любов до ближнього (2010. – № 5); про те, як стати щасливим – «Щастя приховане в Євангелії» (Мт 5, 1–12) (2009. – № 9); про мужність

(«Добрий Ісус дав нам приклад мужності, яку потрібно практикувати щоденно, переборюючи власні забаганки, егоїзм, вигоду» (2010. – № 3) тощо.

«Водограй» охоче надає свої сторінки образним євангельським притчам: «Притча про сіяча» (2007. – № 9), «Притча про доброго самарянина» (2008. – № 1). Так, переповідаючи притчу про сіяча (Мт 13, 1–9; 19–23), автори журналу вважають за потрібне обов'язково розтлумачити сказане й пояснити на зрозумілих прикладах з повсякденного життя. Ідеться, скажімо, про зерно, посіяне на кам'янистому ґрунті, зерно, що швидко зійшло, але не укоренилося та й зів'яло. «А, може, ми є «кам'янистим ґрунтом»? – запитується у коментарі. – Ти почув і усвідомив Боже Слово – з радістю приймаєш рішення змінити своє життя. От просто будеш виносити сміття без маминого нагадування, будеш годувати kota і папугу. **І що?..** Вже через день сміття валяється на кухні, кіт голодний жалісно нявчить, а над папугою змилювалася бабуся...»

Не менш дійовим жанром, що активно сприяє засвоєнню необхідних смислових акцентів, є улюблена дітьми казка. Про силу Господньої любові, любові, для якої немає нічого неможливого, йдеться, наприклад, у казці з явно виявленими апокрифічними мотивами «Вовк у Вифлеємі» (2008. – № 1). Усе відбувається у святу ніч великої благодаті – народження Ісуса. Голодний вовк зауважив, що пастухи побігли до печери, і вирушив услід. Пізньої ночі, коли Богородиця та Йосип заснули, вовк пробірається до Святого Дитяти, відкриває пащу... Але маленьке дитяче рученятко гладить хижака по голові, а малесенькі вуста промовляють: «Вовче, я тебе дуже люблю!». І стається диво: опадає вовча шкура, з неї виходить чоловік, що «став на коліна, поцілував рученята Дитяти і став молитися». Щезає звірине ество, а людське радо промовляє: «Народилося Боже Дитя, яке дасть вам справжню свободу! Прийшов Месія, Він дарує любов, яка нас перемінить!»

Казки не обов'язково пов'язані з євангельськими подіями, але смислові посилання на Святе Письмо, як правило, містять. Так, казка «Гостина у замку» (2010. – № 6) розповідає про запросини селян на свято до господаря, чие прохання принести з собою води, хто скільки зможе, трохи здивувало запрошених. І от кожен на свій розсуд обирає ємність для води: в одних це великі бочки, у когось маленькі скляночки. Після щедрою частування гості пішли по свій посуд і були приголомшені – «кожна посудина була наповнена золотими монетами!». Декому залишалося лише біdkатися: «Ох! Якби ж то я приніс більше води ...». Завершає оповідь слухний коментар з Євангелія (Лука 6, 38): «Дайте, то й вам дасться... Якою бо мірою ви міряєте, такою і вам відміряють».

Журнал ознайомлює читачів із прикладами справжнього подвижництва, абсолютної віри й відданості Божій правді, світлому служінню їй. Ідеться, зрозуміло, про численних християнських святих, чий подвиг надихатиме завжди. Кожне з житійних оповідань у доступній і цікавій дітям формі наголошує: святі є нашими заступниками на небі, «приклад святих актуальний протягом століть, а істини, які вони сповідували, – незмінні та вічні, бо Істина – це Господь» (2010. – № 6).

Безумовним позитивом журналу «Водограй» є глибоко продумана, вирашна перш за все в плані функціональному «Сторінка для батьків», яка особливо послуговується органічністю входження видання у спільне для сучасної католицької періодики смислове поле. Надзвичайно важливим є основоположний момент: Другий Ватиканський Собор дає родині її давню назву – домашня Церква, що означає: саме у сім'ї батьки мають бути для своїх дітей першими наставниками віри, мають виховувати і словом своїм, і власним прикладом [3]. Всеукраїнський двотижневик «Католицький вісник», що має, як правило, розлогий розділ «Батьки і діти», не втомлюється повторювати: «Саме батьки вчать любові до Бога та Батьківщини, поваги до ближніх, знайомлять із засадами моралі та поведінки в суспільстві» [5, 21]. Католицький суспільно-релігійний часопис «Credo» переймається, зокрема, «вічною» проблемою «батьки і діти»: «Не знаю, чи матиму відвагу ... безжально кинути мамі в обличчя слова, що вона мене не розуміє. Бо що я роблю для того, аби найрідніші мене знали? Чи я кохаю їх так само безумовно?... А коли вони прийдуть до мене, мої майбутні сини і дочки, що я їм скажу? Як буду виправдовуватися?... **Відповідь на всі, поставлені у тексті запитання, – Любов**» [6, 17]. Францисканський культурно-релігійний журнал «Frate» наголошує: «... помилкою, якої часто припускаються вихователі й батьки, є те, що релігійне виховання – лише своєрідний додаток до «нормального» виховання, що з ним можна почекати до того моменту, коли дитина трошки підросте.... забувають, що саме релігійний аспект є джерелом розуміння сенсу життя» [2, 12]. «Щоб ви не робили, ніколи не полишайте говорити вашому чоловікові (дружині) і вашим дітям, що ви любите їх! – зазначає часопис «Слово с нами» (орган Отців Маріан). – Ніколи не переставайте говорити їм, що Христос любить їх. **Господь прагне допомогти вашій сім'ї стати малою церквою. Довіртеся Йому**» [4, 19].

Усвідомлюючи беззаперечну важливість мудрого батьківського виховання, автори «Водограю» знаходять правильні інтонації, ненав'язливий спосіб спілкування з батьками. Тому органічно сприймаються і «10 заповідей для батьків» (2009. – № 9), і роздуми «Єдність родини –

щастя дитини» (2010. – № 6), і бесіда «Краще добро робити, ніж гарно говорити» (2010. – № 2), і багато інших матеріалів, продуманих, виважених, без сумніву, корисних.

Отже, численні виражальні й зображальні засоби журналістського впливу допомагають актуалізувати такі важливі християнські ідеї, як любов до Бога й ближнього, істинність віри, каяття, покаяння, спасіння, що мають сприяти формуванню істинної духовності читацької аудиторії. Дитячий журнал «Водограй» природно входить до католицького дискурсу сучасних українських ЗМІ, який прагне активно функціонувати у межах загального релігійного дискурсу засобів масової комунікації.

---

1. *Бойко А.* Обережно, релігія. Образ католицької церкви в мас-медіа України / А. Бойко // Україна і Ватикан. – К., 2009. – С. 339–344.

2. *Васютинська А.* Декілька слів про релігійне виховання / А. Васютинська // «Frater». – 2009. – С. 11–14.

3. *Декларация о христианском воспитании* // Второй Ватиканский Собор. Конституции, декреты, декларации // Жизнь с Богом. – Брюссель. – С. 453–468; *Іван Павло II.* Лист до сімей Gratissiam Sane, 1944 // Вибрані документи Католицької Церкви про шлюб та сім'ю. – Львів, 2008. – С. 367–436.

4. *Домашня церковь* // Слово с нами. – 2010. – № 5. – С. 15–19.

5. *Калініченко Т.* Вчимося спілкуванню / Т. Калініченко // Католицький вісник. – 2010. – № 5. – С. 21.

6. *Ошовська О.* Батьки і діти – вічні питання / О. Ошовська // Credo. – 2009. – № 4. – С. 17.

7. *Церковь и Интернет.* Документы Апостольского Престола // [http:// pasga.narod.ru/archive/art047.html](http://pasga.narod.ru/archive/art047.html).

Феноменологічний зміст публіцистичного портрета

У статті досліджено феноменологічну сутність жанру публіцистичного портрета. Розглянуто філософський аспект жанру в контексті проблеми збереження історичної та соціальної пам'яті, творчого безсмертя та самопізнання. Визначено етико-філософську місію публіцистичного портрета – художньо-публіцистичної форми, що відтворює духовний стрижень Особистості. З'ясовано узагальнену модель портрета, сформовану на основі досліджених етичних та естетичних засадах жанру.

Ключові слова: публіцистичний портрет, особистість, соціальна пам'ять, духовне безсмертя, самоідентифікація.

Статья посвящена исследованию феноменологической сущности жанра публицистического портрета. Рассматривается философский аспект жанра в контексте проблемы сохранения исторической и социальной памяти, творческого бессмертия и самопознания. Определяется этико-философская миссия публицистического портрета – художественно-публицистической формы, которая воспроизводит духовный стержень Личности. Статья содержит обобщенную модель портрета, сформулированную на основе исследованных этических и эстетических основ жанра.

Ключевые слова: публицистический портрет, личность, социальная память, духовное бессмертие, самоидентификация.

This article is devoted to the research of the phenomenological essence of a publicistic portrait genre. The philosophical aspect of a genre in a context is considered as: problems of preservation of historical and social memory, creative immortality and self-knowledge. Etiko-philosophical mission of a publicistic portrait is defined – this is an art-publicistic form which reproduces a spiritual core of the Person. Also article contains the generalised model of the portrait formulated on the basis of investigated ethical and aesthetic bases of a genre.

Key words: publicistic portrait, person, social memory, spiritual immortality, self-identification.

Досліджуючи жанрові форми, ми здебільшого лише фіксуємо їх сучасний стан, узагальнюючи плин практичної журналістики, що, безумовно, позитивно з історичного та науково-практичного боку, однак малоефективно з точки зору їх вдосконалення. Ми забуваємо про феноменологічний зміст кожного жанру, тобто про його ідеальну модель, можливість якої ширші за ті вузькі підходи, якими послуговується практика, орієнтовані на медійний ринок, споживачів, невибагливий смак мас, спонсорів та замовників інформації. Вивчаючи феномен тієї чи іншої літературно-публіцистичної форми, ми узагальнюємо не лише сучасні підходи, переважно кон'юнктурні та ситуативні, але, що важливо, аналізуємо жанр з точки зору його максимальної ефективності та вибагливості поетики. Крім наукового та науково-філософського інтересу, феноменологічний підхід має і своє практичне значення. Усвідомлення авторами ідеальної жанрової моделі (сутності, природи, абсолютизованого першопочатку) стає природною запорукою їх досконалості.

Міждисциплінарна сутність жанру публіцистичного портрета спонукає до феноменологічного, науково-абстрактного, теоретичного підходів. Фактично сьогодні перед нами єдина публіцистична форма, мета якої – пізнання Особистості. У межах панівної подієвої, новинної, сенсаційної та розважальної журналістики наявність подібного жанру є унікальною, дослідження його – необхідним, актуальним і відповідним до потреб теорії публіцистики.

Через брак комплексних сучасних праць, присвячених публіцистичному портрету як формотворчому феномену, доводиться спиратися на дослідження, що стосуються теми опосередковано. Зокрема, досі найбільш яскравими, сміливими та науково повними дослідженнями з портретистики є праці мистецтвознавця М. Андроникової [1]. І хоча в полі її зору був портрет у живописі, методологія та декотрі висновки цілком можуть бути екстрапольовані на публіцистичний портрет. Варто також згадати наукову працю Т. Беневоленської [2], що належить радянській науковій школі. Частково ця робота застаріла (у тій частині, де йдеться про ідеологічні засади жанру), але розділи, присвячені відтворенню характеру персонажа, образній системі, поетиці жанру, – цілком актуальні й сьогодні. Опосередковано цінними є роботи, що тим чи іншим чином торкаються проблем літературного портрета (зокрема, літературні портрети засновників цього жанру Ш. Сент-Бюва [10] та А. Моруа [8], а також аналітичні статті, присвячені їх доробкам [9]). Праці Д. Донцова, присвячені Лесі Українці [7] та О. Телізі [6] також становлять інтерес для наукового роздуму про етико-естетичні засади жанру.

Певна річ, говорячи про такий жанр, як публіцистичний портрет, у центрі якого – особистість, вивчаючи його феноменологію, важливо опиратися на той напрям науково-філософської думки, що розглядає особистість у контексті історичної та соціальної пам'яті, свідомості та самосвідомості, самореалізації та самоідентифікації. У цьому контексті важливими є філософські роботи В. Бехтерева (про соціальну пам'ять та енергію) [5], А. Бергсона (про мінливість особистості) [4], Ж.-П. Сартра (про винятковість «я») [10], М. Бердяєва (про свободу та гуманізм) [3].

Публіцистичний портрет у своєму етико-філософському спрямуванні, гуманістичній місії та стилістичних можливостях завжди виходив за межі журналістики, наближаючись до літератури, її художнього джерела та позачасової сутності. Портрет займає особливу нішу художньої публіцистики, в центрі уваги якої не подія, а історико-біографічний факт, не коментатор/експерт/нюзмейкер – *особистість*. Але для того щоб говорити про його феномен, немає жодних потреб говорити про його популярність, рідкісність чи актуальність. Від часу своєї появи і дотепер цей жанр не втратив ні своєї ваги, ні цінності, ні значення, що перебуває за межею швидкоплинних завдань журналістики, криється у корінних проблемах людства, філософських шуканнях цивілізації і сенсоутворень кожного окремого індивіда.

Унікальність документального/публіцистичного портрета полягає в тому, що, рухаючись із часом, будучи актуальною публіцистичною формою, він водночас має позачасову природу, виражену в завданнях, методах і художньому тлі.

Зберігаючи пам'ять про Особистість, публіцистичний портрет є формою збереження історичної пам'яті людства в цілому. Його внутрішній зміст не вичерпується проблемами формотворення, а, швидше, спрямований на вирішення проблем Особистості й часу, Особистості й самопізнання, Особистості й соціальної пам'яті, Особистості та її переосмислення кожним наступним поколінням.

Умовно можна виокремити кілька загальнолюдських проблем, навколо яких вибудовується феноменологічний зміст портрета як жанру: 1) проблема історичного руху цивілізації, соціальної пам'яті й соціального забуття; 2) проблема духовного безсмертя особистості; 3) проблема самоідентифікації, мінливості, непостійності й нечіткості індивідуальних домінант; 4) проблема раціонального та інтуїтивного відтворення характеру шляхом документальної реконструкції життя й діяльності особистості.

Розглянемо деякі з них, як-от: публіцистичний портрет і проблема історичного руху цивілізації, соціальної пам'яті й соціальної смерті.

Вертикальний, історичний рух цивілізації вгору до нарощування знань, технічних можливостей, навичок і культурних надбань, що не передбачає зворотного напрямку, змушує людство концентрувати, стискати, по суті, уніфікувати вироблений ним увесь інформаційно-культурний доробок. Сучасники не встигають охопити, переосмислити, інтерпретувати той досвід, що лишають попередні покоління. Цивілізація у розумінні власної історії дедалі більше буде спиратися на, так би мовити, хрестоматійні знання, що архівуються за логікою зберігання інформації в комп'ютерній системі пам'яті. Така реакція на безмежну кількість літературних і наукових творів, витворів мистецтва й мистецьких акцій, персоналій і тих сфер, до яких вони залучені, заперечує Особистість як *ініціатора руху*. Усе, що зазвичай є мотивом діяльності кожного індивіда – увага, реакція, пам'ять людства, сьогодні, напевно, припинило існувати у своєму первинному вигляді. Увага сучасника фрагментарна, розсіяна, пунктирна, розфокусована сукупним потоком інформації і швидким ритмом її зміни, сучасний споживач не встигає реагувати, а реакції його притлумлені емоційною, але переважно беззмістовною інформацією, що надходить із різних комунікативних джерел. Увесь доробок цивілізаційної думки, стиснутий до коротких інтернет-досьє, довідок, хронік, хрестоматій, практично позбавляє сучасних творців і мислителів сенсу Творити. Сьогоднішній митець творить у порожнечі, майже у мовчанні, як ніколи усвідомлюючи критичність своєї самотності, вираженої у тотальній байдужості, нетривалості сприйняття й пам'яті.

Про пастку подібної соціокультурної самотності, в яку сьогодні потрапило людство, ще на початку ХХ ст. попереджав М. Бердяєв, який зазначав: «Люди не будуть більше знищувати одне одного, не буде таких вбивств, страт і розбоїв, не буде такої тьми і невігластва, такої бідності і безпорадності перед природою. Але посиляться туга, радості буде ще менше, жах пустоти і небуття досягне нечуваних розмірів. Внутрішнє відчуження і зовнішня взаємозв'язаність будуть збільшуватися у міру зовнішнього звільнення і насильницького єднання людей...» [3].

Світ силоміць пов'язаний технологіями, в ньому дедалі більше схематичного й дедалі менше гуманістичного сенсу, тобто істинних зв'язків між ідеями та їх носіями. Сьогодні спостерігається брак гуманістичних ідеологем і форм, які би їх втілювали у відповідному до вимог часу вигляді. Саме в таких умовах зростає значення тих документальних форм, що зберігають відомості про особистість у найширшому контексті, не просто повідомляють, а й містять її образ, утілюють її дух, виводять з невідомості, підкреслюють значення, рятують від небуття і, фокусуючи увагу сучасників, надають сенсу її існуванню.

Публіцистичний портрет містить документальний образ особистості, і, зберігаючи авторську інтерпретацію характеру героя, справді є дзеркалом, що відображає людину, епоху та якість її історичного переосмилення.

Кожне наступне покоління інтелектуальних еліт «переписує» історію в персоналіях і творить власну, маючи свою версію значущості тих, хто прислужився розвитку цивілізації, і тих, хто докладає до того зусиль.

Подібно до того, як генетична пам'ять утримує ознаки виду і роду, наділяючи нас необхідними для життя рисами, публіцистичний портрет зберігає пам'ять про людство, тримає у собі ту концентровану інформацію, що необхідна нам для послідовного духовного, інтелектуального, естетичного розвитку.

Портрет як форма мислення і форма відображення дійсності є формотворним виявом бехтерівських поглядів на соціальне безсмертя. Розмірковуючи про безсмертя особистості, В. Бехтерев уважав [5], що воно неможливе в індивідуальному фізичному чи духовному сенсі і є утопічним для окремої особистості. Натомість він наполягав на тому, що саме єдність людей, послідовність поколінь, історичний поступовий рух у єдності зусиль різних індивідуальностей є запорукою збереження пам'яті про індивіда: «духовна» особистість людини, що має самодостатню цінність, ніколи не зникає безслідно і таким чином кожна особистість, що увібрал досвід пращурів і має власний життєвий досвід, не припиняє свого існування разом із припиненням індивідуального життя, а продовжує його у повній мірі в усіх істотах, які з нею хоча б опосередковано стикалися під час її життя, і таким чином живе у них та в їх нащадках, ніби розчинившись, але вічно, поки існує життя на землі взагалі... особистість всіма своїми якостями та індивідуальними особливостями перевтілюється в цілий ряд інших особистостей, тих, що співіснують з нею, і тих, що йдуть за нею вслід...» [5].

В. Бехтерев убачав безсмертя індивіда в комунікативній передачі енергетичного зв'язку. Не вступаючи в дискусію з ним у засадних положеннях теорії, слід зауважити, що він не міг передбачити ні процес концентрації і стискання інформації, ні фрагментарність і поверховість співучасті кожного індивіда в духовному становленні інших і, як наслідок, інформаційну пересиченість і духовну роз'єднаність людей ХХІ ст. Не можна не погодитися, що безсмертя кожного індивіда в тому, що він віддав людству свою енергію, і найменший вплив на світ чи на іншу особу є цеглиною в загальному будівництві людського Буття: «...зникають народи, забуваються їхні боги і царі, але досягнутий народами духовний прогрес, який становить дикуна на сходинку цивілізованої людини, не зни-

кає і не втрачається, а, накопичуючись від покоління до покоління, приводить до вдосконалення людської особистості, і тим самим стає подальшим поштовхом розвитку духовної людської культури».

Водночас, цей розвиток і окреслена В. Бехтеревим спадкоємність кожного в усіх і всіх – у кожному не може існувати без волі Всіх (людства) до збереження пам'яті, свідомої, послідовної діяльності – інтерпретації зв'язків минулого з теперішнім.

Публіцистичний портрет є одним із засобів, можливо, мікроскопічним у порівнянні зі своїми завданнями, але все ж таки засобом соціального безсмертя персоналій. Соціальна смерть – це провал у пам'яті нації, етносу чи людства, повне небуття. Твори мистецтва, наукові досягнення, мистецькі акти і акції – абсолютно все з плином часу переосмислюється, стискається, стає не більше, ніж концентратом інтелектуальної думки в історичному перебігу. Якщо тривалий час людство керувалося прагненням виявити себе й залишитися у часі об'єктами матеріально-духовної культури, то саме зараз воно відчуває відносність усіх своїх здобутків і самого прагнення – мати безсмертя у визнанні своєї діяльності. І саме зараз на перший план вийшла Особистість та її самоцінність. Шляхом її справжнього, сучасного, тривалого існування є постійно жива оповідь про неї, що її підтримує, переписує, доповнює, уточнює та інтерпретує кожне наступне покоління. Зрештою, саме сьогодні ми усвідомлюємо, що пам'ять є рухом.

Філософська модель публіцистичного портрета, виходячи з місії збереження історичної пам'яті, має такий вигляд: *Особистість – її образ, Безсмертя особистості – його втілення, Автор – його інтерпретація, Нація – її історична традиція й самоідентифікація, Цивілізація – її сучасні культурологічні підходи й цінності*. І все це замикає текстуальне й контекстуальне коло кожного портрета, що виконує етичну місію збереження соціальної пам'яті людства про особистість. Збереження, що є Духовним Мотивом діяльності для всіх індивідів у межах відчуженості постмодерного, інформаційного суспільства, самотності й браку реакції та уваги.

Якщо проблема соціальної пам'яті є проблемою людства, його зосередженості на процесах самозбереження й самовизначення, то є й інша філософська проблема – духовного безсмертя особистості, що є конфліктом кожного окремого Творця. І цей конфлікт криється у значущості його діяльності.

Потреба особистості у власному, одиничному, індивідуальному безсмерті є наслідком відчутної загрози бути забутим, а отже, ще за життя визнати, що життя було безглуздим. Саме тому особистість бере за орієнтир Духовний Мотив, сформульований як Безсмертя, спрямований на

збереження своєї сутності, вираженої у духовно-матеріальних виявах – діяльності.

Суттєва відмінність портрета від інших жанрів у його засадничому завданні, а саме в тому, щоб віднайти духовну доміную особистості, визначити ірраціональне, нестійке, але значуще джерело її Я.

За бергсонівською теорією, сутність особистості перебуває в тоці теперішнього, поміж минулим і майбутнім, криється у фрагментарній, чуттєвій пам'яті, яка час від часу осягає свідомість спалахами єдності, але більшу частину життя демонструє уривчастість, фрагментарність, асоціативність і неповноту [4]. Кожній людині надзвичайно важко визначити себе, виокремити свою доміную із нетривких почуттів, бажань, думок, спогадів. Швидкість і рух власного Я, нестійкість почувань і пам'яті обумовлюють власну невизначеність особистості. Натомість портретист, що має завдання з'ясувати, якою є людина, фактично виступає тим, хто збирає, організовує, систематизує весь інтелектуальний, чуттєвий, мовленнєвий, дійовий потік особистості в плині часу, щоб визначити її духовну основу.

Живе спілкування, запис спогадів, цитація, коментарі оточення, власне професійна діяльність, зовнішній вигляд – це той документальний зріз, що відтворює особистість у її найхарактерніших виявах, що, можливо, подекуди проходять повз її власні очі, не становлячи основу думок свідомості, націленої на саму себе.

Відтворення людини, збереження її образу – основна етична умова існування цивілізації та ознака гуманістичного здоров'я людства. Феноменологічна унікальність публіцистичного портрета пов'язана також із тією парадоксальною метаморфозою, що суперечить законам збереження публіцистики, але відповідає законам збереження мистецтва. На противагу переважній більшості публіцистичної інформації, що має гострий суспільний характер, налаштований на резонанс, і, відповідно, надзвичайно короткий термін існування, публіцистичний портрет не тільки не втрачає з часом своєї актуальності, а й набуває інших, додаткових сенсів. Так з часом він стає – пам'яткою не тільки особистості/персонажу, але й епохи, способу мислення сучасників, їхніх уподобань, цінностей тощо.

---

1. Андроникова М. Об искусстве портрета / М. Андроникова. – М. : Искусство, 1975. – 326 с.

2. Беневоленская Т. Портрет современника. Очерк в газете / Т. Беневоленская. – М. : Мысль, 1983. – 134 с.

3. *Бердяев Н. А.* Философия свободы [ел. бібліотека «Вехи»] // http://www.vehi.net/berdyayev/filos_svob/index.html.
4. *Бергсон А.* Творческая эволюция : [цит. за електронним джерелом] / А. Бергсон. – М. : Канон-пресс ; Кучково поле, 1998 // <http://www.uic.unn.ru/pustyn/lib/bergson.ru.html>
5. *Бехтерев В. М.* Психика и жизнь. – [2-е перераб. и доп. изд.] – СПб., 1904 г. : [цит. за електронним джерелом] // <http://www.philosophy.ru/library/ivanov/behterev.html>.
6. *Донцов Д.* Поетка вогненних меж. Олена Теліга / Д. Донцов. – Торонто, 1953. – 95 с.
7. *Донцов Д.* Поетка українського рiсорджiмента / Д. Донцов. – Львів, 1922. – 35 с.
8. *Моруа А.* Литературные портреты / А. Моруа. – М. : „Прогресс», 1970. – 454 с.
9. *Наркирьер Ф.* А. Моруа – литературный критик : [передмова] / Наркирьер Ф. // Андре Моруа. Литературные портреты. – М. : Изд-во «Прогресс», 1970. – 455 с.
10. *Сартр Ж.-П.* Бодлер : [цит. за електронним джерелом] / Ж.-П. Сартр // http://www.zipsites.ru/books/sartr_bodler/.
11. *Сент-Бёв Ш.* Из работ разных лет : [выбране] / Ш. Сент-Бёв. – М. : Директ-Медиа, 2007. – 38 с.

«Сойчине крило» Івана Франка в контексті новітніх європейських мистецько-культурних пошуків

У статті розглядаються елементи нових європейських культурно-філософських концепцій (теорія надлюдина Ф. Ніцше і основи психоаналізу З. Фрейда та К. Юнга), залучені І. Франком до створення персонажів та мотивації вчинків героїв новели «Сойчине крило».

Ключові слова: модернізм, психоаналіз, ніцшеанство, міфологізм, мотив, образ, символ.

В статье рассматриваются элементы новых европейских культурно-философских концепций (теория сверхчеловека Ф. Ницше и основы психоанализа З. Фрейда и К. Юнга), задействованные И. Франко для создания персонажей и мотивации поступков героев новеллы «Сойкино крыло».

Ключевые слова: модернизм, психоанализ, ницшеанство, мифологизм, мотив, образ, символ.

This article discusses the elements of the new European cultural and philosophical concepts (F. Nietzsche's theory of the superhuman and the foundations of psychoanalysis, Sigmund Freud and C. G. Jung), involved by Franko to create characters and motivations of the «Jay's wing» characters deeds.

Key words: modernism, psychoanalysis, Nietzscheanism, mythological, motif, image, symbol.

Микола Наєнко зазначав: «Справжнього письменника І. Франко завжди бачив у контексті світових досягнень». У своїй статті «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах» І. Франко стверджував, що «чільний сучасний письменник... неначе дерево, що своїм корінням впирається якомога глибше і міцніше в свій рідний, національний ґрунт... а своїм пнем і кроною поринає в інтернаціональній атмосфері» [13, 93].

Великий вплив на літературу кінця XIX – початку XX ст. мали романтична концепція міфу Ф. Ніцше та психоаналітичні теорії З. Фрей-

да й К. Юнга. Враховуючи те, що духовні шукання європейської інтелігенції межі XIX – XX ст. так чи інакше зазнали впливу ідей Ніцше про надлюдину, спробуємо простежити, яким чином знаменита теорія втілена у новелі «Сойчине крило».

Загальновідомо критика Франка художньо-естетичних поглядів М. Воронного, «молодомузівців» та «хатян», крім усього іншого, засвідчує й глибоке розуміння ним модерністської естетики. Виникає цікава ситуація, коли Франко критикуватиме молодих письменників, уже апробувавши їхні прийоми. Герой новели «Сойчине крило» був задуманий саме як модерністський, а його світогляд і життєва позиція мали *розвінчуватися* в процесі твору (ідея про неможливість утекти від реальності, від життя). Гасла «чистого мистецтва», «мистецтва для мистецтва», «штуки для штуки» поєднуються в новелі з концепцією втечі художника у «вежу із слонової кістки» [1, 268]. Герой новели із задоволенням цитує це «парнасівське» гасло «штука для штуки», але в нього воно має трохи інше значення – мистецтво жити для себе самого, культивування своєї особистості, *над*-звичайності. Звідси – гра [3], режисура, артистизм тощо (герой повсякчас зауважує, що у його «світі» *ним* усе створено, чітко зрежисовано і контролюється). З одного боку, він схожий на улюблений «молодомузівський» «тип людини, що стратила всяку віру і надію» (О. Луцький), дитя «скорбі й туги» (П. Карманський) [4, 485], з іншого – герой, який має ознаки сильної особистості, що стоїть поза добром і злом, тобто «надлюдини» Ніцше (образ, який культивуватиметься «хатянами»).

Втеча від життя, культ самотності й самоцінності здаються герою новели єдино можливими після тієї тяжкої травми, яку він пережив три роки тому. Його ізольований світ, його тверде (до часу) переконання, що він зміг, він *переміг*, він – *над* ситуацією, звичайно, має ознаки і романтичного героя-самітника, зневіреного й розчарованого, що переймається лише собою і своїм світовідчуттям, і надлюдини. Однак ізольованість його дуже, сказати б, прагматична. Він віддає реальності (роботі) рівно стільки, щоб забезпечити собі існування. «Ніхто не підозріває в тім сухім формалісті та реалісті духового сибарита, артиста, що плекає одну штуку для штуки – вмілість жити» [9, 55]. На своєму умовному острові відлюдництва він – єдиний господар і єдиний актор: «Суспільність, держава, народ! Усе це подвійні кайдани. Один ланцюг укований із твердого заліза – насилля, а другий паралельний з ним, виплетений із м'якої павутини – конвенціональної брехні. Один в'яже тіло, другий душу, а оба з одною метою – опутати, прикрутити, обезличити і упідлити високій, вольний витвір природи – людську одиницю» [9, 54–55].

Роздуми героя про цю «одиницю» – це роздуми про свою винятковість, своє особливе становище *поза* певними законами. «Живе, реально живе, працює, думає, терпить і бореться, паде і тріумфує тільки одиниця» [9, 55]. Герой наголошує, що його тріумф не голосний (бо такий тріумф – «се тріумф дикунів, негідний освіченого чоловіка»): «Мій тріумф не має ворогів і не будить нічиєї зазвисті. Та він правдивий, глибокий і не будить нічиєї зазвисті. Та він правдивий, глибокий і тривкий. Він не моментальний, не вислід шаленої боротьби і зусилля. Се моє щоденне життя, але піднесене до другого ступня, осяяне подвійним сонцем, напоєне красою і гармонією» [9, 55].

Тут зосереджується увага на моральній силі людини, яка самоізолюється від суспільства, культивує свою винятковість, свою неповторність, егоїзм. Але це не той тип героя-*злодія*, як, наприклад, герої Л. Андрєєва, що теж зазнали впливу ідей про надлюдину (типологічно подібні до них герої деяких творів В. Винниченка). Хоча справедливим буде зауваження, що певна асоціація із «Кирпатим Мефістофелем» тут прочитується. Оце моральне *вивищення* видається героєві новели Франка своєю перемогою. Доказом цього є не лише опис своєї «твердині», а й та романтично-декоративна «гра із атрибутами смерті», коли герой так шокує-цинічно і моторошно-детально розмірковує про те, що «гарненько зібрав усі спомини, як кісточки зі спаленого покійника, зложив їх у штучно точену урну з карнеолу і поставив далеко в куток свого серця. Нехай стоїть, нехай буде як оздоба, а не як завада в житті» [9, 62]. Безумовно, це нарочита демонстрація свого «можу», своєї «надлюдності».

Але автор розгортає перед читачем цікавий ряд. Ніцше наголошує: «Скинь в провалля те, що лежить на тобі тяжким тягарем. Хай людина забуде... Мистецтво забуття божественне. Якщо хочеш вивищитися – якщо сам ти хочеш жити на вершинах, скинь у море те, що лежить на тобі величезним тягарем» [6, 98–99]. Отже, до знаменитої тези «бути *по той бік*» додається ще й чітко окреслена топографічна вказівка: «бути *над*» («вивищитися»). Однак у захоплено-гордому описі головного героя «Сойчиного крила» привертають до себе увагу деякі невідповідності. Ота горезвісна «башта» вже за визначенням передбачає певну висоту, певне топографічне становище *над*: *над* землею, *над* світом, *над* суєтою тощо (до речі, один із улюблених прийомів романтиків).

Але герой говорить: «Світові бурі, потреби, пристрасті, мов щось далеке і постороннє, шумлять *наді* мною, не доходючи до моєї твердині. Я даю тому *зверхньому* світові свою данину, посвячую йому частину свого життя в заміну за ті матеріальні і духові добра, що потрібні мені для

піддержання свого внутрішнього життя» (курсив наш – Л. Б.) [9, 55]. Але якщо всі бурі проходять *над* його твердинею, то тоді він – *нід?*! Ця обмовка – натяк на те, що в тому Едемі у героя не все так добре, як йому хочеться показати, і що та його твердиня *не вознесла* його над світом. Натяк на майбутній крах, на марноту сподівань про те, що можна прожити, відмежувавшись від суспільства і від його проблем.

Ще одним алюзивним моментом цього епізоду є казковий мотив випробування героя, який має дістатися до ув'язненої у вежі принцеси. Використовуючи цей мотив, Франко знову вдається до прийому «*розриву мотиву-структури*». У новелі відбувається заміна рольових функцій героїв: не він має доскочити (*піднятися*) до умовної башти обраниці, а жінка має достукатися до його твердині. А якщо врахувати окреслене ним самим його топографічне розташування (*під* світом, тобто в ситуації міфологічного низу) – то їй належить *підняти* його. Це уточнюється її тотемом¹ – «Сойкою», птахом, який у міфології, як будь-яка крилата істота, символізує душу, точніше, висоту душі. Чому все-таки сойка, а не інший птах? В українській міфології сойка – пташина, день якої святкують чомусь 11 грудня й у якої запитують про долю, бо вона, як зазначає М. Міщенко, «всюди буває, про все добре знає, мало спить, про все сповістить» [2, 400].

Героїня, посылаючи крило, пише, що посилає сойку: «Затріпочи от-сим крилом над його душею і роздуй те, що там тліє ще під попелом байдужності та розчарувань! (...) Та коли він, зворушений, запитає тебе: «*А де ж ти була? А що ж ти чувала?* – то мовчи, мовчи!» (курсив наш. – Л. Б.) [9, 68]. Крім того, сойка не має чітких традиційних символічних ознак: вона не належить ні до «темних» птахів, ні до «світлих» (згадаймо, як, почавши читати листа, герой називає жінку «вороною» і «демоном»), найімовірніше, вона – амбівалентна, *подвійна*. А яку ще птаху можна посилати до людини з таким промовистим ім'ям («Хома» – «близюк»), де ця *подвійність* закладена спочатку? А ще сойка – *імітатор*. І це просто ідеально накладається на концепцію *гри*, про яку йшлося вище, а крім того, наптовхує на думку про *несправжність*, штучність ідеального існування героя, *імітацію* життя.

Отже, сойка виступає в новелі атрибутом жінки – активної героїні, яка має пробудити героя до справжнього життя. Цікавою є іронічна гра автора з елементами ще однієї новітньої теорії того часу – фемінізму. Скептично-саркастичні ніцшеанські зауваження героя на кшталт: «*Femina* –

¹ Принагідно зауважимо, що «Золота гілка» Дж.Фрезера й «Тотем і табу» З.Фрейда на початку ХХ ст. були по суті науковими бестселерами.

animal clericale» (жінка – істота клерикальна); «Містерії, тайни, сакраменти – отсе їх життєвий елемент. Се невідхильна потреба їх природи»; «Дай їм рівноправність у державі, вони зробляться незламною опорою всіх реакційних, назадницьких, клерикальних та бюрократичних напрямів» тощо [9, 71–72] – заходять у суперечність з його самохарактеристикою: «Запечатаний лист на твоє ім» я, з невідомого місця, писаний невідомою тобі рукою, – се все-таки якась тайна, містерія, загадка. Люблю такі містерії, бо моє життя тепер немає ніяких» [9, 58].

Тут є ще один доказ, так би мовити, «перевернутої» структури: чоловік, а не жінка, є пасивним об'єктом. Цікавою ознакою є те, що під час їхньої останньої зустрічі він просторікує про народне благо (та й раніше він теж «благовістить», а не «говорить»), однак це, судячи з усього, наскільки загальні моменти, що, якщо уважно вчитатися в текст новели, помічаєш, що герой навіть не індивідуалізований, не виокремлений портретно. Натомість про жінку ми знаємо, що вона – красуня-брюнетка, а її найперша самохарактеристика виводить перед читачем мисливицю, мандрівницю, сміливицю. «Коли б у всіх людей не було віри в чуда, жінщини витворили б її. Чи ж не з жінчиною трапилося перше чудо? До неї заговорив вуж. Коли б не було церкви з сакраментами, жінщини витворили б її. Недаром у первіснім християнстві роля жінчини така визначна, як не була в першопочинах жадної іншої релігії», – зауважує герой [9, 71]. Отже, все-таки він усвідомлює високу роль жінки як юнгіанської Аніми (душі). Тому в новелі вона *піднімає* його з того «нижнього світу», в який він заховався. У монолозі героя, де він зауважує, що «витворив собі оте життя як нездобуту твердиню, в якій живу й паную, з якої маю широкий вигляд на весь світ та яка, проте, не стоїть нікому на заваді, не дразнить нікого своїм видом і не манить нікого до облоги. *Ся твердиня побудована в моїй душі*» [9, 55], виділені слова навівають алюзію на сковородинський «храм у самому собі» («Пісня 20-а» із «Саду божественних пісень»), що, певна річ, мало б викликати позитивний ефект, однак той «священний град» передбачає не лише внутрішній спокій і комфорт («*хто серцем чистий і душею*»), а й добро-чинність, добро-діяство («Ворога в тім граді люблять, Віддають добро для них, Силу для чужого гублять, А не тільки для своїх» [7, 67]), а не відсторонену байдужість. І екзальтований вигук героя: «Ось де життя! Ось де страждання! Ось де боротьба, і розчарування, і безмежні муки, і крихітки радощів, задля яких і безмежні муки не муки! [9, 92] – це перший крок переходу від «слимакового, паперового та негідного існування» героя до «дійсного, широкого, многостраждущого життя» [див. також 6, 469]. Таким чином відбувається здійснення міфологічної «програми»: «Якщо жінка ви-

ступає як символ душі, вона виявляється вищою щодо чоловіка, оскільки є відображенням найвищих і найчистіших його якостей» [5, 195].

Але як узгодити це з тими життєвими халепами, в які потрапляє героїня, і чому саме таким є її випробування? На нашу думку, як багато хто з письменників того часу, Франко обіграє тут кілька відомих постулатів фрейдизму (і це, мабуть, найбільш драстичне питання, яке, однак, вимагає свого пояснення). Давно апробований українською літературою прийом (у «Катерині», «Марії» Т.Шевченка, «Бурлачці» І. Нечуя-Левицького, «Повії» Панаса Мирного, «Грішниці» В. Самійленка тощо) Франко доповнює ще одним значенням. У зв'язку з посиленням психологізму в літературі на зламі двох століть активізується зацікавлення людьми, якщо не дна, то, так би мовити, асоціальних верств, і увага до біологічного начала в людині. Та якщо, наприклад, у «Бездні» чи «Тьмі» Л. Андрєєва перемагає і злоторжествує темне людське начало, то Франкова героїня проходить через усі кола пекла, дивовижним чином зберігши свою духовність (тому вона *Марія*), як оту сукню «червону з білими цятками». Теза Фрейда про особливості вибору чоловіками жінок із певною «історією» (яку вони ніби хочуть захистити, підняти) [9, 112–119] накладається тут на розглянуту вище схему, за якою жінка сама стає рятівницею (і себе, і чоловіка). Певну роль при цьому відіграє і сон головної героїні, що належить до так званих «сновидінь страху» [10, 268–306].

Отже, можемо стверджувати, що у новелі «Сойчине крило» відбилися нова концепція особистості й дійсності, нове співвідношення мистецтва і дійсності, викликані новими суспільними умовами на межі двох епох. По суті, все найновіше, найпопулярніше у культурному житті тогочасної Європи (міфологізм, психоаналіз, модерністська естетика) сконцентроване в цьому творі про нерозважливо зражене кохання, яке прагнуть повернути; про неможливість бути «по той бік добра і зла» без духовних втрат; про неможливість стати на одну сходинку з Творцем. Сподіваємося, що міфокритична інтерпретація новели стане ще одним свідченням універсального характеру художньої і наукової спадщини І. Франка і його концепції щодо «світової літератури як історично-культурної спільності, як світової літературної системи» [4].

---

1. Великовський С. Поэзия 50-60-х годов. «Парнас». Леконт де Лиль. Бодлер. Лотреамон / С. Великовський // История всемирной литературы: в 9 т. – М. : Наука, 1991. – Т. 7. – С. 267–277.

2. *Войтович В.* Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
3. *Гейзінга Й.* Homo ludens / Й. Гейзінга ; [пер. з англ.] – К., 1994. – 250 с.
4. *Денисюк І. О.* Новаторство новелістики Івана Франка в контексті світової літератури / І. О. Денисюк // Іван Франко і світова культура : матеріали міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.) : у 3-х кн. – К., 1990. – Кн.1. – С. 260–263.
5. *Кэрлот Х. Э.* Словарь символов : Мифология. Магия. Психоанализ / Х. Э. Кэрлот. – М., 1994. – 608 с.
6. *Ницше Ф.* Так говорил Заратустра / Ф. Ницше ; [пер. с нем.]. – Х., 1999. – 342 с.
7. *Сковорода Г.* Твори : у 2 т. – К., 1994. – Т. 1. – 527 с.
8. *Тертерян И.* Романтизм / И. Тертерян // История всемирной литературы : в 9 т. – М., 1983. – Т. 6. – С. 16–27.
9. *Франко І.* Сойчине крило / І. Франко // Повне зібрання творів : у 50 т. – Т. 22. – С. 53–92.
10. *Фрейд З.* Об особом типе «выбора объекта» у мужчин // Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности. – К., 1990. – С. 112–119.
11. *Фрейд З.* Толкование сновидений / З. Фрейд ; [пер. с нем.]. – К., 1991. – 384 с.
12. *Фройд З.* Вступ до психоаналізу / Фройд З. [пер. з нім.]. – К., 1998. – 709 с.
13. *Юнг К. Г.* Аналитическая психология : Прошлое и настоящее / К. Г. Юнг. – М., 1995. – 309 с.
14. *Наєнко М.* Іван Франко : тяжіння до модернізму / М. Наєнко. – К., 2006. – 96 с.

Ігор Павлюк,

д-р н. із соц. комунік., ст. наук. співроб. (Львів) УДК 007 : 304 : 08

Зарубіжні письменники в українськомовній пресі Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя ХХ ст.: ідеологічний контекст

У статті досліджено публікації про зарубіжних письменників в українськомовній пресі історичної Волині, Холмщини та Підляшшя на різних етапах їх співіснування з іншими українськими етнографічними територіями та в контексті загальносвітових історичних процесів ХХ ст.

Ключові слова: інформаційний простір, окупаційна преса, радянська журналістика, демократична преса, типологічні групи періодичних видань.

В статтє на основе архивных материалов комплексно исследуются публикации о зарубежных писателях в украиноязычной прессе исторической Волины, Холмщины и Подляшья на различных этапах их сосуществование с другими украинскими этнографическими территориями и в контексте общемировых исторических процессов ХХ в.

Ключевые слова: информационное пространство, советская журналистика, демократическая пресса, типологические группы периодических изданий.

In clause on the basis of archival materials in a complex investigatey publications about foreign writers in Ukrainian press of historical Volhynia, Holmshina and Pidliascha at various stages their cohabitation to other Ukrainian ethnographic territories and in a context of universal historical processes of XX century.

Key words: information space, Soviet journalism, democratic press, typological groups of periodicals.

Жодні архівні джерела чи історичні документи не передають такої динамічної пульсації політичного, економічного, духовного жит-

© Павлюк І., 2011

тя того чи іншого часопростору, як це робить преса. Особливо рельєфно ретроспектується знання про деталі минулого через періодичні видання, зокрема через публікації у них творів вітчизняних і зарубіжних письменників чи матеріалів про них: інформаційне поле взаємодіє з мистецьким, посилюючи духовний резонанс.

Зупинимось на аналізі взаємодії українськомовної преси Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917–2000 рр. і зарубіжних письменників у різні періоди вітчизняної історії. Хронологічні межі цього дослідження охоплюють кілька історичних періодів: від 1917 р. (вихід у світ першого легального українського часопису «Громадянин» у Житомирі (на історичній Волині)) до 2000 р., коли фактично були сформовані ЗМІ Волинської області часу незалежної Української держави.

Територіальні рамки дослідження обмежені етнічно-адміністративними районами України (Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя, Волинська область), які у різний час були частинами Російської імперії, Української Народної Республіки (Холмщина та Підляшшя, 1917–1920), Польської Республіки, німецького окупаційного адміністративно-територіального утворення (Генеральна губернія у 1939–1944 рр.), СРСР, України (прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р.).

Книгосховища та архіви містять чимало наукової, науково-популярної, художньої літератури на історичні теми – як радянської, так і еміграційної, іншомовної, виданої у період незалежності. Видання 20–30-х рр. XX ст. аналізували такі дослідники, як М. Бойко, О. Бочковський, С. Сірополко, О. Вішка, А. Животко, М. Кравчук, Є. Місило, М. Миць, Г. Мокрицький, Ю. Тернопільський та ін. Знаходимо також чимало наукових публікацій польською, німецькою, англійською мовами [6]. Існують «списки» Ю. Лащука, Г. Бухала, О. Ошуркевича, І. Чайковського, статті Ю. Лащука, Ю. Шаповала, О. Стасюка, С. Костя, А. Жив'юка. Про радянську пресу Волинської області є згадки у фундаментальних дослідженнях періодичних видань УРСР та СРСР Д. Григораша, І. Матвійчука, В. Моїсєєва, А. Москаленка, В. Рубана, О. Фединського, Й. Цьоха, В. Чернова та ін.

Періодичні видання Волинської області 1990–2000 рр. побіжно характеризували В. Вісин, С. Богдан, С. Богоніс, Я. Гаврилюк, В. Данилюк, В. Денисюк, Б. Климчук, Р. Флішаровський, П. Горцарук, Г. Шеремета [2]. Існує великий пласт літератури науково-популярного напрямку про зазначену періодику в тій же волинській пресі, де автори – журналісти, серед яких М. Александрович, М. Боруш, Л. Веліцинський, М. Вельма, В. Воробей, В. Демчук, В. Замлинський, В. Калитенко,

Є. Кандиба, О. Потурай, О. Репета, Ф. Самчук, А. Якубюк, С. Ясенчук [1]. «Стежити за історичним розвитком преси це так, як стежити за життям народу», – твердить Ю. Тернопільський [5, 13]. Тому варто і з практичних міркувань, і для теоретичних узагальнень простежити рівень заангажованості імен і текстів зарубіжних письменників в українськомовній пресі певного регіону різних періодів вітчизняної історії.

У 1939 р. із 443 українських народних шкіл, що існували впродовж 1922–1933 рр., залишилося 8, тоді як польських діяло 1459. Не існувало жодної середньої української школи (за винятком 3 приватних). На Волинь не допускали друкованого українського слова з Галичини. Волинські кооперативи було підпорядковано польській кооперації. Аналогічно з церквою, яку силоміць переводили на польське католицтво та унію. У 30-х рр. на Волині, як і в Галичині, активізувалася діяльність ОУН. У 1938–1939 рр. проти польського тиску виступали українські послы з Волині – священник Волков, С. Скрипник. Таким був геополітичний та геокультурний (терміни Є. Маланюка) стан 7 млн українців під Польщею. Вони навіть не мали своїх друкованих видань, приречені на «казьонну «ідеологію» й неволю, якої світ ще не бачив» у межах «свобідно-державного життя» [4, 71–74].

Нерідко літературні уподобання, гасла, роздуми, ідеї цілком відтворювали політично-духовні ситуації. Характерна у цьому контексті стаття за підписом В. Ігнатовича «Агонія соціалістичної доктрини» на шпальтах часопису «Дзвін» (1924. – 19 груд.). Тут згадано письменників, зокрема Л. Толстого, М. Горького, М. Чернишевського, які, на думку автора, своїми творами готували «ґрунт для ріжнومانітних соціалістичних теорій», хоча «група експериментаторів на чолі з Леніном» легко опанувала державний організм. На іншому полюсі – «вороги не тільки соціалізму, але навіть демократії», «володарі європейської думки» – М. Метерлінк і К. Гамсун».

На такому політичному ґрунті А. Річинський видавав у Володимирі-Волинському незалежний місячник українського культурного і церковного відродження «На варті» (1925–1926). До важливих публікацій належала стаття «Шевченко і Пушкін» (1926. – Ч. 14/15), де протиставлено життя і творчість двох поетів на користь першого. Амбіції російського письменника М. Горького (свого часу він не дозволив перекладати свої твори українською мовою, вважаючи її «наречием») зафіксовано на сторінках часопису «Українська громада» (1926. – Ч. 45).

Матеріал «Політика і моральність» опублікований Ф. Ферстером у «Новій зорі» (1926. – Ч. 16–21). У ньому автор відверто полемізує з італійським мислителем епохи Відродження Н. Макіавеллі, згадуючи «нові

політичні струї, спрямовані на витворення новітньої держави»: «Макіявелі є класиком тої саме доби в історії політичної думки. Християнство називає він наукою для овець посеред світа вовків; він промовляє в часах повного розкладу, кличучи за державним творцем, котрий опанував би в безоглядний спосіб те безладде і посвятив би всякі почування людства своєму творчому завданню. Через те щойно станеться він цілковито спосібний виконувати вимоги кожної хвили і кожного положення».

Поруч із іменем Кобзаря в статті «Тарас Шевченко» на сторінках «Громади» невідомий автор ставить імена світових класиків, зазначаючи: «Слово Мопасана й Гюго; слово Дикенса й Байрона; слово Шиллера й Гете; слово Толстого й Достоевського; слово Жеромського й Міцкевича; – однаково свіже, як пелюстки, прозоре, як діамант. Але одне не запалює, не захоплює, не підносить, а друге – видає з обіймів повсякчасности, опановує душу й викликає найсвятіше почування – національної чести. Пізнання свого «я» в перспективі сивих віків» (1926. – Ч. 9/10). Таким чином, уже в перших згадках у пресі Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя зарубіжні письменники постають знаряддям ідеологічної боротьби «двох систем, двох способів життя».

Ідеологічно нейтральною на цьому тлі постає стаття французького історика й літератора Г. Броше «Україна і її великий національний поет Тарас Шевченко» в «Українській громаді» (1927. – Ч. 29), де в передмові «Від перекладача» подано характеристику автора публікації. Зокрема зазначено: «Громадянин Густав Броше, правдивий симпатик, можна сказати щирий приятель українського народу в Західній Європі, народився в Альзасі, цій чудовій країні, народної творчости і національно-державного смутку, в краю, який так нагадає долею нашу Галичину...». Більшу частину свого життя письменник мандрував світом. Теолог і лінгвіст за освітою, Г. Броше присвятив «усе своє знання і величезний таланти міжнародній публіцистиці, захищаючи завше права поневолених і пригноблених в печаті, на трибуні, в поезії і навіть музиці». Він працював у Лондоні, де познайомився з «найкращими представниками людської поступової думки середини XIX ст.» (М. Бакунін, К. Маркс, М. Драгоманов, С. Кравчинський). Потім Г. Броше поїхав до Росії, мешкав у Московії, Україні, Грузії. Вивчив майже 10 різних мов, а поміж ними українську та грузинську. «Людина бідна, що жила весь свій вік з праці свого мозку й рук, Г. Броше, оженений з комунаркою парижської комуни 1871 року й не маючи своїх дітей, виховав і вивів у люде аж семеро сиріток. Прекрасний примір для наших «патріотів», що не вмюють довести до пуття своїх власних дітей!», – наголошувалося у статті.

До таких же морально-повчальних, духовних публікацій поруч із передовими й статтями ідеологічно-закличного та інформаційного характеру належать поезії та поеми Лесі Українки, П. Куліша, О. Олеса, О. Влизька, афоризми Л. Толстого, поезія Ф. Шиллера «Свята ніч», уміщені в євангельсько-християнському місячнику «Будівничий Церкви Божої» (Кременець, 1935–1936) за редакцією Д. Гарасевича.

У Львові 1928 р. почав виходити часопис «Неділя», а згодом з'являється його спеціальна версія «Волинська неділя» (1933–1938), відповідальними редакторами в різний час були П. Козіцький, О. Костик, А. Мучій-Боднарівч, Р. Голіян, О. Кушик, В. Гарух. У цьому виданні надруковано твори М. Зоценка, Г. Аполінера, Р. Кіплінга.

Розглядаючи «сусідські» стосунки України та Польщі, П. Черевський у статті «Облудна манія» (Шлях. – 1939. – Ч. 7) згадує романи Г. Сенкевича у такому контексті: «Коли не признати «балагульства», «козакофільства», «туризму» і «хлопоманії» польської інтелігенції на початку і в середині ХІХ віку за найкращі сімптоми духовно-політичного співжиття двох великих слов'янських народів – польського і українського, то решта сторінок історичного співжиття цих двох сусідніх націй є «судовим протоколом» фактів любовно-преступного і огидного їх взаємовідношення. Для підтвердження висловленого я не стану тут приводити історичних витягив, бо це не входить в обсяг цієї газетної статі. Інтелігентний читач багацько сам знає їх, а що як не пам'ятає, то може багацько таких надібати навіть в текстах «сповіді польського народу» – романах Генріха Сінкевича». Тобто і в цьому разі ім'я письменника використано в ідеологічному форматі.

У статті «Большевизм і церква» (Волинь. – 1942. – Ч. 22–23) Н. Кибалюк згадує таких «московських письменників, як Достоевський, Толстой, Соловйов, Аксаков, які цікавились проблемою віри, що «не є типовим явищем для російського загалу». Автор уважає: «Сам Толстой ганить формалізм і декоративність православ'я, кажучи, що істина не потребує прикрас, а І. Аксаков пише: «Загалом у нас у Росії у справах церковних, як і у всіх інших є тільки намагання збереження зовнішніх форм і декорацій і тим задовольняється наша лінива любов до церкви, наша безчинна віра».

В українськомовній окупаційній пресі часто згадуються В. Шекспір, М. Сервантес, К. Гамсун, А. Моруа, книги «Том Соєр» М. Твена, «Анна Кареніна» Л. Толстого тощо. «Навіть Шекспір не є сьогодні зразком і тому необхідно вчутися, вчутися в те, що оточує нас сьогодні і ще нам диктує свої права», – зазначено у статті «Дещо про театр» (Кременецький вісник. – 1942. – Ч. 100). Тут же у контексті біографії М. Вороного дізнаємося, що він у Львові під впливом І. Франка ознайомлюється з

творчістю французьких модерністів, думками Шеллінга й захоплюється романом «Так говорив Заратустра» Ніцше.

Цікавий матеріал «Тарас Шевченко і твори світового мистецтва» присвятив Кобзареві «Голос Сарненщини» (1943. – Ч. 9), де, зокрема, йдеться про ставлення українського митця до окремих письменників: «Охоче читав Шевченко твори і інших авторів світової літератури. Деякі з тих авторів мали навіть великий вплив на творчість самого поета. Звичайно, знайомий був Шевченко і з творами московських письменників». Звертається увага (за рядками «Щоденника») на ставлення Кобзаря до таких російських літераторів, як В. Державін, М. Некрасов, О. Островський, І. Салтиков-Щедрін, Л. Толстой. Спільність ідеалів, захоплення подібними літературними течіями, «любов до старих вірувань», у яких відчутні народна поезія, притаманні творчості Лесі Українки та Г. Гауптмана, як зазначено в статті «Лісова пісня» Лесі Українки та «Затоплений дзвін» Гауптмана» на сторінках газети «Волинь» (1943. – Ч. 84).

Чимало художньої інформації знаходимо в легальній пресі Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя, присвяченій німецько-українським світовим зв'язкам, з-поміж яких «Кнут Гамсун про Рузвельта» (Волинь. – 1942. – Ч. 27). У статті «Г. Кеніг – сучасник Гоголя: про нього і його творчість» на сторінках часопису «Наші вісті» (1942. – Ч. 44) згадується німецька публікація, де подавався життєвий і творчий шлях митця зі світовою славою. «Костопільські вісті» (1942. – Ч. 47) опублікували розвідку «Гергардт Гауптман і українські переклади його творів (з нагоди 80-літніх роковин народження)», «Наші вісті» – статтю «Ціна американської культури» (1942. – Ч. 50).

Зіставний аналіз подано й у статті професора Р. Бжеського «Г. Кеніг – сучасник Гоголя: про нього і його творчість» (Наші вісті. – 1942. – Ч. 44). Автор пише: «Всупереч зіпсованій московській мові, якою писав Гоголь, всупереч актові анексії його творчості москвинами, всупереч з мовчазною згодою на ту анексію українського загалу і навіть словам самого М. Гоголя, який написав: «українська, чи російська» – ми так уважаємо його за українського письменника, за трагічну постать, яка була природною в умовах нашого національного поневолення, за людину з хворою, але українською душею. При так поставленій справі, особливо стає цікавим голос одного сучасника – письменника німця, Г. Кеніга, як об'єктивного чужинця, що знав тодішні обставини краща за нас». Завершує критик пророчими словами: «... Однак ніхто з цієї багатой копальні (України. – І. П.) не здобув стільки щирого золота, як Гоголь».

Зазначеної теми стосується також публікація «Пушкін і ми» у газеті «Волинь» (1942. – Ч. 6–8), де автор доводить, що письменник «всього-

на-всього великий плагіатор», ґрунтуючись на таких зіставленнях: «Написав Ґюґо свого Бюґ-Жарґаля» – Пушкін з нього «міцно» запозичив і вийшла «Капітанская дочь», написав Шиллер своїх «Розбійників» і написав Пушкін «Дубровського». Написав Ґюґо «Гобсек», написав Пушкін «Скупого Лицаря». Написав Байрон «Чайльд Гарольда» і Пушкін написав «Євґенія Онеґіна». Але, як уважав Пушкін, «на чужой манер хлѣб рускай не родітсѣя» – родилася одна лише карикатура».

Професор І. Филипчак у статті «Два видання – дві культури» на сторінках «Українського голосу» розглядає два варіанти «Кобзаря»: один за редакцією Д. Дорошенка та С. Сірополка в Празі, інший – радянський, видавництва «Український письменник». Автор зауважує: «Свою статтю акад. Білецький, переплівши цитатами з Пушкіна, та забутого російського поета Аліпанова, закінчив у честь керівництва партії большевиків, та «великих» їх вождів. ...Деякі поезії Шевченка поскорочував, пообривав навіть поодинокі слова, напр.: в поемі «Кавказ» слово «ікони» замінив словом «школи»?!» (1942. – Ч. 18).

У типово антибільшовицькій публікації «Як советський уряд вербує мистців» (Волинь. – 1943. – Ч. 5) ідеться про літературного критика Іванова-Розумника, який чверть століття жив «під большевицьким ярмом» і встиг надрукувати цілу низку статей, що стали справжнім мартирологом письменників, які загинули в СРСР. Автор розповідає, як відомі поети Сологуб, Єсенін, Гумільов та ін. загинули від морального гніту або й просто фізично були знищені владою. У статті «Від «інтернаціоналізму» до «слов'янофільства» на сторінках цієї ж газети (1942. – Ч. 1) згадуються «московський критик і патріот» В. Белінський та письменники Данилевський і Блок, які висловлювали власні міркування про «європеїзм Росії».

Часопис «Наші вісті» як знаряддя боротьби, але вже не з більшовизмом, а зі Сполученими Штатами Америки (1942. – Ч. 50) використовує прізвища лояльних і нелояльних, вигідних і не вигідних письменників у полемічній (із Ю. Музиченком) статті Н. Кибалюка «Ціна американської культури», де автор наголошує на думці, що «духове обличчя» будь-якої країни найчастіше належить літературі. Гете, Мольєр, або Сервантес дають майже цілковите уявлення про духовні можливості відповідної нації. Інакше склалося зі США, адже жоден із названих письменників до цієї держави не причетний. Щодо такого зауваження американці посилаються на молодість своєї нації. Але така «юність» не перешкоджає американцям повчати інші народи.

Журналіст пише: «Для цього вони вважають себе за досить зрілі. А в такому разі нема чого й нам робити знижки «на молодість». Сучасна американська література цілковито продовжує цю «національну тради-

цію». І зовсім посередній Сінклер і талановитий Гемінгвей – ретельні учні європейських майстрів з тією лиш різницею, що Сінклер наслідує реалістичний роман Золя і, можливо Келермана, а Гемінгвей – Джойса й німецьких експресіоністів. Блискучий О'Генрі також не є винятком. Незважаючи на свіжу кольористу сировину його новел, у будові його творів надто часто відчувається Мопсан, а інколи навіть і Конан-Дойль. Отже, власної національної літератури Америка не має. Посилання на молодість тут ні до чого, бо вона своєї літератури ніколи й не створить». Автор статті вважає, що загалом Америка має своєрідне трактування мистецтва. Український журналіст ніколи не був за океаном, але там побував К. Гамсун, «один із найтонших письменників останнього часу й один з найбільших знавців духовної цінності першого-ліпшого народу»; він має свої думки і враження. Н. Кибалюк надає слово одному з небагатих американців «із самостійним мисленням і правильним розумінням своєї батьківщини», У. Уїтмену, який висловився так: «В моральній мистецькій царині ми не створили нічого...», «неначе нам подарували велике тіло, але потім залишили без душі».

На ідеологічний фронт спрямовані зусилля автора статті «Потрійна цензура» Н. Кибалюка, який пише у «Волині» (1943. – Ч. 50) про «советських письменників»: «В період воєнного комунізму, боротьби на кілька фронтів і ліквідації різного роду повстань ... не бракувало тем і матеріалу до бойової літературно-комуністичної фабрикації. Але з часом оспівування революції й класової боротьби не вистачає й глибших артистичних натур не задовольняє. Зрештою ті питання не кожного зворушують і пробуджують до творчости. Не даремно Єсенін признається, що Маркса «ні прі какой пагоде я, канечно, не читал», а тому поруч з проблемами соціальними, проблемами мас починають появляться і проблеми індивідуальні». Звідси і висновок: комуністична фразеологія і марксівський догматизм убивають творчий дух, не відкривають перед ним широких просторів, виникає колізія у глибоких артистичних натур, як Єсенін, Маяковський, які змушені були скористатися «рецептом» М. Горького: «Вихід є і в найбільш безвихідному положенні, це вихід у небуття». Роль цензури за таких умов покладалася й на партійні комісії, що існували при кожному видавництві. Саме партійний комітет міг вирішувати долю книги: чи дати їй доступ до мас, чи знищити. Отже, зважаючи на таке «потрійне чистилище», як уважав Н. Кибалюк, радянський письменник мусив добре думати над тим, що і як він пише.

Протиставленню польської та української мов частково присвячена стаття А. Животка «Українська мова на шпальтах часопису «Український голос» (1943. – Ч. 31), де автор наводить вислови зарубіжних пись-

менників про українську мову. Скажімо, німецький поет Ф. Боденштедт, який свого часу переклав збірку українських пісень, стверджував: «Українська мова найзвучніша з усіх слов'янських мов і має великі музикальні спроможності». Серб Лукшич писав 1874 р.: «Мова українців... визначається гармонією, легкістю і між усіма їй спорідненими мовами найбільше пристосована до музики і співу». Чеський письменник К. Зап, порівнюючи українську мову з польською, зазначив: «Українська мова вимагає значно менше ломання язика (для чужинця)... і вимова її приємніша». Яскраво пролунала думка російського мандрівника Льовшина. Описуючи свою подорож по Україні, він у харківському журналі «Украинский вестник» так охарактеризував нашу рідну мову: «Коли генії цієї країни звернуть увагу на українську мову й виробляють її, тоді українці конкуруватимуть щодо слави своїх наукових творів із всіма іншими народами Європи».

Аналіз преси зазначеного періоду та згаданих територій свідчить, що польський шовінізм, російський більшовизм і німецький фашизм – «ягоди одного поля», а саме: поля битви, яким була Україна. Пропаганда німецька, як бачимо, не «соромилася» використовувати для своїх загарбницьких цілей імена класичних митців (Пушкіна, Шевченка, Міцкевича), причому деякі з них, на жаль, свідомо прислужували їм, як, скажімо, К. Гамсун.

Не менш ретельно ідеологічно фільтрувала вибір згадуваних на своїх сторінках прізвищ зарубіжних письменників та їх творів і радянська преса, зокрема її обласна модель – преса Волинської області 1944–1991 рр. різних типів і жанрів: від обласної партійної, комсомольської до районних, багатотиражних та стінних газет, які були типовими друкованими органами новорежимного, радянського штибу на західноукраїнських землях, головними завданнями яких було агітувати, організувати, пропагувати.

Прикметною рисою основної партійної газети Волині «Вільна праця» (пізніше «Радянська Волинь») (1939–1991) є відсутність прізвищ зарубіжних письменників на її сторінках (принаймні вдалося зафіксувати лише імена і твори Лесі Українки та українських радянських письменників: В. Сосюри, М. Бажана, С. Крижанівського, М. Нагнибди, М. Рильського, М. Стельмаха, П. Тичини, А. Дімарова). Лише в обласній комсомольській газеті «Молодий лєнінець» (1939–1940, 1966–1990) знаходимо тенденційну статтю «Ернест Хемінгуей» (1967. – Ч. 88).

У районних газетах цього часу (органах районних комітетів Комуністичної партії України та районних рад депутатів трудящих Волинської області, що виходили під гаслом «Пролетарі всіх країн єднайтеся!»),

як-от: «Ленінський шлях» (Камінь-Каширський, 1939–1991), «Радянський селянин» (Турійськ, 1941–1991), «Сталінський прапор» (Старо-виживськ, 1945–1991), «Червоне село» (Колків, 1945–1962) та ін. – на-трапляємо на прізвища А. Міцкевича, Г. Уельса, В. Маяковського, Р. Ролана, О. Пушкіна, Я. Коласа, М. Горького, М. Салтикова-Щедріна, творчість і біографії яких закономірно підгасовані під радянську ідеологічну доктрину, принципово обминаючи імена таких митців, як Б. Пастернак, І. Еренбург, В. Некрасов.

Не принесли яскравого калейдоскопа заборонених у радянський час імен зарубіжних письменників і літературознавчі публікації у пресі періоду формування незалежності України, репрезентанти якої почали виходити у Волинській області у світ, починаючи з 1990 р. У серпні того ж року вийшов у Луцьку перший номер газети «нового типу» «Народна трибуна», того ж часу зареєстровано бюлетень волинської асоціації сатириків «Нате», незалежний часопис руху «Доля», орган Ковельської організації української республіканської партії «Криця», незалежна щотижнева газета для безпартійних «Репортер», незалежне видання «Вільна думка»; оновлювались, змінюючи назви, районки. Ці та інші газети першого періоду становлення демократії – видання нового типу. Вони відстоювали нові реалії та орієнтації в інформаційному просторі, заходили в давно апробовані іншими державами лабіринти соціальних коридорів: націоналізм, націонал-соціалізм, реваншизм, провінціалізм – і припиняли своє існування, залишаючи «святе місце» інформаційного простору новим рупорам мітинговості, революційного та псевдореволюційного містицизму.

У такому інформаційно-художньому полі в українській пресі (в тому числі, звичайно, у пресі Волині) практично припиняється публікація художніх текстів письменників різних рівнів, з'являються поодинокі статті, пов'язані з життям і творчістю зарубіжних письменників, як-от: «Цар Микита і сорок його дочок» – казка О. Пушкіна в перекладі О. Потурая (Нате. – 1990. – Ч. 2), «Погляд на Росію (слово відомого російського письменника В. Астаф'єва напередодні референдуму)» (з «Літературної газети») (Народна рада. – 1993. – Ч. 39), «До 100-річчя від дня народження Сергія Єсеніна» (Народне слово. – 1995. – Жовт.), «Єсенін не повісився: поета вбили троцькісти з ГПУ!» (за матеріалами «Комсомольської правди») (Вісник. – 1997. – Ч. 41), «М. В. Гоголь і православ'я» (Дзвони Волині. – 2000. – Ч. 2).

Отже, коли в літературу «приходить» політика, а політика для своїх цілей як засіб вибирає літературу – відбувається злам симетрії індивідуального й загального, матеріального й духовного. Результати цього зламу

іноді непоправні, адже визначають не лише фізичну довговічність самого Митця, а й мистецтва, створеного ним. Тобто ідеологічне заангажування зарубіжних митців різних політичних орієнтацій відбувалося на сторінках українськомовної преси Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя протягом 1917–1990 рр. І лише українська преса періоду формування незалежності України (з 1991) змінила координати їх співіснування на більш об'єктивні, а надалі критерії відбору імен визначає комерція.

1. *Александрович М.* Гласність... упівголоса / М. Александрович // Рад. Волинь. – 1986. – 3 січ.; *Андрущенко М.* Партійне керівництво пресою / М. Андрущенко // Рад. Волинь. – 1978. – 29 лип.; *Боруш М.* Особлива роль преси. По сторінках [районних] газет / М. Боруш // Рад. Волинь. – 1977. – 9 лип.; *Демчук В.* Газета у вашому домі / В. Демчук // Радянська Волинь. – 1983. – 13 груд.; *Замлинський В.* Комуністичні газети на Волині / В. Замлинський // Радянська Волинь. – 1961. – 5 трав.; *Самчук Ф.* Перо наше гостре / Ф. Самчук // Журналіст України. – 1988. – № 11. – С. 17–20; *Ясенчук С.* Екран гласності / С. Ясенчук // Друг читача. – 1981. – 23 лип.

2. *Богоніс С.* Незалежної преси – немає : інтерв'ю з головою комітету інформації облдержадміністрації В. Т. Денисюком / С. Богоніс // Вісник. – 1997. – 31 лип.; *Горщарук П.* Зашморг на сатиру: Суд над «Радянською Волиню» виглядає абсурдом / П. Горщарук // Сільські вісті. – 1998. – 5 трав.; *Данилюк В.* Волинська журналістика: хобі, професія чи стан душі? / В. Данилюк // Віче. – 1998. – 21 трав.; *Климчук Б.* Влада і преса: Працювати спільно – на користь держави / Б. Климчук // Волинь. – 1997. – 18 жовт.; *Богдан С.* Двомовність – як роздвоєне жало... Мовна культура і мовна компетентність працівників волинської преси і телебачення / С. Богдан // Світіязь (Луцьк). – 1999. – Вип. 6. – С. 23–29.

3. *Історія міст і сіл УРСР.* Волинська область. – К., 1970.

4. *Назарук О.* Преса. Перша міжнародна вистава світової преси в Кельні / О. Назарук. – Львів, 1929.

5. *Тернопільський Ю.* Українська преса з перспективи 150-ліття / Юрій Тернопільський. – Джерсі-Сіті : Вид-во М. П. Коця, 1974.

6. *Bojko M.* Bibliografiiia periodyky Voiyni [Bibliography of the periodicals of Volhynia. – Bloomington, 1970 (Pratsi Oseredky bibliodrafii Volyni, N 3); *Czerpanowski F.* Prasa konspiracyjna na Pollasiu podczas drugiej wojny ьwiatowej // Rocz. Hist. Czasopismienietua Pol. – Т. 4. – 1965. – S. 171–181; *Gans A.* Das neuostpreuЯische Zehrerseminar in Lyck // Zeitschr. die Gesch. der Erziehung U. des Unterrichts. 28: 1938. – S. 56–68; *Ukraine between the two world wars: History* // *Ukraine : A Concise Encyclopedia.* – Toronto, 1963. – V. 1. – P. 841–843; *Western Ukraine under Polish rule / Ukraine* // *Encyclopedia Britannica.* – 1993. – V. 28. – P. 989.

«Ми» та «вони»: бінарна конструкція у публіцистиці Петра Стебницького

У статті досліджується значення бінарної конструкції «ми»–«вони» в публіцистиці Петра Стебницького. Доводиться, що ця структура відіграла важливу роль у захисті української ідентичності від колоніалізму Російської імперії.

Ключові слова: бінарна конструкція, «ми»–«вони», антиколоніальний (антиімперський) дискурс, П. Стебницький.

В статье исследуется значение бинарной конструкции «мы»–«они» в публицистике Петра Стебницкого. Доказывается, что эта структура играла важную роль в защите украинской идентичности от колониализма Российской империи.

Ключевые слова: бинарная конструкция, «мы»–«они», антиколониальный (антиимперский) дискурс, П. Стебницкий.

The article deals with the significance of the binary opposition «we»–«they» in Petro Stebnitskiy's works. It is proved that this structure was very important for defending the Ukrainian identity against the Russia Empire's colonialism.

Key words: binary opposition, «we»–«they», anti-colonial (anti-imperial) discourse, P. Stebnitskiy.

Петро Стебницький – одна з важливих постатей в українській історії початку ХХ ст. Його активна громадська та політична діяльність (фактичний лідер української громади в Петербурзі, що був ініціатором першого нецензурованого видання «Кобзаря», представник Центральної ради при Тимчасовому уряді, міністр народної освіти та мистецтва в уряді П. Скоропадського, чий підпис стояв під указом про створення Української академії наук) привертала увагу багатьох вітчизняних науковців. На сьогодні можемо стверджувати, що дослідниками написано досить повну його біографію [2], досліджено його внесок у розвиток видавничої справи [9], проаналізовано значну частину його епістолярної спадщини [5; 6].

Натомість значна за обсягом публіцистична спадщина П. Стебницького, яка з'являлася на сторінках київських та петербурзьких видань

(«Український вестник», «Українская жизнь» «Рідна справа / Вісті з Думи», «Рада», «Літературно-науковий вісник» та ін.), ще потребує уважного прочитання та аналізу. Важливим кроком до виконання цього завдання стала поява «Вибраних творів» П. Стебницького (К., 2009) завдяки зусиллям співробітниці Інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського І. Старовойтенко та київського видавництва «Темпора» [10].

На нашу думку, публіцистичну спадщину П. Стебницького варто розглядати як частину антиколоніального (антиімперського) дискурсу (за М. Шкандриєм, контрдискурсу), що виник у XIX ст. і «виражав та захищав свої позиції всупереч претензіям панівного дискурсу» [18, 18]. Ключовим елементом цього антиімперського дискурсу було утвердження окремишньої української ідентичності, яка протистояла ідеї існування універсальної імперської ідентичності, «симбіозові нації та імперії, який так часто підносила російська інтелігенція» [18, 21]. Постколоніальні студії, що виникли на Заході в останні десятиліття XX ст. і стали по суті міждисциплінарною методологією аналізу відносин «колонізатор–колонізований», можуть допомогти у прочитанні текстуральної спадщини П. Стебницького.

Фактично, варто говорити про наявність у ній двох структур опору. Першу можемо побачити в тій частині публіцистики (умовно назвімо її політичною), де автор відкрито заперечує звинувачення на адресу Українського руху, висунуті представниками російського політикуму та інтелігенції, чітко окреслює завдання для українства, заперечує міфи (та конструює власні) щодо української історії тощо.

Друга структура не така очевидна і виявляється у тих публіцистичних творах, які мають радше белегристичний характер (більшість з них увійшли до збірки «Поміж двох революцій», що вийшла у Києві 1918 р.). Саме ця структура й є об'єктом аналізу цього дослідження.

Прикладом може слугувати рецепція автором Петербурга, столиці Російської імперії, де Стебницький прожив більшу частину свого життя. Так, у нарисі «На чужині» йдеться про прогулянку автора столицею імперії в компанії одного «земляка-депутата». Той щойно приїхав із України для участі в роботі думської комісії. Ось як Стебницький описує місто: «холодна петербурзька ніч», «на воді білими плямами коливалась крига», «темне хмуре небо наче плакало краплями дрібного дощу», «північний холод перебивав наші думки». «Земляк» з України не може надивуватися: «І оце у вас у Петербурзі Великдень?! Холод, крига, дерева голі, ані листочка! Якби мені не та комісія, зараз би втік додому» [14, 420].

Ще характерніший опис Петербурга – в нарисі «Біла ніч»: «Ніч не темніє, тільки блідне. Опівночі все навкруги так видно, як буває хмуро-

го осіннього дня. На сході край неба всю ніч жевріє – і ніяк не розгориться, наче сонця щось не пускає, або воно тяжко ослабло, не може підлестити – і ледве світить якимсь хворим, втомленим світлом» [11, 432]. Публіцистові не вистачає відчуття впевненості, реальності, наче місто – плід його хворобливих фантазій: «І під тим світлом все здається якесь чудне, не певне: небо як сіра намітка на жовтім лобі покійниці; річка якось неспокійно блищить, як насталена сокира; дерева тремтять листом і нудяться; люде йдуть бліді, стривожені, наче ждуть якогось лиха...» [11, 432]. Відчуття непевності та нереальності викликає єдине бажання – дочекатися ранку, а його все ніяк нема: «І самому стає на душі якось сумно; не знаєш, де дітись, – і сон не бере, і робота не йде; і ждеш-ждеш того ранку, коли сонце нарешті подужає свою хворобу і таки зійде» [11, 432].

Отож, Петербург П. Стебницький змальовує як щось непевне, нереальне, чуже, інше, «не-наше». Прикметна навіть назва нарису – «На чужині». Петербург – це чужина. Російському містові автор відкрито протиставляє українське село. «Земляк-депутат», що захотів покинути столицю, пояснює своє бажання: «У нас тепер весна, земля ожила, ліси зазеленіли... Під Великдень – нема ніде як в селі на Україні... Самі по собі напливають спомини про дитячі літа, і навіть в біді, в злиднях – якось одходить серце, і на якийсь час стає на душі тихо та радісно...» [14, 420]. Село, а саме українське село, в той чи інший спосіб представлене в багатьох творах П. Стебницького. Говорячи про проблеми українства, публіцист часто зазначає: «але не все ще добре в нашій хаті», «маємо навести лад у своїй хаті». Свій есей-відгук на об'єднання українців з різних партій (в другій Державній думі) в одну групу він назвав «Своя хата»: «Чи може то на наших послів повіяло з України парним духом ріллі, запашним повітрям садків та гаїв» [16, 431]. Отож, село, садки, гаї, звісно, хата – це своє, «наше», яке й протиставляється «не-нашому».

Можна стверджувати, що це протиставлення є виявом бінарної конструкції. Вона посідає помітне місце в багатьох гуманітарних дослідженнях, зокрема і в постколоніальних студіях. Ці дослідження показують, що в основі взаємин «колонізатор–колонізований» лежить саме бінарна конструкція «я»–«інший» (self/other) або ж «ми»–«вони» (us/them, we/they), де «я» характеризується як усе позитивне; як відчуття актуальності, значущості та цілості. Інший, як його протилежність, – негативне, «означальне ніщо, порожнеча й нестача, а тому він перебуває поза центром ідентичності й авторитету» [4, 477].

Бінарна опозиція «ми»–«вони» традиційно застосовується для визначення світоподілу, характерного для народу-колонізатора. Зокрема, ос-

новоположною для постколоніальних студій є праця американського вченого палестинського походження Е. Саїда «Орієнталізм», де він, як влучно узагальнила Е. Томпсон, «проаналізував «процес руйнування ідентичності поневолених народів інтелектуалами народів-переможців»... Двома його головними елементами є конструювання образу даного народу і його інтерналізація (засвоєння) представниками поневоленого етносу. Неважко здогадатися, що образ цей підкреслює слабкість, пасивність та брак творчих сил і самобутності переможеного народу» [17]. Зрозуміло, що пасивні, маргінальні – це «вони», завойовані нами народи. Прогресивні, модерні – це «ми», колонізатори.

Однак тут важливо зауважити, що Саїд, як і більшість інших дослідників постколоніалізму, розглядав відносини європейського й неєвропейського світів (арабські країни, Індія, африканські країни). Однак у випадку Російської імперії та України ситуація принципово інакша. Як справедливо зауважує М. Шкандрій, «цікавий аспект української ситуації полягає в тому, що у світлі імперської уяви Україна, фактично, була поділена на рідне і чуже. Адже Україну часом вважали за органічну частину Росії, а часом – за чужий, екзотичний, загадковий край, і тому його завоювання, поневолення й повна асиміляція були виправдані і з огляду на утвердження внутрішнього миру, і як потреба в закордонній інтервенції» [18, 21]. На нашу думку, в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Російська імперія не стільки проводила поділ на «ми»–«вони», скільки намагалася (небезуспішно) поширити своє імперське «ми» на колонізовані народи, зокрема українців. (Зрештою це не унікальний випадок у світовій історії, згадати б хоча складні стосунки Англія–Ірландія).

Звісно, як зазначив Е. Саїд у пізнішій своїй праці «Культура й імперіалізм», серед поневолених народів «завжди існувала якась форма активного опору. Зрештою опір й перемагав» [8, 12]. На нашу думку, бінарна опозиція «ми–вони» і була виявом цього опору. Ця теза не заперечує, проте суттєво доповнює одне з тверджень академічної «Енциклопедії постмодернізму» про те, що прихильники постколоніальної теорії «розглядають стосунок «я» до іншого як відносини домінування та виключення, що підтримує нерівність у стосунку до влади, яка існує за... імперіалістичних, расистських та інших ідеологічно репресивних умов» [4, 477]. Мова йде про те, що конструкція «ми»–«вони» – це не лише свідчення агресії та упередження колонізатора щодо колонізованого, а й форма захисту поневоленого народу, намагання зберегти свою ідентичність. Метафорично висловлюючись про український антиімперський дискурс (а за М. Павлишиним, «антиколоніальним» варто вважати простий опір колоніалізму), спроби перевернути з ніг на голову ієрархи

колоніальних вартостей (наприклад, не імперський псевдоуніверсалізм, а неповторна сутність нації є джерелом усіх вартостей); спроби на місці імперських («фальшивих») мітів поставити («правдиві») міти національного визволення» [1, 706]), можемо стверджувати, що він відповідав колоніалізму його ж зброєю.

Наведене вище протиставлення «столиця імперії – українське село» – один із прикладів такого опору. Традиція ототожнення українства з селом в українській літературі закріпилася в другій половині XIX ст. Про особливе село як складову частину української ідентичності досить чітко висловила сучасна польська дослідниця О. Гнатюк: «Село та його традиції стали для нативістів метафорою іншого, властивого тільки Україні цивілізаційного розвитку. Наголошування на специфіці, автентичності традиції народної культури становить незмінний інструментарій нативістів» [3, 446]. Про виняткове місце села в українській літературі багато було сказано й українською вченою С. Павличко. Вона, як і О. Гнатюк, хоч і наголошувала, що «мовно й соціально місто завжди було ворожим українцю» [7, 210], вважала це негативним явищем, що гальмувало розвиток української літератури. Не заперечуючи цього висновку, констатуємо, що метафора українського села була, крім того, важливим засобом для захисту власної ідентичності. Це важливо підкреслити: протиставляється, власне, не село містові, а метафора села – метафорі міста. Чим було українське селянство початку XX ст., П. Стебницький чудово розумів і писав про це в одному з листів до Є. Чикаленка: «Не скажу, щоб і так вже дуже відклонявся мужику як ідолу... Знаю я його темну душу, його наскрізь матеріальну підкладку... Але що ж з того? Чим він винен, що таким його зробила історія?» [5, 95].

Село–місто – лише один із прикладів опозиції «ми»–«вони» в публіцистиці П. Стебницького. Вона мала й інші вияви, характерною ознакою яких було свідоме надання українцям у межах такого протиставлення позиції жертви несправедливого насилля. Наприклад, розмірковуючи над строфою з вірша М. Старицького (Чому не ймеш віри ти, брате – москалю? / Невже ти лякаєшся зради? / З тобою недолі нас кривно з'єднали, – / Не буде між нами розради), П. Стебницький зазначає: «Москва сльозам не вірить», – каже приповідка, і от «брат-москаль» на наших очах заходжується, щоб не мати більше клопоту з тим страхом зради, – зовсім винищити «брата-українця» в межах російської держави...» [15, 494]. А далі, коментуючи нову хвилю репресій проти українства, пов'язаних із початком Першої світової, пише: «Вам не здається, читаючи такі сентенції братів-москалів, – що вас перенесли на 500 літ назад в середні віки? У мене, підіймаються з глибин душі якісь атавістичні по-

чуття: ловлю себе на бажанні крикнути землякам ... стародавню пересторогу: «Гей-гей!» Тата-а-ри йдуть!» [15, 495].

В іншому есеї, «Внутрішні Балкани», автор проводить паралель між війною балканських народів за незалежність та ситуацією в імперії: «Внутрішні турки» не забули, поруч з співанням слов'янських пісень та гімнів, відкрити похід проти «внутрішніх слов'ян» – українців» [12, 479]. Отож вони – «турки», «татари», одним словом, азіати. І хоча публіцист вважає, що «турки» й «татари» – це представники російського націоналізму, саме протиставлення досить промовисте (з огляду хоча б на те, що публіцист повсякчас наголошував схожість позицій російських реакціонерів і лібералів у ставленні до українського питання).

Намагання створити протиставлення, часом дуже різкі, безумовно, мали на меті захист української ідентичності. П. Стебницький, який до 24 років був «общеросом» і зі скепсисом ставився до українства [10, 562], добре усвідомлював можливість раптової зміни ідентичності, тому артикуляція бінарної опозиції була важлива для збереження вже здобутих українцями позицій та «рекрутування» нових українців.

Надзвичайно важливим у цьому контексті видається фейлетон П. Стебницького «Горе пана Шпаченка». У ньому автор дає образ українця з подвійною ідентичністю: «Адже ж ви знаєте пана Шпаченка?! Його всі знають, бо він надзвичайно рухливий і якось до останнього часу потрапляв скрізь бути на очах: він і служив десь у банку, і брав участь у громадських справах, ходив на реферати, не пропускав виставок, цікавих спектаклів, концертів, вечірок тощо...» [13, 503]. З одного боку, він говорить «не інакше як по-російськи» і по суті є «типичним російським обивателем», представником «досить широких верств зросійщеного українства». З іншого, Шпаченко «не зовсім ще злився з тим морем, ще марив про рідну Полтавщину, деколи спинявся думкою на українських інтересах, а вже на Шевченкові роковини, то звичайно було почуває себе свідомим українцем...» [13, 503]. Хоч цю ідентичність П. Стебницький відверто описує з іронією, однак нас у цьому контексті цікавить інше: як автор показує світоподіл «пана Шпаченка» на «своє» та «чуже».

Отже, на початку Першої світової війни, напередодні вступу російських військ у Галичину, його набагато більше турбує поведінка німецьких військ в окупованих Бельгії та Сербії: «Хіба їм те можна подарувати?!... Всі людські закони перевернули, всі принципи порушили! Ні, ось нехай побачать, що право таки вище за силу!.. Цю мілітаристичну Германію знищить і розпотрошить треба, щоб і назви з неї не осталося. Ми їм покажемо!» [13, 503–504]. До такої гнівної промови слухачі ставляться з іронією: «А от скажіть, чи *нам* буде з того краще?» [13, 504]. Росія захоп-

лює Галичину, відбуваються репресії, які навіть в імперському парламенті називали європейським скандалом. Пан Шпаченко обурений і... розгублений: «Що ж це вони роблять, я вас питаю?! Це ж гидота, це ганьба, помилуйте!.. Вони псують російську справу! Ми ж не німці, щоб отаке коїть!» [13, 504]. Політику імперії в Галичині Шпаченко переживає тяжко, він навіть «схуд, зблід», не без іронії зауважує Стебницький. Але як же змінюється його світоподіл! Шпаченко «все частіше починав розмову, що далі так жити не можна... і що треба, либонь, скоріше миритися та братися за *наші* власні справи. І, на диво приятелям, виявляється, що тепер для Шпаченка «наші – це визначає вже українські» [13, 505]. І далі: «Хіба з ними можна діло робить, помилуйте... гляньте, що вони зробили з державою! Досить нам того! Ми повинні добитись свого права, свого ладу... Наш нарід не менше те заслужив, як поляки!» [13, 505].

Перше, що впадає в око, – це те, що бінарна опозиція «ми» – «вони» в тексті представлена тими ж займенниками, що її означають (це не більше ніж збіг, але збіг прикметний). На початку ідентичність «пана Шпаченка» зливається з імперською ідентичністю, «ми їм покажемо!». Ми – це руські люди, росіяни, українці, поділу немає, українська ідентичність пригнічується загальноімперською. Однак політичні події підживлюють українську ідентичність. «Вони псують російську справу», і в цій же репліці «ми ж не німці». Очевидним є зіткнення двох ідентичностей, неможливість провести чіткий поділ між «ми» та «вони». І як наслідок – незадовільний психологічний стан, дискомфорт. Нарешті наприкінці фейлетону у Шпаченка українська ідентичність уже відверто домінує над імперською і навіть висуває політичні вимоги.

Прискорення карколомними політичними подіями розвитку власної національної ідентичності, яке так точно підмітив П. Стебницький, не обминуло і його самого. Для публіциста такою подією став прихід до влади більшовиків, а надто влаштований ними 1918 р. терор у Києві. Після цих подій протиставлення «ми» – «вони» радикалізується (у політичному дискурсі це втілюється у заміні гасла «федерація» на гасло «державність»), образ «іншого» (росіян, і вже не тільки інтелігенції, а й усієї нації) змальовується надзвичайно темними барвами. Можемо назвати це явище захисним націоналізмом (за Е. Томпсон), причому агресивним (сам Стебницький слову «націоналізм» надавав винятково негативного значення й послуговувався ним для позначення реакційної політики царського уряду та дискурсу її прибічників). Утім, ця зміна заслуговує окремого дослідження.

Таким чином, можемо стверджувати, що в публіцистиці П. Стебницького бінарна конструкція «ми» – «вони» посідає важливе місце. Вона

є важливою складовою, що творила український антиімперський дискурс. Головними завданнями цієї опозиції був захист української ідентичності, намагання якомога виразніше протиставити її «общерусской» імперській ідентичності. Детальне вивчення функціонування цієї конструкції в українській пресі початку ХХ ст. ще чекає свого дослідника.

1. *Антологія* світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2002. – 832 с.

2. *Болабольченко А.* Три доли: Модест Левицький. Петро Стебницький. Максим Славинський. Біографічні нариси / Анатолій Балабольченко. – К. : Літопис, 1999. – 85 с.

3. *Гнатюк О.* Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність / Оля Гнатюк. – К. : Критика, 2005. – 528 с.

4. *Енциклопедія* постмодернізму / [за ред. Ч. Е. Вінквіста, В. Е. Тейлора]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.

5. *Є. Чикаленко і П. Стебницький.* Листування. 1901–1922 роки / [упор. Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко]. – К. : Темпора, 2008. – 628 с.

6. *Зубкова Н. М.* Листування П. Я. Стебницького з С. О. Єфремовим як джерело з історії народного просвітництва в Україні початку ХХ ст. / Н. М. Зубкова, О. П. Степченко // *Рукописна та книжкова спадщина України.* – К., 2005. – Вип. 10. – С. 366–374.

7. *Павличко С.* Теорія літератури / Соломія Павличко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 679 с.

8. *Саїд Е.* Культура й імперіалізм / Едвард Саїд. – К. : Критика, 2007. – 608 с.

9. *Солоїденко Г.* Петро Стебницький – оборонець української книги і української мови / Галина Солоїденко // *Бібліотечний вісник.* – 2007. – № 7. – С. 29–33.

10. *Стебницький П.* Вибрані твори / Петро Стебницький ; [упорядкування та вступна стаття Інни Старовойтенко]. – К. : Темпора, 2009. – 632 с.

11. *Стебницький П.* Біла ніч // Вибрані твори. – С. 432–433.

12. *Стебницький П.* Внутрішні Балкани // Вибрані твори. – С. 479–481.

13. *Стебницький П.* Горі пана Шпаченка // Вибрані твори. – С. 503–505.

14. *Стебницький П.* На чужині // Вибрані твори. – С. 420–421.

15. *Стебницький П.* Політичний аґавізм // Вибрані твори. – С. 494–496.

16. *Стебницький П.* Своя хата // Вибрані твори. – С. 431–432.

17. *Томпсон Е. М.* Едвард Саїд і польське питання. Проти культурної неспроможності периферії: [Електронний ресурс] // Вперед : [сайт]. – Режим доступу : <http://vpered.wordpress.com/2009/05/31/>

18. *Шкандрій М.* В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / Мирослав Шкандрій. – К. : Факт, 2004. – 496 с.

Державотворчі мотиви в українських літературних часописах на чужині

Стаття розкриває роль українських часописів у захисті національних інтересів у еміграції. Особлива увага приділена публікаціям у журналах «Вежі», «Літаври», «Літературно-науковий вісник».

Ключові слова: *періодичні видання, українська ідея, еміграція.*

Статья раскрывает роль украинских периодических изданий в защите национальных интересов в эмиграции. Особое внимание уделено публикациям в журналах «Літаври», «Вежі», „Літературно-науковий вісник».

Ключевые слова: *периодические издания, украинская идея, эмиграция.*

The article discloses role of the Ukrainian periodicals in defense of the national interests in emigration. Emphasis is made on publications in such magazines as «Litavry», «Vezhi», «Literaturno-naukovyj visnyk».

Key words: *periodicals, Ukrainian idea, emigration.*

Визначення України в сучасних кордонах європейської самостійної держави за історичними мірками є зовсім коротким. Але український народ увесь час свого існування боровся за відновлення незалежності. Націонал-патріоти навіть на еміграції не полишали надії, що колись-таки здійсниться мрія не одного покоління й соборна самостійна країна постане перед світом в усій своїй значущості. Тому державотворчі, націєоб'єднувальні мотиви, тема історичної долі народу стали одними з головних у публікаціях українських не тільки політичних, а й літературно-художніх часописів, що виходили на чужині після закінчення Другої світової війни, таких як «Літаври» (Зальцбург, 1947), «Вежі» (Мюнхен, 1947–1948), «Літературно-науковий вісник» (Регенсбург, Мюнхен, 1948–1949). Ці видання тривалий час були майже невідомими читачам України, їхній зміст мало вводився в науковий обіг. Спеціальне дослідження таборової преси здійснила Н. Сидоренко, окремі аспекти розглянуто в розвідках В. Дорошенка, А. Животка, С. Квіта, В. Маруняка, І. Мегели, М. Присяжного, Т. Романюка. Але ці роботи є лише першим кроком на шляху комплексного вивчення літературно-

© Остапенко Н., 2011

публіцистичної справи на чужині, поштоvhом для дослідників історії вітчизняної журналістики звернути увагу на видання, які залишаються неперевершеним документом складного буття українців у чужих землях, їх національної ідентифікації щодо інших народів.

Великий масив матеріалу не втратив і сьогодні не тільки історично-документальної, художньо-духовної, культурологічної, а й світоглядної, національно-державницької ваги. Самий тільки перелік імен, що з'явилися на сторінках журналів, стає гарантом безумовної значущості часописів, бо творчість Є. Маланюка, Ю. Клена, І. Кошелівця, Р. Єндика, У. Самчука, К. Гридья, В. Дорошенка, В. Щербаківського, Б. Стебельського, Б. Крупницького, О. Ждановича, Ю. Хомина, Л. Мосендза та багатьох інших сприймається як сталий взірєць літературного обдарування.

Публікації численної таборової періодики були сповнені бажанням розповісти про звитяжний досвід борців за утвердження української ідеї, стати важливим чинником формування громадської думки, допомогти ентузіастам духовного відродження. Дух невпокореності на титульних сторінках журналу «Літаври» передавали символічні зображення стягів і літаврів. Як девіз, були винесені слова М. Зерова: «Прекрасна пластика і контур строгий, Добірний стиль, залізна колія – Оце твоя, Україно, дорога» (1947. – № 1).

У заяві редакційної колегії, яку очолював Ю. Клен, зазначалося, що літературно-мистецький і науково-популярний журнал є «незалежним аполітичним і надпартійним», а тому готовий уміщувати праці всіх робітників пера «без огляду на партійну чи групову приналежність», якщо вони не будуть «суперечні з загально-українськими інтересами» і якщо будуть якісно бездоганними (1947. – № 6. – С. 2 обкл.). Читачі ознайомилися як із класичними творами М. Зерова, П. Филиповича, Лесі Українки, Б.-І. Антонича, так і з доробком літераторів нового покоління – Ганни Черинь, І. Качуровського, Ю. Дивнича, Марії Цуканової, І. Кошелівця, Б. Олександрива. Значне місце посідала іноземна класика в перекладах українських митців. Як слушно зазначає Н. Сидоренко, «журнал став ніби мостом, що об'єднував українську і зарубіжну класику» [2, 76]. Такий добір матеріалу був не випадковим.

Редакція розуміла, що поєднання вітчизняного з іноземним може привернути до «Літаврів» увагу не тільки читачів-співвітчизників, а й тих, хто абсолютно не обізнаний з українською літературою. Можна припустити, що це було корисним з кількох причин. Серед них не останньою була матеріальна зацікавленість. Адже для розвитку журналістики і літератури необхідні були кошти й виробничі умови, яких бракувало. З іншого боку, творчість українських письменників на чужині оріє-

нтувалася не тільки на вітчизняні традиції майстрів красного слова, а й розвивалася в європейському контексті й перегукувалася з новітніми течіями та тенденціями, зазнавала впливу європейських новацій.

«Трудно увявити собі, – зазначав І. Кошелівець у статті «Нотатки про український роман», – щоб знання чужої літератури заважало письменникам творити українську літературу. Зате воно завжди сприятиме підвищенню їх фаховості і перестерігатиме від видавання за нове відкриття того, що вже іншими давно було сказано» [1, 46]. Водночас «Літаври» намагалися запобігти «ультраоригінальності», «надмодерності», штучному каліченню таланту, які призвели б до втрати читачів, позбавили б їх духовної суті батьківщинного слова. У наступній статті «Стиль surmaderne» (1947. – № 2) І. Кошелівець наголошував, що шукання нових шляхів художнього вислову, переборення шаблонності, експеримент – речі вкрай потрібні, але не слід переступати межу, перетворювати художній текст у незрозумілий ребус, бо глибока світоглядна просвіта, об'єднання народу можливі лише тоді, коли література буде стояти на варті духовно-громадських інтересів.

Єдність у визначенні стратегічних завдань, відстоюванні інтересів українського народу не заважала існуванню локальних розбіжностей, тактичних відмінностей серед організаторів преси. Якщо «Літаври» проголошували свою відкритість для літераторів різних поглядів і угруповань, то «Вежі» декларували опозиційне несприйняття політики МУРу. Виступ із конкретного дискусійного приводу автори «Веж» підпорядковували окресленню і розв'язанню концептуальних завдань. Стисло вони визначені в статті Р. Єндика «Перспективи кротів». Абсолютно не пафосно названо статтю, в якій публіцист обстоює високу ідею державної самостійності України. Р. Єндик слушно зауважує, що є істини, про значення яких не слід сперечатися, щоб дістати ім'я святотатця. Він упевнений, що до таких аксіоматичних істин належить «субстанція нашої державної незалежності і доцільність боротьби за неї».

Слід вивчати історичне минуле, перебіг визвольних змагань 1917–1920 рр., аналізувати «останній змаг, що почався в 1939 р. і досі не закінчився», викривати помилки, щоб врешті «дійти до причин наших національних, органічних хиб і покалічення духу», але при цьому завжди мати на меті, заради чого відбувається вивчення, які цілі переслідуються: «Незалежність Української Держави є нашою святинею, ці розмови стали sui generis проповідями, щоб прояснити розум вірних або потрясти їх совістю» (1948. – Ч. 2. – С. 20).

Редакція «прояснювала розум» співвітчизників публікацією таких пристрасних статей, як «Трагедія М. Хвильового – трагедія нашого по-

коління» Р. Гармаша, «Москвофільство в культурі» Невігласа (П. Герасименка), «Дух українського відродження» Ю. Хомина. Не втратила і до сьогодні своєї актуальності стаття П. Горука «Акад. Грушевський – проти сучасного українського правопису!». Автор був стурбований «темпониченням» української мови і намагався зняти полуду з очей тих, хто вважав, що «справа правопису – в першій мірі справа культурна, наукова, а не політична» (1947. – Ч. 1. – С. 15). П. Горук розкривав саме політичні причини, через які українська мова зазнає утисків, чому український правопис намагаються уподібнити московському і чому існують одночасно дві українські орфографії.

Аби не бути звинуваченим у тенденційності й підсилити публіцистичні доводи науковими твердженнями, автор після своєї розвідки подає статтю М. Грушевського «До управилення українського правопису», яка була вміщена у журналі «Україна» (1926), а згодом передрукована у Львові в «Літературно-науковому вістнику». Публікації «Веж» відбивали атмосферу духовних шукань української інтелігенції, передавали стурбованість долею України, прагнення об'єднати український народ в єдину сильну націю.

Надзвичайно плідно й всебічно обстоював національні ідеали «Літературно-науковий вістник», який з'явився у Регенсбурзі (1948). Головним редактором мав стати Ю. Клен, але через його смерть журнал очолив В. Шульга. Називаючи видання іменем найтривалішого і найповажнішого українського часопису, його організатори, мабуть, сподівалися і на досягнення аналогічного авторитету. Адже ЛНВ сприймався не просто як черговий витвір періодики, а як живий організм, що розвивався разом із нацією, зберігав міць нації. Недаремно Р. Єндик у вже згадуваній статті в журналі «Вежі» «Перспективи кротів» закликав завжди пам'ятати, що «“Вістник» є не тільки особою, а й непримиренним світоглядом, що створив ідеологічну школу з різними розгалуженнями і відхиленнями» (1948. – Ч. 2. – С. 22). Редакція розуміла, що більшість українців вбачатиме в журналі ідеологічний факел, дороговказ, скарбницю української духовності, і тому в редакційному зверненні визначила чітку мету: «Боронити Україну, боротись за неї і будувати свою власну духовність, культуру і свою власну **незалежну українську державу**» (1948. – Кн. 1. – С. 5).

Авторська когорта відновленого ЛНВ була сильна й різноманітна. Тут, зокрема, друкувалися Є. Маланюк, В. Дорошенко, М. Бачинська-Донцова, Б. Стебельський. Читач ознайомлювався з творами Ю. Клена, В. Щербаківського, Б. Крупницького, В. Мацяка та ін. Відповідно й діапазон публікацій відзначався широтою охоплення тем, ґрунтовністю

аргументації, гостротою спрямованого проти супротивника слова, ставав предметом жвавого обговорення в громадському середовищі.

З огляду на поставлені завдання, редакція досліджувала духовну й політичну історію українського народу, наголошувала на самоцінності національного існування, зіставляла історичні умови буття різних націй. «Ми мусимо усвідомити нашу духовність і нею озброїти наш інтелект», – зазначав Б. Стебельський у статті «На межі епох» (1948. – Кн. 1. – С. 94). Це завдання прагнув виконувати відновлений «ЛНВ».

Закликаючи читачів не втрачати волелюбного духу праотців, В. Катран у статті «Хмельницький чи Барабаш» слушно наголошував певну відмінність між становищем світу й українців: «Світ буде боронити себе, щоб не потрапити в «наше» становище, а ми будемо боротись, щоб вийти з «нашого» становища. Ми віримо, що світ вийде переможцем, але не віримо, що світ, як ознаку своєї любові й пошани до нас, піднесе нам у дарунок Вільну Соборну Суверенну Українську Державу» (1949. – Кн. 2. – С. 290). На думку автора, еміграція повинна відіграти особливу роль у виробленні концептуальних засад формування майбутнього соціального устрою України, бо була позбавлена суворих ідеологічних утисків, мала можливість орієнтуватися на кращі державницькі зразки, вільно думати на вільних землях.

Трагічність долі українського народу полягає і в тому, що найчастіше його кращі представники вимушені були емігрувати, тож їхня творчість ставала відомою не стільки землякам, як вимушеним сусідам у європейських державах. Це було викликано різними причинами, але факт залишається фактом: часто з великим запізненням доходить до нащадків культурна, духовна, філософська спадщина тих, хто творив поза межами України. Численні публікації в українській еміграційній пресі повоєнного часу були важливим чинником утвердження національної свідомості, порушували складні світоглядні й духовно-просвітницькі проблеми щодо визначення українців як нації в колі інших народів. Преса рідною мовою стала додатковим рушієм і одночасно віддушиною у пристосуванні до життя в інших ментальних умовах, трибуною в обстоюванні національних ідеалів.

1. *Кошелівець І.* Нотатки про український роман / Іван Кошелівець // Літаври. – 1947. – № 1.

2. *Сидоренко Н.* Національно-духовне самоствердження : у 3 кн. / Наталя Сидоренко. – К., 2000. – Кн. 3.

Олена Пода,

к. філол. н., доц. (Запоріжжя)

УДК : 007 : 304 : 070 (055. 1/2)

Публіцистика Людмили Сталь про розвиток преси для жінок

У статті аналізуються погляди відомої громадської діячки Людмили Сталь на проблему розвитку жіночої преси. Об'єкт дослідження – статті Л. Сталь у журналі «Коммунистка».

Ключові слова: жіноча преса, журнал «Коммунистка», статті.

В статье анализируются взгляды известной общественной деятельницы Людмилы Сталь на проблему развития женской прессы. Объект исследования – статьи Л. Сталь в журнале «Коммунистка».

Ключевые слова: женская пресса, журнал «Коммунистка», статьи.

Opinions of famous public benefactor Ludmila Stal at the problem of development of female press are analyzed in the article. Object of research – articles L. Stal's in magazine «Kommunistka».

Key words: female press, magazine «Kommunistka», articles.

Констатуючи увагу Комуністичної партії до жіночого журналістського дискурсу в 20-х рр. ХХ ст., не можна не зважати на брак наукового теоретичного обґрунтування його функціонування. Причини були об'єктивні: у ці роки відбувалося становлення практичної журналістики нової країни, перші кроки в організації професійної навчальної бази, поява журналістскознавчих праць радше була винятком, аніж практикою повсякдення. До того ж на тлі загальнопартійної роботи організація жіночих мас була справою обмеженого кола комуністів, переважно жінок (І. Арманд, О. Артюхіна, О. Коллонтай, Н. Крупська, Л. Сталь та ін.). Саме вони й доклали чимало зусиль для становлення жіночої преси. Когорта професійних революціонерок ще до подій листопада 1917 р. перейнялася ідеєю створення спеціальних журналів для жінок-пролетарок (зауважимо, що паралельно тривав розвиток жіночого журналістського дискурсу царської Росії, який вже мав свою сталу типологічну парадигму).

Найбільш повно й докладно питання розвитку преси для жінок у контексті нової ідеології активно обговорювалися на шпальтах журналу

© Пода О., 2011

«Коммунистка» (1920–1930). Однією з активних авторок таких статей була стара більшовичка Людмила Миколаївна Сталь (14.03.1872 – 23.04.1939). (Діячка революційного руху в Росії й міжнародного жіночого руху, член партії з 1897 р. У 1912 р. співробітничала в газеті «Права», була членом редколегії журналу «Работница». «З 1920 р. завідувач відділу робітниць Кавказького бюро РКП(б). Була членом міжнародного жіночого секретаріату виконкому Комінтерну (1921–1923). Співробітниця відділу робітниць ЦК РКП(б), завідділом масової літератури для робітниць і селянок у Держвидавві; одночасно з 1924 редактор журналу «Коммунистка». З 1928 на науковій роботі в Музеї Революції СРСР...» [8, 404].)

Чітка громадянська позиція, безпосередня активна робота з жіноцтвом у жінвідділах, у сфері видавничій (література для жінок), у періодичних партійних і жіночих виданнях дозволила сформувати Людмилі Сталь бачення місця преси під керівництвом Комуністичної партії у справі виховання жінки нової соціалістичної країни, а також визначити роль самої жінки в розвитку гендерно маркованої періодики. Бачення цих позицій зумовлювалося її безпосередньою участю в революційному й жіночому русі, у партійному житті.

Окремого дослідження публіцистики Л. Сталь, присвяченої жіночій пресі, немає, хоча чимало питань, яких вона торкалась у своїх статтях, опрацьовувалося науковцями в таких аспектах: жіночої і гендерної історії (В. Вільшай, Н. Пушкарьова, Л. Смоляр, Р. Стайс, П. Чирков та ін.); загального розвитку жіночої преси в різних періодах на теренах царської Росії та СРСР (В. Боннер-Смюха, О. Коломійцева, О. Пльонкіна, Н. Сидоренко, Р. Ямпольська та ін.); спеціфіки функціонування преси для жінок у 20–30-х рр. і журналу «Коммунистка» тощо. Частково публіцистика Л. Сталь уже аналізувалася нами [1].

Тема дослідження зумовлює мету і завдання: проаналізувати основні публіцистичні праці Л. Сталь 20-х рр., присвячені розвитку жіночої преси, і, відповідно, з'ясувати основні позиції бачення громадською діячкою і партійним функціонером ситуації щодо становлення нової радянської преси для жінок та участі партії і власне жіноцтва в цьому процесі.

Винятковість ролі преси в організації жіноцтва і «втягування її в державну роботу» Л. Сталь зазначала в статті «Наша преса й участь у ній робітниць і селянок» (1925. – № 3). Авторка наголошувала, що «ми ще недостатньо оцінили пресу як велике знаряддя організації мас, ми недостатньо наполегливо, енергійно використовуємо її в роботі партії серед жіночого пролетаріату» [2, 22]. Вона була певна, що журнали «Работни-

ца» і «Крестьянка» разом з місцевими журналами мали стати «масовими організаторами і за своїм змістом відповідати запитам мас». Практична реалізація цього питання, на думку Л. Сталь, полягала в постійному збільшенні кількості «кореспонденток із середовища робітниць і селянок» і введени в редакцію певної групи робітниць і селянок [2, 22].

На жаль, на ті часи такий спосіб міг стати хибним, бо жіночі журнали фактично не були розраховані на неграмотних чи малограмотних робітниць і селянок, підготовка часописів була прерогативою професіоналів. (Винятками були хіба що «Московская делегатка» і «Ленинградская работница и крестьянка», згадувалася в позитивному ключі Л. Сталь і «Комунарка України».) Авторка у своїй статті фрагментарно торкається питання типології жіночого журналу: ідеться про *масовий жіночий журнал з чіткою ідеологічною основою* і розділеною цільовою аудиторією.

Порушувала Л. Сталь і питання залучення до роботи в журналі непрофесійних авторів – робсількорок. Більшість організацій і редакцій не зовсім усвідомлювали значення участі робітниць і селянок у пресі. До того ж авторка не розуміла поділу робсількорок за «галузями»: у Москві виникло слово «делькорка» – робітниця, що пише про делегатські збори; а «мінські товариші надумали фабрикувати спецкореспонденток з кооперації, називаючи їх копкорками» [2, 24]. Аби позбутися такої некоректної ситуації, Л. Сталь пропонувала обговорити на сторінках «Коммунистки» питання участі жінок у пресі. Називалися такі форми роботи: 1) «навчити робітницю і селянку цікавитися нашою пресою, навчити їх спочатку читати наші газети і журнали» [2, 25]. Розпочати треба було з періодичної читки «жіночої комуністичної преси й обговорення прочитаного» у кутках селянки й робітниці, організованих на підприємствах, у робочих гуртожитках, у селах у хатах-читальнях [2, 25]. Наслідком такої читки було б виділення групи жінок, «для яких наша преса стане близькою й дорогою», – основи гуртка «друзів пролетарської преси». Надто важливим було створення таких гуртків у селах; 2) через гурток «друзів пролетарської преси» організувати передплату газет. Такі гуртки передплати, як зазначала Л. Сталь, мали базуватися лише на засадах добровільності, як інтерес «до громадського життя»; 3) перший крок до співпраці з пресою – участь у створенні стінгазети як початкової школи громадськості «для того, аби втягнути відсталу жіночу масу трудівниць в загальну роботу партії, і загальний робкорівський і сількорівський рух» [2, 26].

Розуміння ролі преси в особистому зростанні жінки озвучено Л. Сталь наприкінці статті: «Участь у пресі робітниць і селянок – це один з прекрас-

них способів організації мас робітниць і селянок, аби втягнути їх в загальну боротьбу з темнотою й неграмотністю, і в загальне будівництво» [2, 26].

Л. Сталь наголошувала на незадовільному стані масового залучення жіноцтва до робітничого руху. Вона наводила цікаві цифри. Так, наприкінці березня 1925 р. із жіночими журналами співпрацювало 2811 жінок: «Крестьянка» – 825, «Работница» – 746, «Делегатка» – 480, «Комунарка України» – 100, «Селянка України» – 69, «Батрачка» – 30, «Жінка Сходу» – 28, «Трудівниця Вірменії» 10 та ін. [3, 33].

Результати анкетування, яке проводили «Делегатка», «Крестьянка», «Работница», показали те, що переважна більшість робкорок і сількорок – жінки-активістки. Неорганізоване ж жіноцтво надто мало кореспондувало до журналів. На думку Л. Сталь, це показник того, що відділи робітниць і селянок не займалися, як годиться, цим питанням і, як наслідок, «рух ішов стихійно». Розподіл відсотків (на прикладі анкети журналу «Крестьянка») був таким: «селянки-активістки – 96 %, з них: делегаток – 20 %, членів рад – 16 %, сільорганізаторів – 10 %, волорганізаторів – 9 %, учительок – 9 %, членів комітету взаємодопомоги – 7 %, райорганізаторів – 5 %, повітових жінпрацівників – 5 %, нарзасідачів – 4 %, членів правлінь кооперації – 2 %, працівників у «хаті-читальні» – 2 %; членів шкільної ради – 2 %, селянок, які не займаються громадською роботою, – 4 %, членів РКП – 14 %, кандидатів РКП – 23,7 %, членів РКЛС – 11,8 %, кандидатів РКЛС – 1,5 %, безпартійних – 46 %, таких, що подали заяву в партію, – 2,6 %» [3, 33]. Як вважала Л. Сталь, цифри переконували в активізації жіночого робітничого руху серед «неорганізованого жіночого пролетаріату й селянства». Жінки-активістки дописували в газети й журнали без агітації та примусу.

У статті порушувалася й важлива проблема впорядкування й сприяння роботі з жінками. «Зазвичай роботу з робітницями на місцях звалюють на відділи робітниць і селянок. Це неправильно. Треба, аби редакції газет і парторганізації вважали цю роботу своєю справою, а не специфічним жінвіддільським, тільки тоді ми матимемо чималі успіхи на цьому важливому фронті нашої партійної роботи» [3, 33].

У статті «Преса для робітниць і селянок» (1925. – № 6) Л. Сталь також озвучувала питання жіночого робітничого руху. Вона вважала, що редакції журналів не підтримували робітниць, мало писали про них та їхню роботу. «Як працюють з робітницями, скільки з них висувається й залучається до роботи в загальному робітничому русі? Про це наші жіночі журнали мовчать. Їм треба про це головно й переконливо заговорити» [4, 48]. Як зазначала авторка в книзі «Преса і жіночий комуністичний рух», робітниця мала виконувати

основне завдання – «зв'язати через робітькорок широкі трудові маси з партією, просунути через них в маси нашу комуністичну пресу, аби втягнути ці маси в соціалістичне будівництво...» [7, 99].

Про розвиток жіночої преси взагалі й про ситуацію з нею в 1925 р. йшлося й у статті Л. Сталь «Преса для робітниць і селянок» (1925. – № 6). Авторка вважала специфічною роботу з жіночою масою, яка, на її думку, мала зумовлювати й вихід спеціальної періодичної і неперіодичної літератури для жінок, проте складнощі історичного моменту впливали і на формування журналістського та книжкового репертуарів. «У 1918 р. партія лише намагає методи роботи. Періодичної жіночої преси немає; масовий журнал «Работница» припинив свій вихід на початку 1918 р. У 1920 р. робота розгортається: вироблені організаційні форми, і з'являється періодична преса. У червні–липні 1920 р. починає виходити орган ЦК РКП «Коммунистка». У листопаді того ж року виходить «Коммунарка України». Збільшується тираж неперіодичної преси для робітниць і селянок, і, за неповними даними Книжкової палати досягає до 1921 р. – 223850 екз., при 20 назвах» [4, 44–45].

Л. Сталь зазначала, що уряд і партія всіляко підтримували розвиток жіночого руху і, відповідно, вихід друкованих видань для жінок. Авторкою було визначено таке головне завданням жіночих журналів – «зробитися дійсно масовими як за змістом і мовою, так і в сенсі охоплення ширших мас трудящих жінок міста й села». Л. Сталь наголошувала на тому, що відділи робітниць майже не звертають увагу на проблеми журналів, їх розповсюдження, збільшення накладів і залучення жіноцтва до робітькорівського руху. У статті не тільки наголошувалось на позитивному в розвитку жіночої преси, а й лунала критика: «Красну Сибирячку» і журнали для жінок Радянського Сходу лаяли за мізерні наклади; місцеві видання за те, що не беруть приклад з «Работницы» і «Крестьянки», які «присвятили робітькорівському руху цілі номери»; «Работницу и селянку Белоруссии» за те, що не розповідала про своїх робітькорів і робітькорок, хоча їх було майже 400 осіб.

Незважаючи на певні негативні моменти, Л. Сталь запропонувала варіанти виходу з кризи. Посилаючись на постанову Колегії відділу преси, вона зазначала зв'язок відділів робітниць із відділами преси, бо «як у всій партійній роботі, так і в роботі преси не повинно бути сепаратизму, а має бути повний зв'язок і загальне партійне керівництво» [4, 49].

Спрямування жіночої преси публіцистка озвучила у статті «Завдання жіночих журналів» (1925. – № 7), у матеріалі також порушувалося питання малих тиражів часописів: саме це й було тією причиною, яка не дозволяла широко охопити робітьниче й селянське жіночу масу. Усе

це, за Л. Сталь, не було редакційною хибою (до компетенції редакції вона не зараховувала поганий розповсюджувальний апарат видавництва, нерегулярний вихід, неакуратну розподільчу роботу фабкомів на місцях тощо). Залежними від редакції авторка вважала «популярність мови й форми викладу»; організацію жіночих мас через гуртки (друзів робітничо-селянської преси й робількорівські); «залучення робількорок до редакційної роботи»; «вивчення свого читача» [5, с. 65].

Перша умова, на думку Л. Сталь, не була виконана (причини: редакції часописів часто не могли навіть уявити свою цільову аудиторію, не розуміли її специфічність). Критикувалися, як правило, журнали, аудиторією яких були як робітниці, так і селянки. На практиці виправити ситуацію було не так просто. Журнал «бере курс на висококваліфіковану робітницю і водночас пише і для селянок. Ми вважаємо, що для висококваліфікованих робітниць немає потреби видавати жіночий журнал – їх повинна обслуговувати загальнопартійна і загальнопрофесійна преса», адже, як уважає Л. Сталь, «завдання жіночої преси полягає у вихованні широких відсталих прошарків, трудівниць міста й села й організації їх навколо партії» [5, 65], – так Л. Сталь прокоментувала орієнтацію і на селянку, і на робітницю ленинградського журналу «Роботниця и крестьянка».

У роботі «Преса і жіночий комуністичний рух» (1927) Л. Сталь зазначала про однорідність цільової аудиторії спеціального масового жіночого журналу. Однорідність же змістового наповнення жіночого часопису мала визначитися такими категоріями, як клас – робітниця або селянка – і рівень розвитку та активності жінки – відстала чи передова. «З одного боку, масова робітниця і селянка, з іншого – делегатка і активістка». «Більшість наших жіночих журналів намагається виконати подвійне завдання – задовольнити різне коло читачів, і тому вони не подобаються, ані одним, ані іншим: для робітниці-активістки журнал є примітивним, а для масового читача з робітниць і селянок він не зовсім зрозумілий. Досі жіночі журнали не мають твердого курсу в цьому питанні» [7, 76].

У цій роботі Л. Сталь виявила трохи радикальний погляд на типологічну палітру жіночого часопису: *висококваліфікованим робітницям не потрібний окремий жіночий журнал – їх має обслуговувати загальнопартійна і загальнопрофесійна преса* [5, 78].

Отже, можна зрозуміти головну мету існування жіночого часопису в 20-х рр. ХХ ст. на радянському терені та чітко визначити цільову аудиторію масового жіночого журналу. На жаль, Л. Сталь не уточнює змістове наповнення слова «відстала», хоча саме через нього треба змінюва-

ти і «тип журналів, і його відділи». Звісно, що можна прийняти думку авторки про те, що «не варто було прагнути обслуговувати такі різно-рідні прошарки населення, як селянка, з одного боку» і робітниця – з іншого (у контексті статті мова йшла про ленінградську «Работницю и крестьянку»). Ті ж самі зауваження стосувалися московської «Делегатки», а білоруському журналу Л. Сталь радила стати суто селянським, «а малочисельний жіночий пролетаріат Білорусії мав обслуговувати «Работницей» (Ц. В.) і ширше місцевою загальною пресою» [5, 66]. Досвід України є своєрідним підтвердженням слів Л. Сталь: в Україні «Комунарка України» спочатку призначалася для робітниць і селянок разом. З другої половини 1924 р. (№ 8) «Комунарка України» стала журналом робітниць, а для селянок на основі тієї ж «Комунарки України» почала виходити «Селянка України» (згодом «Комунарка України»).

Зважаючи на це, можна «надати певну фізіономію журналу», «легше ознайомитися з читачем і його запитамі», спростити мову часопису, призначивши для цього окрему людину. У Л. Сталь було й власне бачення жанрової парадигми журналу. «Усі статті відповідальних працівників треба скорочувати й перекладати на народну говірку. Статті повинні бути стислими і кількість їх має бути мінімальна. Низку ідей і відомостей можна подати в більш легкій і доступній формі – віршах, частушках, оповіданнях, малюнках, з яскравим лозунгом тощо» (що вдало реалізовувалося на ленінському етапі). Л. Сталь була переконана в тому, що «якщо йти цим шляхом, то ми зможемо виховати в душі комунізму малограмотні і неграмотні маси трудящих жінок й у багато разів збільшимо свій тираж» [5, 66].

Такі зміни в спеціальних жіночих журналах зробили б «нецікавими буржуазні дамські журнали з модами і практичними порадами, які, незважаючи на свою відносно дорогу ціну (80 коп. – 1 руб. 20 коп. на місяць) добре поширені...Були випадки..., коли фабрично-заводські комітети допускали розповсюдження цих журналів, гадаючи, що вони видаються тільки для робітниць» [7, 79].

Крім того, допомогла б організація робітниць і селянок через гуртки. Робота складна і мала проводитися систематично: журнал треба було читати й критикувати. «Спочатку читач критикувати не вміє, – зазначає Л. Сталь, – його треба цьому навчити», тобто ставлячи питання, перевіряти, як читачки розуміють часопис, питання мають стосуватися навіть окремих понять, виразів і слів. Як ідеальний варіант у статті пропонується проводити експертизу матеріалів до того, як вони мають бути надруковані в журналі: «розсилати... статті гурткам друзів преси і робітницьким для читки їх і розбору і тільки після такої масової перевірки

друкувати <...> Цю міру ми рекомендуємо головним чином місцевим журналам» [5, 66].

Л. Сталь вважала, що така гурткова робота дозволила б більше дізнатися про читачку, виховувати її й організовувати навколо журналу. Саме тому найбільшої уваги потребує не активістка, не делегатка, а представниця неорганізованої маси робітниць і селянок.

Однією з перших форм організації мас журналом був гурток друзів робітничо-селянської преси, який повинен був підтримувати тісний зв'язок з гуртками робсількорок. Гуртки останніх не були організаційно прив'язані до редакцій, а могли створюватися також на підприємствах, фабриках, при делегатських зборах і волосних комітетах тощо. З такими гуртками часопис мав підтримувати «постійний письмовий зв'язок, висвітлювати їх роботу у своєму журналі, скликати представників цих гуртків хоча б по районах» [5, 66]. Крім того, робота робсількорок мала бути вплетеною в загальний робсількорівський рух.

Зважаючи на те, що більшість статей Л. Сталь публікувалися в «Коммунистке», певні з них присвячувалися традиційному Дню преси. Приклад – стаття до свята «Преса і жіночі маси» (1928. Ї № 4). Авторка подала загальну характеристику стану розвитку жіночої преси на початок 1928 р. Так, у країні виходило 18 ілюстрованих жіночих журналів загальним накладом 640 тис. примірників, редакції часописів налічували 5 тис. робкорок і сількорок, з 18 журналів шість друкувалися для жінок радянського Сходу, які донедавна на 99 % були неграмотними.

Великими й відповідальними завданнями в галузі преси Л. Сталь вважала допомогу «пресі в справі її поліпшення», «розповсюдження преси», інтенсивну пропаганду друкованого слова. Усе це мало здійснюватися за допомогою старих і нових методів і форм роботи: через армію робкорок і сількорок, через наради читачів книг і передплатників газет і журналів, оргкомісії на місцях для розповсюдження журналу й збільшення передплати (досвід «Работницы»), через організацію з-поміж домогосподарок «добровільців-книгонош» (досвід Москви), через організацію свята до Дня преси, яке надалі стає засобом мобілізації навколо нашої преси, вербування «мільйонів читачів, тисяч і тисяч нових робкорок і робкорів до нашої періодичної преси і стінгазети».

Л. Сталь завжди була об'єктивна у своїх оцінках і характеристиках. Не стала винятком і зазначена стаття. Вона відверто говорила про те, які б завдання не окреслювалися і що б не планувалося, досягнення жіночої преси надто мізерні «у порівнянні з тим морем невігластва, темноти й забобонів, у яке занурені широкі маси робітниць і селянок» [5, с. 20].

Найбільший з них, на думку Л. Сталь, – загальна неграмотність, особливо в селах. Не погодитись з нею неможливо.

Отже, оскільки немає теоретичного підґрунтя періодики для жінок, не можна не оцінити внесок Л. Сталь у розвиток цього питання. Більшовичка, політична діячка, активна учасниця міжнародного жіночого руху, член редколегії і редактор жіночих журналів як ніхто інший розуміла доцільність підтримки і розвитку преси для жінок, роль жінки в цьому процесі. Об'єктивно вона усвідомлювала найголовніше: розвивати жіночу пресу, не розвиваючи при цьому саму жінку, марно і нікому не потрібно. Саме тому в справі жіночого виховання й розвитку жінки Комуністичною партією фактично мав використовуватися індивідуальний підхід (зокрема, на прикладі типології жіночого часопису). Так свідоміший та інтелектуальний рівні жінки (селянки або робітниці) як представниці цільової аудиторії ставали одними з типоутворювальних ознак жіночого журналу: Л. Сталь виділяла спеціальний масовий жіночий журнал для селянки, спеціальний масовий жіночий журнал для робітниці; грамотна і політично свідома жінка мала читати партійну пресу (до якої, до речі, зараховувався і журнал «Коммунистка»).

Перспектива подальшого вивчення проблеми – аналіз публіцистики відомих радянських політичних і громадських діячок 20-х–30-х рр. ХХ ст. як джерела теоретичного і прикладного дискурсу розвитку преси для жінок.

---

1. *Пода О.* Жіноча сторінка як засіб гендерної комунікації влади / О. Пода // *Держава і регіони : наук.-вироб. журнал.* – 2010. – № 2. – С. 152–156. – (Серія «Соціальні комунікації»).

2. *Сталь Л.* Наша печать и участие в ней работниц и крестьянок / Л. Сталь // *Коммунистка.* – 1925. – № 3. – С. 21–26.

3. *Сталь Л.* О работе с рабкорами / Л. Сталь // *Коммунистка.* – 1925. – № 5. – С. 32–35.

4. *Сталь Л.* Печать для работниц и крестьянок / Л. Сталь // *Коммунистка.* – 1925. – № 6. – С. 44–49.

5. *Сталь Л.* Задачи женских журналов / Л. Сталь // *Коммунистка.* – 1925. – № 7. – С. 65–68.

6. *Сталь Л.* Печать и женские массы / Л. Сталь // *Коммунистка.* – 1928. – № 4. – С. 18–22.

7. *Сталь Л.* Пресса и женское коммунистическое движение / Л. Сталь. – М. : Госиздат, 1927. – 159 с.

8. *Сталь Людмила Николаевна* // *Большая советская энциклопедия* : в 30 т. – [3-е изд.]. – М., 1969–1978. – Т. 24. – С. 404.

Наталя Поплавська,
д-р філол. н., доц. (Тернопіль)

УДК 007 : 304 : 070

Українська полемічна публіцистика: до витоків

У статті зосереджується увага на проблемі зародження полемічно-публіцистичної традиції в Україні, проаналізовано найпоказовіші у цьому ракурсі тексти XI-XVI століть.

Ключові слова: публіцистика, полеміка, полемічний текст, риторика, комунікація.

В статье внимание сосредоточено на проблеме зарождения полемико-публицистической традиции в Украине, проанализированы самые показательные в этом ракурсе тексты XI-XVI веков.

Ключевые слова: публицистика, полемика, полемический текст, риторика, коммуникация.

The article deals with the problem of the origin of polemic and journalistic tradition in Ukraine, much attention is paid to the most ancient texts of 11-16-th centuries.

Key words: polemic, journalistic, polemic texts, rhetoric, communication.

Деїдеологізація, характерна для нашого часу, певною мірою торкається і публіцистики. Безперечно, основним у ній залишається світоглядний аспект, не зникає і не зменшується суспільне значення піднятих у ній моральних і політичних проблем. Публіцистиці сьогодні підвладні всі події, явища, проблеми сучасності (і навіть минулого й майбутнього у їх зв'язку із сучасністю) за умови, що вони повернуті до широкої аудиторії своїм соціальним значенням.

Публіцистика сьогодні визнається як вид журналістики, до якого належить усяка суспільно-політична література на сучасні актуальні теми. У працях 1960–1980 рр. при характеристиці публіцистики акценти ставилися на ідеологічному, політичному аспектах. Творчість публіцистів розцінювалася як «суспільно-політична діяльність» з метою «активного ідеологічного впливу» [1, 89]. Автори теоретичних праць, часто полемізуючи між собою про визначення публіцистики, одностайні, проте у думці, що вона належить до політичної сфери, а головна її фун-

© Поплавська Н., 2011

кція полягає у впливі на суспільну думку, бо в ній будь-яка (філософська, морально-етична, економічна, релігійна) тема набуває політичного забарвлення [2, 4].

Осмыслити характер української полемічної публіцистики допомагають висновки вчених, на які ми спираємося у судженнях про становлення цього жанру. Російський дослідник Я. Лур'є відзначив, наприклад, що публіцистичний твір завжди полемічний, оскільки спрямовується проти конкретного опонента та в ньому чітко формулюються «політичні й ідеологічні позиції» [3, 440]. В аналізі її текстів звертаємо увагу на дві категорії, що відбиті в термінах, – полемічність і публіцистичність. Полеміка і публіцистика – двоєдині грані комунікації, оскільки, за твердженням Ю. Лотмана, історія людства не могла скластися без виробництва, соціальних конфліктів, протистояння політичних думок, міфології, релігії [4, 16]. Вони до сьогодні займають особливі ніші у ЗМІ, формують специфічні текстові структури, максимально ефектно впливають на реципієнтів. Створюючи ілюзію вибору, полеміка полегшує сприйняття нових ідей, оскільки на прагматичному рівні неможливо сформулювати суспільну думку без обговорення, тобто не полемізуючи. Тому не випадково сьогодні найпопулярніші засоби формування суспільної свідомості (телебачення, преса) використовують полемічні форми, зародження яких можемо вбачати ще в античності. Потім – у Київській Русі, пізніше – в полемічно-публіцистичній прозі кінця XVI – поч. XVII ст., в якій означник «полемічна» вказував на особливий спосіб оформлення матеріалу, що передбачав наявність кількох точок зору на одну проблему. Основний прийом полеміки виявляється в тому, що кожне важливе твердження супротивників «заглушується» численними аргументованими запереченнями.

Полеміку та публіцистику як форми комунікації людство використовувало з найдавніших часів. Переважна більшість її структур, що використовувалися пізніше у полемічній публіцистиці і навіть журналістиці, були сформовані та апробовані в античній риторичній мові. І тому витоки полеміки/публіцистики часто вбачають в ораторському мистецтві, а попередниками публіцистів вважають Демосфена та Цицерона [5], оскільки не підлягає запереченню той факт, що оратор, який брався переконати слухачів у чому-небудь, навряд чи задовольнився б у своїй промові простою констатацією фактів без використання розгорнутих аргументів на користь власної точки зору. Це переконливо засвідчує, що ще задовго до визначення категорій «полеміки» та «публіцистики» подібні явища зустрічалися як на рівні змісту, так і форми. Саме «античні мислителі першими звернули увагу на те, що суперечка відіграє важливу роль у з'ясуванні

істини» [6, 404]. Прикладами можуть послужити бесіди та софістичні суперечки давньогрецьких філософів. Це цілком резонно, бо деякі полемічні прийоми та сама композиція суперечки, що була детально розроблена античними ораторами, і навіть сьогодні використовується в ЗМІ, не кажучи про епоху XI–XVII століть. Одним із таких способів є намагання відстояти власну позицію та відповідно зорієнтуватися на адресата. Справді, полеміка давніх ораторів та їх послідовників втратила б своє призначення, якби втратила свою аудиторію. Цей факт і є одним із найважливіших при розрізненні полеміки й побутової суперечки, адже полеміка споріднюється з ораторським мистецтвом.

Наступною ознакою давньогрецької полеміки, на якій так само необхідно наголосити, бо виявляється в полемічно-публіцистичних текстах аж до сучасності, є те, що вона заповонила майже всі сфери людських взаємин: формуючи образ опонента, діяльність якого майже завжди оцінюється негативно, полеміка добирає найнегативніші факти з його діяльності. Це свідчить також про розширення сфери її функціонування. Давньогрецькі оратори прислужилися ще одним внеском у розвиток полемічного дискурсу – письмовою фіксацією текстів, як-от «Антигона» Софокла.

Не зайвим у контексті нашого дослідження буде звернутися до виділення основних напрямків ведення полеміки, які виробила античність. Перший з них полягав у використанні всіх засобів впливу на публіку, аби довести свою правоту. Як зазначив М. Гаспаров, для древньогрецьких мудреців було характерним намагання засобами красномовства «робити непереконливу думку переконливою», переконати будь-якого опонента і досягати рації своєї думки [7, 10]. Саме ця властивість античної риторики перебуває у витоках полемічних текстів. Інший напрямок – намагання використовувати логічно точну аргументацію, прагнення вести діалог задля увиразнення істини. Цей полемічний прийом культивувався у Сократівській школі.

Прихильником першого напрямку був Горгій («Похвала Елене», «Виправдання Поламеда»), відомий в історії риторики як засновник так званих «горгієвих фігур». Він запровадив у полемічній практиці анти тези, оксюмори, алітерації. Його способи полеміки культивували й у полемічно-публіцистичній прозі кінця XVI – поч. XVII ст.: звичай серйозні аргументи опонентів заперечувати жартами, іронією, а жарти – серйозними аргументами. Такі зразки ведення полеміки негували Арістотель і Платон, які прихильніше ставилися до Сократівської школи.

Наступний етап розвитку полеміки пов'язаний з Фемистоклом. У V ст. до н.е. полеміка процвітала також у суддівському красномовстві,

яке декларувало особливу форму аргументації, що дозволяла досягти переконання в суді без достатньої кількості доказів, ґрунтуючись на логіці та аналогіях. На цій основі сформувалася теорія правдоподібності, представниками якої були Антифонт, Андокід, Лісій. А в 343–342 роках до н. е. розпочалося протистояння двох великих ораторів – Демосфена та Есхіна. Їх діяльність започаткувала полемічні форми масової комунікації. У ній задомінував Демосфен, який апелював до емоцій реципієнтів, орудуючи при цьому інвективою, різними варіантами переконання, розробляючи логічні наголоси в анафорах, густо вживаючи синоніміку, метафорику, гіперболізацію.

Полемічні напрацювання давньогрецьких ораторів були систематизовані й отримували теоретичне обґрунтування у відомих працях Арістотеля «Перша аналітика», «Друга аналітика», «Риторика», «Категорії», «Топіка», в яких знаходимо цінні міркування щодо переконання опонентів та різної аудиторії. Арістотель виділив п'ять завдань софістів: створити негативне враження про те, що заперечується; довести, що опонент говорить неправду; підводити основні тези опонента до того, що не могло бути загальноновизнаним; стимулювати опонентів до помилок у розгортанні своїх суджень; примусити їх часто повторюватися. Ці завдання перегукуються у багатьох позиціях із полемістами кінця XVI – поч. XVII ст., а також певною мірою практикуються в сучасних ЗМІ, оскільки у плані завдань, які ставляться перед полемістами, з часів Арістотеля мало що змінилося.

Не менш важливим досягненням давнього філософа в розробці теорії полеміки є конкретизація причин поразок, невдалих виступів полеміста. Серед них виділяється сухий стиль, який часто спричинюється складною термінологією, недоречним використанням епітетів та метафор. Це є недолік і сьогоdnішнього полемічно-публіцистичного тексту, про що засвідчують сучасні теорії мовного впливу на реципієнтів.

Відзначені паралелі дають підстави вважати, що античне ораторське мистецтво стало «колискою» принципів, які вдосконалювалися на українському ґрунті в період Середньовіччя і Ренесансу та успадковані сучасною полемічно-публіцистичною практикою. Але необґрунтованим є твердження, що лише в античності акумулювалася вся полеміка, а її принципи не еволюціонували згодом. Традиції мали тяглість у візантійській християнській риторичі. У Біблії полемічні фрагменти так само не епізодичні – вони складають своєрідний каркас нарації. Безпосередній стосунок до складання трактатів, що виповнені полемічним підтекстом, мали Григорій Ніський, Григорій Богослов, Аполінарій Лаодікійський, Іоанн Златоуст, Кирило Александрійський.

Зародження полемічної традиції на східнослов'янських землях збігалося з самоусвідомленням культури, що відбувалося в епоху Ярослава Мудрого, а перші догматично-полемічні твори з'являлися як реакція на візантійсько-латинський розкол 1054 року. Тогочасна антилатинська полеміка на території Київської Русі зберігає досі свою актуальність. Не може полишатися поза нашою увагою в контексті задекларованої проблеми «Слово про Закон і Благодать» Іларіона Київського, що з'явилося, на думку багатьох вчених, між 1037 та 1050 роками. Його, звісно, виходячи з візантійської традиції поділу на догматичні, агіографічні, гомілетичні, полемічні та ін. жанри, не можна відносити до власне публіцистичних чи полемічних творинь, спрямованих проти опонентів віри, тобто еретиків. Однак підстави для такого сприйняття цього твору, що містить елементи полеміки, існують. Навіть прості контрверсії («закон і благодать», «світло і тьма») є основою для цього. Тут варто звернутися до усталених уже в медієвістиці поглядів щодо полемічності «Слова про Закон і Благодать»: фахівці поділилися на два табори, навіть незважаючи на те, що цю проблему дослідники розглядали принагідно.

Перші сприймають антитезу «благодать/закон» як антиіудейську інтенцію полеміки. М.Возняк гадав, що вона побудована на «протиставленні старого і нового завітів: закон – це старий завіт, жидівство, ласка – новий завіт, християнство. Ці поняття і їх взаємне відношення автор характеризує рядом символів: з одного боку, Агар і місячне світло для означення старого завіту, з другого, Сарра й сонячне світло для означення християнства» [8, I, 140]. Цю версію вважає правомірною і дехто з сучасних дослідників. У пізньому середньовіччі «Слово про Закон і Благодать» сприймалося саме як антиіудейський полемічний твір; воно стало взірцем для багатьох тогочасних полемічних послань, особливо у період полеміки з «ожидовілими».

Інші вбачають у «Слові про Закон і Благодать» тенденцію взаємодії візантійських та руських відносин (стара віра, що символічно означається «іудейським законом», – це віра візантійська, грецька). На думку, наприклад, Д. Лихачова, Л. Сазонової, таке зіставлення «старої» та «нової» віри дозволяло авторові прославляти значення прийняття християнства, яке зрівняло у правах всі народи. Прихильники такого символічного трактування ґрунтують свої судження на аналізі конкретної історичної ситуації, що склалася тоді у русько-візантійських взаєминах, на прагненні Ярослава Мудрого та молодшої церкви звільнитися від протекторату духовної наставниці – Візантії. А призначення Іларіона митрополитом у 1051 р. сприймалося як один з перших кроків на шля-

ху здобуття рівної з Візантією свободи у християнстві. Антивізантійська версія підтверджується і композиційною побудовою «Слова...», і системою художніх засобів, що адресовані читачам і розраховані на естетичне сприймання. Використовується тут і фігура замовчування: «Але нагадувати в цьому письмі про пророчи передвіщення, про Христа й апостольські вчення, про прийдешній вік було б зайвим і скидалося би на марнослов'я. Бо те, що в інших книгах написано, – відоме й вам. Подавати це тут було б прикладом зарозумілості й славомовства. Не для невігласів бо пишемо, але для тих, що вповні наситилися книжним солодом; не для чужовірних ворогів Божих, але для самих тільки синів Його; не для чужих, а для наслідників Царства Небесного» [9, 34]. Така аргументація сприяє створенню ілюзії позитивного опонента («Не для невігласів бо пишемо...»), що необхідний для сприйняття головного питання середньовічної церковної історії – співвідношення між Старим і Новим Завітом, а також заперечення думки щодо богообраності одного народу, тобто греків. А далі поступово Іларіон переконує що «нові люди» Русі не потребують ніякої опіки. Під «новими людьми» він має на увазі грамотних християн, які «наситилися книжним солодом» [10, 93]. На думку О.Сліпущко, Іларіон «утверджує своїм твором прагнення Руської держави і церкви до автокефальності <...> Так у протистоянні з візантійським ідеологічним і церковним засиллям зароджувалася слов'янська, зокрема українська, національна свідомість і державне мислення» [11, 230]. Від себе можемо додати, що це стосується й полемічної публіцистики. Хоча початки полеміки, за переконанням К. Студинського, М. Возняка, які спиралися на позицію А. Попова, А. Павлова та М. Нікольського, сягають кінця X століття. У «Повісті минулих літ» під 986 роком поміщено полемічну статтю проти інших вір. Однак ця полеміка більше взорувалася на візантійські зразки, започатковані там у II половині IX ст. Фотієм.

Полемічно-публіцистичну традицію «Слова про Закон і Благодать» Іларіона продовжує «Слово про віру християнську та латинську...», датоване 1069 і приписуване ігумену Києво-Печерського монастиря Феодосію Печерському як одне із послань кн. Ізяславу Ярославовичу, що швидше за все було попередженням князеві за його запрошення до Києва поляків. З усієї полемічної літератури Київської Русі цей твір найбільше розповсюджений. Він був включений до «Києво-Печерського патерика», «Кормчої книги» та різних збірників. Основні положення «Слова» базуються на тезах проти латинської віри, запозичених із грецьких джерел: «Послання» Михаїла Керуларія до патріарха Антіохійського Петра (1054) та анонімного твору «О фрязах и прочих латинах» (не рані-

ше 1054). Варто наголосити, що звинувачення, адресовані католикам, мають приховане цитування біблійних джерел.

Послання написано від першої особи: «Аз, Федот, худый мних...». У деяких списках першої редакції знаходимо звертання до адресата: «слово ми есть к тебе, княже боголюбивый» [12, 170]. Заклик ігнорувати латинське вчення автор мотивує настановами, які він начебто отримав у дитинстві від батька та матері. Воно складається із тез, що композиційно об'єднуються із фрагментами прямої мови з вказівкою: «мне же рече отец...» чи «рече ми отец...». У такій формі автор отримав заборону на будь-який контакт з «латинами», за винятком допомоги тим, хто її потребує, пояснення причин заборони, що полягали в негідній поведінці, попередження про наявність «злых тоя веры людей» на православних землях, роздуми про двовір'я.

У настановах «вере же латинской не прилучатся, ни обычая их держати, и кания их бегати, и всякого учения их не слушати, и всего их обычая и норова гнушатися и блюстися, своих же дочерей не даяти за не, ни помимати у них, не брататися с ними, ни поклонитися, ни целовати его, ни с ним в одном сосуде ясти, ни пити, ни борошна их примати зане же неправо веруют и нечисто живут...» [12, 170] накладається заборона на будь-які форми людської комунікації з іновірцями і тим самим проводиться чітке розмежування між «правою» вірою і світом «неправої» віри, що є своєрідною паралеллю із «Правилами апостолів» та «Правилами Вселенських Соборів», які обмежували спілкування християн з еретиками та представниками іншого віросповідання, особливо з іудеями. Значна увага відводиться у «Посланні» зображенню опонента в різних формах його «неправих дій», інтерпретації його вчинків у контексті антиповедінки. Докори, пред'явлені католикам, – неоднотипні. По-перше, полеміст намагається наголосити на розходженнях у питаннях догматики (про походження Св. Духа, поклоніння іконам та мощам), обрядовості (хрещення, вживання прісного хліба), а також у питаннях морально-етичного й побутового характеру (піст, звичаї, яких дотримуються при хрещенні, сповіді, взяття шлюбу, поховання). По-друге, полеміст поряд із цими відхиленнями дозволив описати і форми поведінки, які не могли відбуватися насправді. Це, напевно, є своєрідною містифікацією автора, що відповідала його уявленню про те, якою могла б бути культура поза межами засвоєного ним життєвого простору. А незвичний для побутового сприйняття перелік недоліків, приписуваних «латинникам», є своєрідною демонстрацією їх щоденної моральної поведінки.

Завершальним етапом «Послання Феодосія Печерського» є моделювання суперечки з «латинянином». Він цікавий різким переходом до

іншої форми оповіді: батько звертається до Феодосія з проханням продовжувати полеміку з опонентом. А далі оповідь подається у формі підказуваної батьком відповіді Феодосія на репліку опонента про можливість співіснування різних вір. У кінці автор дуже майстерно підводить реципієнта до розуміння, що імпліцитним адресатом виступав князь Ізяслав, який неодноразово звертався за допомогою до польського короля Болеслава. А в словах, які завершують послання («Воздається кому ждо по делам его»), вкладене попередження безпосередньому адресату та колективному суб'єкту адресації. Це дає підстави розглядати твір як один із перших полемічно-публіцистичних взірців нашого письменства. Основні прийоми полеміки, вироблені у той період, використовувалися згодом у полемічно-публіцистичній традиції. Перші пам'ятки вітчизняної полемічної думки («Слово про Закон і Благодать» Іларіона Київського, «Про віру християнську і латинську» Феодосія Печерського) переважно реалізували риторичні прийоми, образи, символіку своїх візантійських попередників та Святого Письма. Правда, у них простежуються лише певні ознаки суб'єктивних означників опонентів.

Варто також наголосити, що формування полемічно-публіцистичного типу творчості у Київській Русі відбувалося в контексті синкретизму, властивого цьому періодові літератури загалом, який проявлявся, за твердженням А. Робінсона, в тяжінні до інформаційної універсальності та тематичної комплексності різних жанрів, у кожному з яких об'єднувалися та концентрувалися різні епізоди дійсності [13, 85].

Наступний етап розвитку полемічної публіцистики пов'язаний із появою наприкінці XIV–XV ст. спроб примирення і об'єднання православної й католицької Церков. 1385 року мала місце Кривська унія між Великим Князівством Литовським і Польщею. Потім був Констанцький собор (тривав з 1414 по 1418). Прикладом його відгому було «Слово похвальное отцам Констанцького собору» Григорія Цамблака, стиль якого характеризується «високою образністю, він надзвичайно експресивний», має всі ті художні особливості (надмірне вживання неологізмів, синонімів і синонімічних сполук, антитез), на підставі яких можна відносити твір до зразків емоційно-експресивного стилю [14, 265–266]. Твір написаний з нагоди участі автора у Констанцькому соборі, скликаному для реформи католицької церкви і припинення ворожнечі між православною та римською церквами. У ньому виокремлюється звернення до представників католицької та грецької церков. Автор пропонував зійтися представникам обох християнських напрямків і почати чесний диспут.

У II половині XV ст. в Україні та Білорусії розгорнувся раціоналістичний релігійний рух, відомий як ересь «ожидовілих». Його учасники не

визнавали вчення про св. Трійцю, боголюдської природи Ісуса Христа, духовної ієрархії і чернецтва, відкидали обрядові звичаї християнства (піст, шанування хреста та ікон). Д. Чижевський пов'язував його появу з різними релігійними течіями Західної Європи. За словами вченого, «наукова література «ожидовілих» показує, що, народжена від чеського гусита, ересь розвинулася в цілком новому напрямі, можливо, не без впливу Ренесансу, який мав інтерес до тих самих тем та почасти до тих самих творів» [15, 210–211]. Проти них виступив Йосиф Волоцький (Санін), ігумен Волоколамського монастиря, твором «Просвітитель», що був перекладений українською мовою і засвідчує поширення цього твору на землях України. Він писався більше десяти років (з 1494 до 1506 р.) і являє собою авторську компіляцію основ Святого Письма, анонімних повчань і викривальних творів, а також раніше написаних послань, що належали самому Йосифу та архієпископу Новгородському Геннадію.

Йосиф Волоцький подав у творі різні погляди на релігійні уявлення та традиції з метою не тільки підсумувати сучасні для автора альтернативні судження з питань віри, а й риторично їх удосконалити. Твір складається з шістнадцяти частин, дванадцять із яких присвячені критиці новгородських еретиків («ожидовілих»), а чотири – загальній оцінці ересі та роздумам про її ліквідацію. Майстерно роздвоєний час оповіді створює у читача ілюзію приналежності описаних подій до якогось міфологічного часу, тобто до такого минулого, яке зберігає актуальність та продовжується у реальному часі. А імітація присутності опонента у реальному (тобто теперішньому) посилює в читача відчуття справжньої загрози. Такий прийом Йосиф Волоцький застосовує для введення в оману читачів, що доповнюється використанням різночасових граматичних форм. А щоб створити ілюзію об'єктивності, полеміст мінімізує свою авторську присутність, зазначаючи її на початку твору «написать о тех ересях, которые посеяны диаволом через безбожных еретиков в наше время, чтобы мы отвергли и святой ненавистью возненавидели их учения» [16, 31]. Останню свою присутність автор задекларував у кінці твору, де, відповідаючи на звинувачення своїх однодумців у немилосерді до еретиків, звернувся із проханням не докоряти йому у жорстокості, необхідній у настільки небезпечній для православ'я ситуації. Такий своєрідний підхід до ведення полеміки Йосифа Волоцького мав велике значення для розвитку подальшої полемічно-публіцистичної традиції, в якій переважали намагання дати богословську інтерпретацію подіям і активно впливати на формування суспільної думки.

Тогочасна полемічна публіцистика, не обмежуючись лише богословською тематикою, містила багато інформаційного матеріалу про тодішні

події. За окремими текстами можна простежувати невеликий відтинок історії. Полемісти дошукувалися та по-своєму інтерпретували конкретні історичні події. Таким чином, зміст полемічної публіцистики визначається складними та суперечливими історичними подіями.

Становлення в українському письменстві полемічної публіцистики як повноправного літературного жанру починається із II половини XVI ст., коли тексти поширюються друкованими виданнями і знаходять читача та викликають певне громадсько-культурне піднесення, що було важливою умовою виділення її в окремий жанр. Передумовами самовизначення полемічної публіцистики були й історичні фактори. Жанрові форми її були різні: полемічні трактати, памфлети, відкриті листи, послання, листи-послання тощо. Але, на думку І.Єрьоміна, який ще 1946 року запровадив проблему ґрунтовного наукового дослідження полемічної літератури, вченого «не може і не повинна бентежити форма, яку набирала полеміка <...> Завдання історика полягає у тому, щоб за цією богословсько-догматичною суперечкою <...> підслухати її справжнє суспільне звучання, розкрити її об'єктивний суспільно-політичний зміст» [17, 226].

Безперечно, що полемічно-публіцистичні тексти, які проаналізовано, у порівнянні із сьогоднішніми, багатьма чинниками різняться, однак, при їх співставленні уявляються ключові риси, що дозволяють твердити про тяглість цієї традиції в Україні.

---

1. *Горохов В. М.* Публицистика и ее эффективность / В. М. Горохов // Горизонты публицистики: Опыт и проблемы / Сост. В. К. Архипенко – М. : Мысль, 1981. – С. 88–97.

2. *Елеонская А. С.* Русская публицистика второй половины XVII в. / Елеонская А. С. – М.: Наука, 1978. – 269 с.

3. *Лурье Я.* Судьба беллетристики в XVI в. / Лурье Я. // Истоки русской беллетристики. Возникновение жанров сюжетного повествования в древнерусской литературе / Отв. ред. Я. С. Лурье. – Л. : Наука, Ленингр. отд., 1970. – 595 с.

4. *Лотман Ю. М.* Культурная семиотика: Текст, литература, культура / Лотман Ю. М. – Таллин : Олион, 1992. – 420 [2] с.

5. *Корнилова Е. Н.* Риторика – искусство убеждать. Своеобразие публицистики античной эпохи : учебн. пособ. / Корнилова Е. Н. – М. : Изд-во МГУ, 1998. – 208 с.

6. *Введенская Л. А.* Культура и искусство речи. Современная риторика / Введенская Л. А., Павлова Л.Г. – Ростов н/Д. : Феникс, 1995. – 576 с.

7. *Гаспаров М. А.* Цицерон и античная риторика / Гаспаров М. А. // Цицерон Марк Туллий. Три трактата об ораторском искусстве. – М. : Наука, 1994. – С. 5–18.

8. *Возняк М.* Історія української літератури : у 2 кн. / Возняк М. – [вид. 2-ге, перероб.] – Львів : Світ, 1992. – Кн. 1. – 693 с.

9. *Іларіон*, митрополит. Слово про Закон і Благодать // Лабунька М. Митрополит Іларіон і його писання. – Рим : Вид. Українського католицького ун-ту, 1990. – С.33–52.

10. *Висоцький С. О.* Київська писемна школа Х–ХІІ ст. (До історії української писемності) / Львівське відділення ін-ту літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Львів : Вид. М. П. Коця, 1998. – 247 с.

11. *Сліпушко О.* Софія Київська. Українська література Середньовіччя: доба Київської Русі (Х–ХІІІ століття) / Сліпушко О. – К. : Аконіт, 2002. – 399 с.

12. *Еремін І. П.* Литературное наследие Феодосия Печерского / Еремін І. П. // ТОДРЛ. – Т. V. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1947. – С. 159–184.

13. *Робинсон А. Н.* Литература Древней Руси в литературном процессе средневековья XI–XIII вв.: Очерки литературно-исторической типологии / Робинсон А. Н. – М. : Наука, 1980. – 336 с.

14. *Пелешенко Ю.* Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII–XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції / Пелешенко Ю. – К.: ПЦ «Фоліант», 2004. – 423 с.

15. *Чижевський Д.* Історія української літератури від початків до доби реалізму / Чижевський Д. – Тернопіль : МПП «Презент», 1994. – 480 с.

16. *Волоцкий И.* Просветитель: [Перевод]. – М. : Изд-во Спассо-Преображенского Валаам. монастыря, 1993. – 381 с.

17. *Еремін І. А.* Борьба за национальную независимость в украинской литературе XVI–XVII в. / Еремін І. А. // Труды юбилейной научной сессии Ленинградского университета. Секция филол. наук. – 1946. – С. 226–244.

Світлана Семенко,
к. філол. н., доц. (Полтава)

УДК 007 : 304 : 070 + 821.161.2

Жанр передової статті у творчій практиці Юрія Косача – редактора журналу «За синім океаном»

Досліджено новаторство Юрія Косача в жанрі редакційної статті в період редагування ним журналу «За синім океаном» (1959–1963). Проаналізовано ідейну спрямованість його виступів як редактора «советофільського» видання. Визначено коло основних проблем, які домінували у написаних ним передових статтях: критика громадсько-культурної діяльності очільників української еміграції, висвітлення здобутків Радянської України, боротьба проти ядерного озброєння, нова історична модель України.

Ключові слова: редакційна стаття, «советофільство», українська еміграція, ідеологічні опоненти.

Исследовано новаторство Юрия Косача в жанре редакционной статьи в период редактирования им журнала «За синим океаном» (1959–1963). Проанализирована идейная направленность его выступлений как редактора «советофильского» издания. Определен круг основных проблем, которые доминировали в написанных им передовых статьях: критика общественно-культурной деятельности руководителей украинской эмиграции, освещение достижений Советской Украины, борьба против ядерного вооружения, новая историческая модель Украины.

Ключевые слова: редакционная статья, «советофильство», украинская эмиграция, идеологические оппоненты.

The subject matter of the article is Yuriy Kosach's innovation in genre of editorial article in period of editing of magazine «Za sinim okeanom» (1959–1963). The main idea of his statements as editor of soviet approval edition was analyzed also. The main problems of his editorial articles were elucidated, among them critic of social and cultural activity of heads of Ukrainian emigration, interpretation of achievements of Soviet Ukraine, struggle against nuclear weapons, new historical modal of Ukraine.

Key words: editorial article, Ukrainian emigration, ideological opponents, soviet approval view.

Юрій Косач як уже досвідчений журналіст у 1959 р. стає головним редактором журналу, «присвяченого літературі, мистецтву та політично-громадським проблемам» «За синім океаном», який мав виразне прорадянське обличчя. Маючи за плечима досвід роботи в еміграційних українських виданнях 30–50-х рр. ХХ ст., він привносить у «нове дітище» їх кращі традиції, виробляючи при цьому нові, подекуди з відтінком соцреалізму атрибути.

У цей період нащадок славного шляхетного роду опиняється у затяжному конфлікті з українськими еміграційними колами і, відзначаючись непостійністю своїх світоглядних та політичних орієнтирів та маючи конфліктний характер, публічно заявляє про свій новий ідеал України – «країну розкутого Прометея» Радянську Україну, чим ще більше відштовхує від себе національно налаштовану українську еміграцію.

З-поміж безлічі публікацій, написаних журналістом для цього еміграційного видання, на особливу увагу заслуговують його редакційні статті. Як відомо, цей складний «продукт» журналістської творчості є своєрідним лейтмотивом до всього номера періодичного читання, тому відповідно вимагає від публіциста вмілого поєднання короткого аналітичного викладу назрілих суспільно-політичних і духовно-культурних проблем, образного вислову та інтриги. Усі зазначені складники передової статті майстерно поєднував у своїй журналістській практиці Ю. Косач, привносячи власні прийоми архітекtonіки та виразно окреслені суб'єктивні світоглядні позиції.

У першому числі журналу, декларуючи засадничі програмові положення часопису, редактор зауважує, що видання ґрунтується «на становищі української державної суверенності і соборності, всебічного, вільного розвитку самобутньої національної культури як найефективнішої оборони історичних і життєвих інтересів українського народу» [1, 1]. Він наголошує на консолідуючій місії журналу: «Культурно-громадські проблеми і явища широкого світу, так чи інакше пов'язані з українською дійсністю, знайдуть і в нашому виданні свій вислів» [1, 1]. Проте, як свідчить змістове наповнення журналу протягом усього часу його функціонування, ці засадничі принципи не було до кінця зреалізовано, а значна кількість публікацій була маркована ідеологічними настановами так званого «советофілства».

У дусі передових статей Радянської України написана Косачем редакційна стаття «На порозі нової декади». Стаття має досить патетичний художній початок, де, апелюючи до духовних заповітів Шевченка й Лесі Українки та наводячи розлогу цитату з поезії А. Малишка, Ю. Косач потверджує позитивні зміни «історичного краєвиду» України. І в дусі

радянської ідеології критикує як політичні ідеї П. Куліша стосовно шляхів розвитку України, так й суголосні їм думки новітньої української еміграції: «Сучасні епігони Куліша, такою ж мірою нездібні вірити в сили власного народу, доповнювали цю програму реакції і обскурантизму більш модерними міфами «державнотворчих варягів», які допомогли б їм затримати український нарід в стані споконвічного рабства і відсталості» [5, 1]. Тавруючи нищівними епітетами діячів української діаспори, публіцист стверджує, що вони опинилися в духовному вакуумі, а їх політичні й культурні настанови, що нагадують «солодкавий лімонад», переживають кризовий період. Завершує свої роздуми про політичне та культурне оновлення материкової України Косач на все тій же патетичній ноті: «Стягоносці великих ідеалів України, на чолі з Шевченком, окреслили радісний шлях відродження нашого народу, в колі всіх інших, не як тривання в музейно-абстрактних «ідеологіях», а як безупинний розвиток і поступ» [5, 2].

Оцінюючи ж роль редагованого ним видання в обширі еміграційної періодики і розвої української культури, він акцентує увагу на тому, що журнал «За синім океаном» має власну самобутність, йому чужа роль «професійного плакальника», «продюцента гучної словесності». Політика часопису, як наголошує Ю. Косач, тримається на ідеї «непоборної віри в нашу землю і в наш український народ» [5, 2]. Редактор оптимістично вірить в успішне майбутнє свого друкованого дітища, твердо переконаний у правильності редакційної політики: «І, якщо три числа нашого видання нашли широкий відгук серед українців – від засніженої Канади до степів Аргентини, від перед альпійських взгір'їв до далекої Австралії, – то це потвердило правильність нашого становища і нашого напрямку. Через те ми, разом з нашими друзями-читачами, з бадьорістю ідемо назустріч майбуттю» [5, 2].

Про те, що редакційна політика журналу знаходила не тільки позитивні оцінки, засвідчує розлога полемічна редакційна стаття-відгук (1960. – № 1). У публікації подається пояснення позиції багатьох українських еміграційних видань, які бойкотували появу на видноколах діаспорної періодики часопису «За синім океаном», зокрема двох головних причин: увагу до особи головного редактора Ю. Косача та змістового наповнення журналу. У статті наводиться типова цитата, до того ж небезпідставна, про політику журналу як таку, що «створює распрю, сіє зневіру в здійснення самостійницьких ідеалів», із паризького «Українського слова», і відразу ж подається гнівна тирада-відповідь редактора на ці несправедливі, на його суб'єктивний погляд, закиди, йде позиціонування власних переконань своєї правоти: «Ми ставились і ставимось

негативно до негативних проявів еміграційної дійсності. А тут, всякий інший кут зору чи лагідна критика еміграційного жабуриння, еміграційних інституцій, ба, навіть еміграційних «воскових персун» вважається первородним гріхом!» [2, 22].

Ю. Косач досить у категоричному тоні заявляє про надання переваги на сторінках журналу творам письменників Радянської України, висвітленню культурних подій на материковій Україні. Він наголошує на праві вибору редакційним комітетом тих тем і під тим кутом зору, які він вважає за потрібне, оскільки «його не обов'язують жодні «табу», жодні «святинища» і жодні рескрипти закамаркових держиморд». Далі після багаторядкового інкримінування всіх смертних гріхів на адресу редакторів українських еміграційних видань Ю. Косач торкається такого щемкого питання, як фінансування журналу, дорікаючи за фінансування видання силами УРСР. Він патетично декларує, що видання здійснюється на збереження і добровільні жертвування кількох людей, що «За синім океаном» з першого ж числа став на громадську базу і спирається нині вже в основному на передплатах і пожертвах значно поширеного кола прихильників, що їх число в одному лише Нью-Йорку перейшло тризначну цифру» [2, 24], а «всі члени редакційної колегії і співробітники працюють безплатно, присвячуючи журналові свій вільний час...». Наприкінці статті він запевняє читацьку аудиторію і своїх політичних опонентів у тому, що редакційний комітет і надалі легалізуватиме обрану генеральну лінію видання, «за виправдання його історичного завдання, за підвищення його рівня».

Чимало редакційних статей мають гострий полемічний характер, коли вони спрямовані проти опозиційної до редактора української еміграційної громади. Так, у редакційній статті «За свободу думки і творчості» Ю. Косач, апелюючи до своїх ідейних опонентів на еміграції, критикує їх хибне уявлення про материкову Україну. Насичена пафосом передова стаття починається з констатації нового обличчя історичної батьківщини: «Україна сьогодні – це не Малоросія позавчора, це не вчорашній галицький Пьемонт, це не етнографічна провінція і не колонія царів та цісарів. Україна стала однією з найбагатших і найбільше розвинених промислових країн світу» [3, 1].

Редактор вважає, що «українство на чужині» далеке від реалій життя сучасної України, тому «залюбки плекає анахронічні, давно вже здані в архів реалітети, які, може, були дійсні в 1914, чи 1890, а то й навіть у 1848 роках, але не нині» [3, 1]. Журналіст трохи з перебільшеним сарказмом критикує очільників української еміграції за те, що вони дотримуються архаїчних поглядів на українство як «співоче товариство»,

«просвіту-читальню», «конфесійну содаліцію», закидаючи їм використання у культурно-громадській роботі «перетлілих методів кумівського протекціонізму та солідаризму клік».

Занадто категоричний у своїх судженнях щодо внутрішньої політики, котра панувала в колі української діаспори і породжувала, на думку редактора журналу, «такі дивовижні явища, як, нпр., те, що у нас можна когось «виключати з нації», «ставити поза скобки організованої спільноти», «розподіляти українських людей на «кращих» і «гірших», на «ширих» і «неширих», на «освідомлених і неосвідомлених», «на державників» і «моголів», словом, за всіма, за всіма правилами «селекції», що була в моді в добу розцвіту авторитарних режимів, перетворювати українську громаду за рубежами батьківщини в безобличну спілку з усіма ознаками сектантства і групової виключності» [3, 2].

Таке одноплочинно-негативне зображення громадсько-культурної діяльності діаспори характерне для переважної більшості його публіцистичних виступів у цей період. Звинувачуючи очільників української еміграції в тоталітаризмі їхньої політики, у підпорядкуванні «свободолюбивої та творчої української думки» тільки «тим «нормам» культурної політики, яка на руку «світочів діаспори», у придушенні будь-якого «інакомислія», Ю. Косач добирає почасти несправедливі означення для їхньої характеристики, як-от: «мандарини тоталістичної дряговини», «кліка», «бонзи-монополісти» тощо. Редактор висновує: «Не обдарована комплексом меншевартості і здорова твереза більшість української громади в розселенні. На чужині суспільний контроль організується не людьми, а духовними вартостями, ідеями і ідеалами. Українство на чужині, це, насамперед, спонтанний свободний акт віри, прагнення злитись через віддалі і простори, з батьківщиною і народом в їх зусиллях до розвитку рідної культури» [3, 2].

В аналогічній манері написана редакційна стаття «Крилатий час і заповідник ненависництва», в якій вкотре винесено звинувачення еміграційній «інтелектуальній еліті» за створення важкого духовного клімату в середовищі української діаспорної спільноти, за «осатаніння з надміру примітивного шовінізму», за «разючу нетерпимість до всякої вільної і незалежної думки», за «безпросвітне людиноненависництво». Критикуються в редакційній статті й публіцистика та твори художньої літератури, написані ідеологічними супротивниками редактора «За синім океаном». Ю. Косач виносить досить безапеляційний нищівний вердикт для всього загалу духовної друкованої продукції в діаспорі, бездоказово стверджуючи, що для цих творів питомими є: «Дешева демагогія, перебільшення і узагальнення, спотворюючі факти і дійсність, псевдо патріо-

тичний (швидше загумінковий) риторизм, що впадає в істерію, штучне і примітивне розпалювання міжнаціональної ворожнечі...» [4, 2].

Редактор традиційно вкраплює в статтю позитивний образ Радянської України, яка переживає свій «крилатий час», він досить образно протиставляє атмосферу в середовищі української еміграції атмосфері, яка панує в материковій Україні: «Час, в якому живе «творча меншість еміграційного» заповідника відстоїть від крилатого часу України дуже далеко: як доба середньовічних мракобісів, що палили оспіваного нашим Кобзарем великого Яна Гуса, від світлої доби Відродження, як мертвиховський морок від животворного духа «весни народів» [4, 2].

Пошук нової історичної моделі України – ключова тема редакційної статті «Немає другого Дніпра...», яку автор уже традиційно починає з критики політичних концепцій своїх опонентів, зокрема В. Липинського. Ю. Косач висуває тезу про те, що образ України в їх розвідках «став музейною пам'яткою», а їх теорії «побудовано на нереальних, антиісторичних засновках». Цитуючи праці О. Герцена та підтримуючи його політичну доктрину про зміну історичних формацій, редактор журналу переконаний, що сучасна йому «індустріальна, суверенна, державна, трудова Україна нашого сторіччя» й є тим омріяним ідеалом історичної батьківщини.

Редактор у черговий раз звинувачує «окремих світлик» – українську еміграцію – у недалекоглядності, хибності орієнтирів стосовно «проблематики українського історичного процесу». Публіцист, використовуючи прийом емблематичної образності, інкримінує лідерам української еміграційної громади «поривання до створення штучної «України», «діаспорної України», завдання якої – плекати на чужині власне «політичне мислення», окрему «українську культуру», дивовижний «острів блаженних», своєрідний заповідник химер зрубаної голови...» [7, 2]. Автор публікації у піднесено-патетичному тоні подає цілу тираду про «живу» (розуміємо радянську) батьківщину, про її новий «трансформований краєвид», прогнозує при цьому «неминуче завмирання» національного життя на еміграції.

Тематично близькою до попередньої публікації є редакційна стаття з досить промовистою назвою «Суверенна, прекрасна, могутня...», в якій публіцист, торкаючись такої глобальної теми, як історія світового колоніалізму, в дусі передових статей радянської тоталітарної періодики намагається применшити роль російської експансії в Україні. Цілком справедливо стверджуючи, що «українська людина не знала ніколи духа загарбництва і нехтування прав іншої людини», публіцист водночас перекручує окремі факти національної історії, категорично заявляючи: «В

Австрії – українці були на становищі безправної рабської маси, а в колоніальній Росії, незважаючи навіть на всі великодержавницькі заходи царату, наш народ, хоч і закований політично, з допомогою прогресивних сил на обширі всієї колоніальної імперії, зберігав свою творчу енергію» [8, 2].

Журналіст, не зазначаючи, як саме революція 1917 р. відновила суверенну Україну, рожевими барвами змальовує політичні, економічні та культурні перспективи Радянської України, її місце у світовому просторі. Рядки цієї передової статті ніби точно скопійовані з радянських партійних друкованих органів, винятком є тільки вживання епітета *суверенний* стосовно українського народу: «Його волею (українського народу) і трудом, після воєнного лихоліття, оновила Україна незрівнянну красу своїх золотополіх ланів, соняшних узбереж, сніжистих верховин, древніх міст. Індустріальні перетворення, що їх зримим наслідком – гіганти Азовсталі, агрегати Каховки, шахти Нововолинська, поступ народної освіти, розцвіт науки і національної культури – це ознаки могутності народу, що, за Франком, «іде вгору, хоч був запертий в льох» [8, 2].

Навколо іншої актуальної глобальної проблеми світової спільноти другої половини ХХ ст. – ядерного роззброєння – зосереджена увага в редакційній статті «На шляху до великих цілей». Редактор журналу вітає факт підписання в Москві (1963) міжнародного договору про заборону випробування ядерної зброї, який вважає «милевим кроком» на шляху до панування тотального миру на всій планеті. Косач, який звідав наслідки воєнного і післявоєнного лихого часу, вважає боротьбу проти будь-якої воєнної агресії одним із програмових принципів журналу «За синім океаном»: «...наше видання, від його заснування вбачало в кожному прояві ущільнення спільних інтересів всього людства, незаперечний хосен і для нашого народу, що зовсім недавно так жорстко навіщеного воєнним лихоліттям» [6, 1].

Традиційна для Косача-публіциста тема – утвердження України у світі – знайшла своє відображення, хоча трохи в модифікованому вигляді, й на шпальтах нью-йоркського журналу. Так, у редакційній статті «Україна в широкому світі», в черговий раз критикуючи українську еміграційну наукову та творчу еліту за те, що вона не тільки не дала світові фундаментальних праць та геніальних художніх творів, а «поробила усі заходи, щоб відгородити світ від України, применшити її вагу та досягти її духовної культури» [9, 1], Косач засвідчує, що діяльність його славного родича Михайла Драгоманова в еміграції принесла більше користі для розвою української справи, аніж «метушня цілого загону нинішніх еміграційних «амбасадорів духа» [9, 1]. Публіцист з пієтетом інформує

українських читачів в еміграції про новий виток, який зробила Радянська Україна на шляху входження в обшири світової культури, наводять успіхи О. Довженка, З. Гайдай Д. Гнатюка, Є. Мірошніченко та ін. Він переконаний, що світ рахується зі здобутками сучасної української радянської культури, яка зробила «спізнений пролом в широкий світ».

Отже, для Косача-публіциста як автора редакційних статей характерна певна «химерність» світоглядних позицій: з одного боку, тверезий аналітичний підхід до злободенних проблем духовного та організаційного життя українців в еміграції, потверджений цікавими аргументами, які посвідчують воістину енциклопедичність знань головного редактора; з іншого – засліплене особистою образою переважно безпідставне саркастичне критиканство опозиційної до нього української громади в діаспорі. Архітектоніка редакційних статей Косача в журналі вкладається в певну схему: інтригуючий початок (іноді цитата-ілюстрація до теми) > критика очільників української еміграції > соцреалістична пропаганда позитивного образу Радянської України.

1. *Косач Ю.* Від редакції / Юрій Косач // За синім океаном. – 1959. – №1. – С. 20–24.
2. *Косач Ю.* Від редакції / Юрій Косач // Там само. – 1960. – № 1. – С. 20–24.
3. *Косач Ю.* За свободу думки і творчості / Юрій Косач // Там само. – 1959. – № 2. – С. 1–2.
4. *Косач Ю.* Крилатий час і заповідник ненависництва / Юрій Косач // Там само. – 1960. – № 3. – С. 1–2.
5. *Косач Ю.* На порозі нової декади / Юрій Косач // Там само. – 1960. – № 1. – С. 1–2.
6. *Косач Ю.* На шляху до великих цілей / Юрій Косач // Там само. – 1963. – № 5. – С. 1–2.
7. *Косач Ю.* Немає другого Дніпра... / Юрій Косач // Там само. – 1960. – № 2. – С. 1–2.
8. *Косач Ю.* Суверенна, прекрасна, могутня... За свободу думки і творчості / Юрій Косач // Там само. – 1960. – № 3. – С. 1–2.
9. *Косач Ю.* Україна в широкому світі / Юрій Косач // Там само. – 1960. – № 7. – С. 1–2.

Іншомовна преса Києва кінця ХІХ – початку ХХ ст.

У статті проаналізовано проблемно-тематичне наповнення іншомовної преси Києва, яка активізувала свою діяльність наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Особливу увагу приділено єврейській періодиці міста.

Ключові слова: іншомовні видання, єднання, слов'янські народи.

В статье анализируется проблемно-тематическое наполнение иноязычной прессы города, которая активизировала свою деятельность в конце ХІХ – в начале ХХ ст. Отдельное внимание уделено еврейской периодике города.

Ключевые слова: иноязычные издания, единение, славянские народы.

The problem-thematic filling of the foreign city press, which activated in the end of ХІХ – at the beginning of ХХ century are analysed in the article. Separate attention is spared to the Jewish Kyiv periodicals.

Key words: foreign editions, unity, Slavic people.

Національний склад населення Києва завжди був різноманітний. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у місті жили українці, росіяни, євреї, поляки, чехи та інші народи. Багатомовну палітру населення міста віддзеркалювала його преса.

Метою статті є аналіз формування та проблемно-тематичного наповнення іншомовних видань Києва. Матеріал охоплює період від 1891 р. (поява першого журналу «Вестник славянства») до 1917 р. Це питання, незважаючи на те, що іншомовна періодика є важливою складовою преси Києва, донині детально не досліджувалося. До розгляду її окремих аспектів зверталися, зокрема Д. Ельяшевич у дослідженні «Правительственная политика и еврейская печать в России» [4], Т. Хітрова у статті «Структурно-типологічний аналіз у контексті сучасних теоретико-методологічних завдань журналістикознавства» [2], М. Шкондін у роботі «Система средств массовой информации как фактор общественного диалога» [3].

У зазначений період у Києві виходили українські, російські, чеські, польські та єврейські часописи різного ідеологічного спрямування та

проблемно-тематичного забарвлення. Усього видавалося 34 іншомовних видання (серед них на ідиші – 6, польською – 26, чеською – 1, французькою – 1), 8 двомовних (російська та польська – 3, російська та французька – 1, російська та чеська – 4), 1 чотиримовне (російська, німецька, польська та французька). Це, скажімо, «Славянский ежегодник» (1876-1884), «Россия и Азия» (1897-1904), «Przegląd krajowy» (1909/1910), «Объединение = Zjednoczenie» (1910), «Свободная еврейская община» (1917), «Gazeta narodowa» (1917).

Російською мовою виходили 14 часописів, проте на своїх шпальтах вони, у переважній більшості, відстоювали ідеї братерства, єднання та порозуміння між народами. Наприклад, «Вестник славянства» (1891-1896), «Западная окраина» (1904-1905), «Dziennik kijowski» (1906-1918), «Rusky cech» (1906-1908), «Еврейское юношество» (1917-1918).

Двадцять газет і журналів мали громадсько-політичне спрямування. Кожен із них розповідав про життя та турботи своєї нації на території Росії: «Капітал жме боки робітнику, не розбираючи, хто він, поляк, росіянин чи єврей. Проблеми в усіх однакові... У професійному союзі робітники поляки повинні йти дружно з росіянами, євреями та ін.», – писала газета «Современный труд = Praca wspolczesna» (1908. – № 1. – С. 8). Саме польські та чеські видання виступали за плідну співпрацю з росіянами: «Всіма силами сприяти найбільш тісному зближенню росіян із чехами на духовній, економічній і політичній ниві»; «Світогляд російського і чесько-словацького народів – щодо ідеалів любові, добра і краси – тотожні. Тому духовне відродження в єднанні з народом російським повинні стати наріжним каменем нового чесько-словацького будинку» (Чешско-русское единение. – 1915. – № 1. – Лип. – С. 1); «Чеські соціал-демократи були одними з перших, хто переможно вітав боротьбу російського пролетаріату з царським самодержавством... Велика заслуга російської революції – це пролом, який вона заподіяла пануванню націоналістичного імперіалістичного ідеалу» (Свобода. – 1917. – № 1. – С. 1).

Польський журнал «Объединение = Zjednoczenie» (1910) свою мету визначив так: «З першого дня існування завжди стійко захищати інтереси класу трудівників, розширювати розумовий світогляд трудівників, пробуджувати їхню класову свідомість, захищати зайняті ними позиції» (№ 6. – С. 4).

Щодо єврейської преси, то шість часописів вийшли у світ 1917 р. із щирою надією на зміни в суспільстві, які позитивно відіб'ються і на житті самих євреїв. Про це свідчать навіть назви видань: «Пора строить» (1917), «Нойе лебн» («Новая жизнь») (1917), «Вогин» («Куди») (1911), «Еврейская молодая мысль» (1917-1919) та ін. Усі видання по-

рушували питання відродження єврейського народу та проблему національного самовизначення: «...ставимо собі метою відродити єврейський народ, дати йому гідне місце в родині інших народів, поставити його в умови, сприятливі для подальшого розквіту його творчого генія, який може стати світовим фактором» (Известия Еврейского территориалистского общества «ЕТО». – 1908. – 15 січ. – С. 1); «Завдання сучасного національного руху – знайти синтез національного гетто і загальнолюдської знеособленості, створити ті умови, в яких могла б відродитися вільна цільна самотутня єврейська індивідуальність, яка б гармонійно поєднала в собі своє загальнолюдське і своє національне я» (Еврейское юношество. – 1917. – № 1. – С. 17-18). На шпальтах видань друкувалися матеріали, що ознайомлювали з єврейською культурою, традиціями, історією; статті, що розповідали про сутність іудаїзму. Це, наприклад, «Про іудейську релігію» М. В., «Про мову» Іюди, «Проблема єврейської особистості» В. Гепнера. Особлива увага приділялася творам єврейських авторів: Абрамовича, Переця, Фрїшмана, Шолом Аша, Пінського, Шолом-Алейхема, Беліка, Гера. Адже «в їх творах відображаються думи і біль сучасного єврея, розповідається про життя єврейської маси в смузі осілості. В окремих творах розсипано достатньо багато побутових рис, відображено «душу» єврея, його думи, його муки, його надії, його віру...» [1].

Решта видань намагалася «служити всім слов'янським народам, які прагнуть об'єднання» (Славянский вестник. – 1917. – № 1. – С. 1). Матеріали таких часописів поширювали в суспільстві відомості про «єдиноплеменні слов'янські народи», їх минуле і сучасне. З цією метою друкувалися переклади художніх творів зі слов'янських мов, нариси (оригінальні і перекладні) у галузі слов'янських літератур, історії, географії й етнографії, статті про сучасний політичний і культурний стан слов'янських народів тощо. Це, скажімо, «Про сучасну боротьбу Чорногорців з Турками і про тяжкий стан Чорної Гори», «Про майбутнє і всесвітньо-історичну роль слов'ян», «Горні оповідання» А. Іраска, «Болгарське повстання напередодні останньої війни» – спогади про події 1876 р. І. Вазова, «Нинішній стан словаків» С. Гурбана-Ваянського.

Серед іншомовних видань, виділяється й тримовний додаток до журналу «Rusky cech» – «Славянский посредник = Slovanský spredkovatel = Posrednik slowanski = Славянський посредник» (1908). Метою часопису, який виходив російською, чеською, польською та українською мовами, було – «сприяти розвитку слов'янської торгівлі й промисловості, знайомству слов'янських підприємств між собою, встановлювати зв'язок між виробниками і споживачами, підтримувати слов'янський това-

рообмін, вказувати як нові, більш вигідні джерела для купівлі, так і місця збуту» (1908. – № 1. – 15 берез.). Журнал друкував виключно оголошення: про надання послуг, обмін, оренду, продаж, пошук тощо.

Існування в Києві наприкінці XIX – на початку XX ст. різних за мовою, змістом та характером видань свідчить про те, що саме в цей час активізувалася діяльність різних народів щодо збереження національної культури, єднання, братерства та патріотичного виховання молодого покоління.

---

1. *Еврейский альманах*. Per aspera. – 1908. – № 6/7. – С. 38.

2. *Хітрова Т. В.* Структурно-типологічний аналіз у контексті сучасних теоретико-методологічних завдань журналістикознавства / Т. В. Хітрова // Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 1. – С. 82–87.

3. *Шкондин М. В.* Система средств массовой информации как фактор общественного диалога / М. В. Шкондин. – М. : Пульс, 2002. – 120 с.

4. *Эльяшевич Д. А.* Правительственная политика и еврейская печать в России (1797-1917) / Д. А. Эльяшевич. – СПб., 1999. – 790 с.

Валентина Михайлюта,
к. філол. н., доц. (Київ)

УДК 007 : 304 : 070 + 192

Часопис «Рідний край» як джерело шевченкознавчих досліджень

У статті наголошено на вагомому внеску українських періодичних видань початку ХХ століття у справу національного державотворення, висвітлено історичне значення часопису «Рідний край» для шевченкознавчих досліджень.

Ключові слова: шевченкознавство, канонізація, етапи традиціоналізації, розвиток національно-патріотичного руху.

В статтє сделано ударение на весомом вкладе украинских периодических изданий начала ХХ столетия в дело национального создания государства, освещено историческое значение журнала «Рідний край» для шевченковедческих исследований.

Ключевые слова: шевченковедение, канонизация, этапы традиционализации, развитие национально-патриотического движения.

The article emphasizes the important contribution Ukrainian periodicals in the early twentieth century, in the affair of National Stateworking, highlighted the historic importance of the magazine «Ridnij Kraj» for shevchenkoznavchyyh research.

Key words: Shevchenko study, canonization, tradytsionalizatsiyyi stages, the development of national-patriotic movement.

Вітчизняне шевченкознавство має досить розвинену і опрацьовану джерельну базу. Порівняно новим джерелом шевченкознавчих досліджень може стати українська преса, системне дослідження її історії розпочалося лише зі здобуттям Україною державної незалежності. Це роботи І. Крупського [2], Н. Сидоренко [3], О. Мукомели [1], С. Семенко [5], І. Михайлина [4] та ін. Перші українськомовні періодичні видання «Хлібороб», «Рідний край», «Громадська думка», столітній ювілей яких нещодавно відзначався, почали виходити наприкінці 1905 – на початку 1906 р. Як зауважує І. Франко, «минулий 1906 рік останеться назавсідги пам'ятним, епохальним роком в історії України; це був після довгого примусового дрімання перший рік хоч с'як-так вільного і повного життя, пе-

рший рік по розкуванню українського слова» [6, 162]. У статті здійснено спробу простежити процес канонізації постаті Т. Шевченка як національного пророка, зафіксований на сторінках часопису «Рідний край».

Становлення національної свідомості, державотворчий процес в Україні невіддільні від імені Шевченка. Це він нагадав українському народові його минуле і згуртував українство навколо ідеї Української держави. Як зазначив Є. Маланюк, «він – те, чим зайнялось і запалало». Народ визнав виняткову роль Шевченка. У всіх народів є свої геніальні поети, але жоден із них не є для свого народу тим, ким є для нас Шевченко, пам'ять жодного з них не вшановують так, як пам'ять Шевченка в Україні. Є. Чикаленко залишив у щоденнику запис про те, що 30 травня 1910 р. на місці поховання Шевченка О. Русов порівняв його могилу із могилою Магомета. Священик, який відслужив панахиду, в промові, виголошеній рідною мовою, також зауважив, що могила Шевченка – святе місце для української нації. Є. Чикаленко пояснює ні з чим незрівнянну популярність Шевченка тим, що «...культ Шевченка – це не культ особи, а культ ідей, що лежать в основі нашої національної самосвідомості і служать нам провідною зорею» [7, 89].

Видавці перших українських видань початку ХХ ст. найважливішим завданням преси вважали необхідність ширити національну свідомість. Саме тому ім'я Шевченка, Шевченкові ідеї невіддільні від історії української преси.

Свій першочерговий обов'язок перші українські друковані видання вбачають у широкій просвітницькій діяльності, у роз'ясненні серед широких народних мас ідей Шевченка, в ознайомленні з біографією народного поета, його творами.

Наприкінці ХІХ ст. постать Т. Шевченка, пройшовши етапи традиціоналізації, була канонізована своїм народом. І хоча ще за життя він був визнаний сучасниками «батьком», «пророком», у посмертних промовах на могилі йому вже пророкувалося вічне безсмертя, усвідомлення величчя генія з народу в часі тривало певний період. Щорічне відзначення дня народження і роковин смерті Кобзаря є своєрідною віхою розвитку національної свідомості українства і певним етапом національно-визвольного руху. Таку позицію відкрито декларують видавці «Рідного краю»: «Святкування Тарасових роковин мусить стати новим актом боротьби, мусить покликати нові й нові маси людей до того величного діла, яке заповідав нам Тарас своїми словами-сльозами і цілим життям своїм» (1906. – № 8).

Заквітчаний і в рушник прибраний портрет Кобзаря поряд з іконою в українській хаті бачимо чи не в кожному творі українських письмен-

ників того часу. Портрети Шевченка – теж у дусі того часу: з козацькими вусами, у кожусі та шапці. У щоденниковому записі Є. Чикаленка, датованому 1909 р., занотована розмова з селянами про пам'ятник Шевченку, яким він буде:

«На пам'ятнику треба, щоб Шевченко був у шапці.
Чого ж? – питаю.

Та бачите, коли поставимо отсей, без шапки, то люди подумаютъ, що це так, якийсь собі пан стоїть... А коли Шевченко стоятиме в шапці та кожусі, то всякому видно буде, що це наш брат, мужик» [7, 75].

Шевченко постає знаковим символом української мови – мови народної. Дописувач із Мелітополя М. Залізняк, зазначаючи проблеми передплати «Вестника Таврического Земства», наголошує, що «Вісник» слід видавати українською мовою, бо в цій губернії проживають українці, і вони не розуміють російської мови: «Часопись ця має на меті широкий круг читачів, головним чином з простого люду, із селян. Досить часто друкуються популярні розвідки, а в роковини Шевченка було уміщено навіть досить гарну статтю про нього, звичайно мовою російською» (1907. – № 4).

«Рідний край», який на початку виходу заявив свою позицію – «часопись народна», завжди послідовно висвітлював усі питання, пов'язані з іменем Шевченка. У редакційній статті на 46-ті роковини смерті Шевченка Олена Пчілка зауважила: «Шевченка як поета, того поета, що Україна могла пишатися ним перед цілим світом» люд через безпросвітну темряву безграмотності не знав: ... у широку громаду народну доходили тільки обривки його пісень, тільки легендарні чутки – мов казка – про нього: «Колись був якийсь Тарас Шевченко,.. отам над Дніпром стоїть його високий хрест,.. а може, він і тепер живий, ходить по світу» (1907. – № 8/9).

На першому етапі традиціоналізації видатної історичної особи, як зазначають дослідники, народ творить легенди про цю постать, наділяючи свого героя надлюдськими героїчними рисами. «Рідний край» на 45-ті роковини смерті Шевченка підготував матеріал «Киевская старина» про Т. Шевченка» (1906. – № 8). У цій статті зроблено огляд публікацій про Т. Шевченка в різні роки, в яких зібрано народні легенди про українського поета, що теж містять елементи фантастичного. «Киевская старина» 1894 р. надрукувала статтю М. Беяшевського «Рассказы крестьян с. Пекарей о Т. Г. Шевченко». Автор зазначає, що селяни простими словами розповідають про свого найбільшого поета: «Шевченко яко поет і художник не дуже цікавить простий народ; всю увагу він звертає на Шевченка яко чоловіка, на те, чим він жив». Та в цей же час, відчуваючи потребу «освітити перед собою фігуру великого чоловіка»,

складає дивовижні легенди, фантастичні оповідання, сплітаючи невідомий, але дорогий образ з усякими героями, характерниками. Люди сплітають його ім'я з усякими народними анекдотами та оповіданнями, малюючи образ «симпатичної людини, котра любить свій народ і бореться за його права» (1906. – № 8).

Подейкують, що Шевченка в Сибіру прикували до стовпа і що стовп той уже підгнив, а як згниє зовсім, то й Шевченко повернеться в Україну. Закінчується матеріал висновком: «От який образ великого поета стає перед народом. Коли б не приглушувано нашого народу, коли б не арештовували та не засилали людей за те, що вони не хочуть забувати своєї мови, коли б в кожній хаті лежав на столі «Кобзар» – певно не такий затемнений образ Шевченка намалював би собі народ, а образ правдивий та високопоетичний» (1906. – № 8).

Думка автора публікації про потребу інформування населення, про потребу освіти є співзвучною із позицією «Рідного краю»: «Чим ширшатиме освіта між нашим народом, тим більшою ставатиме невмируща слава Кобзаря» (1907. – № 9).

У згаданому вище матеріалі зазначено, що друга книга «Киевской старини» за 1896 р. умістила статтю А. Кримського «Шевченко в народних рассказах». Автор переповідає легенду, яка побутує не тільки серед селян, а й серед інтелігенції, що Шевченко живий, а поховано в могилі порожню домовину, а сам Шевченко поїхав у Полтавську губернію і живе там на документи свого приятеля Кричмана. Приїздив він ніби в рідні краї, відвідав Кирилівку, Тарасівку, Звенигородку, все там уважно розглядав. Заходив до слідчого К., і той признав у ньому Шевченка. Старі селяни також пізнали його й гукали: «Тарасе!», а він обертався і тихо промовляв: «Цитьте. Мовчїть».

Автор пояснює, що легенда пішла, коли біограф Т. Шевченка Кониський (що написав потім про свою подорож у львівській «Зорі» «Подорож у рідні села Шевченка») був у Кирилівці та Моринцях, його селяни справді визнали за самого Шевченка. Коли, наприклад, Кониський говорив, що йому тут цікаво все оглянути, селяни хитренько додавали: «Еге, хоч кому цікаво подивитись на те місце, де ріс» (1906. – № 8). Моніторинг тогочасних видань переконує, що національна свідомість українського суспільства рік у рік зростає. Ол. Русов після похорону Б. Грінченка зауважив, що там зібралось не менше трьох тисяч народу: «А знаєте, скільки було народу, коли тіло Шевченка везли через Київ? Всього-на-всього 80 душ! Відкиньте те, що тут зібралось, може, половина «зівак» і зважте на те, що коли ховали Шевченка, то в Києві не було й жодної газети, значить не було широко відомо про по-

хорон, то все-таки видно, що свідомість українська поширилась за ці 50 років надзвичайно» [7, 95]. На значних змінах у суспільній свідомості наголошує й Олена Пчілка у ґрунтовному дослідженні «Шевченкові роковини» (Спогади), опублікованому в спеціальному випуску «Рідного краю» до 46-х роковин смерті «Великого борця Тараса Шевченка». Вона не може стримати свого піднесеного почуття торжества історичної справедливості. Адже тогоріч ювілейні урочистості, присвячені Шевченкові, відбуваються публічно: «Оповістки в газетах про вечір в пам'ять Шевченка, афіші по всьому городу, широкий продаж білетів, найкраща в городі світлиця, повна всякого світла, повна «публіки», – це все таке звичайне тепер! Бо таки-ж воно так і повинно бути при святкуванні пам'яті найкращого поета в краю» (1907. – № 8–9). Та не так було колись, хоча б років 10 тому, не кажучи про інші часи, пригадує далі авторка. Прихильники Кобзаря, щоб ушанувати його пам'ять, мусили збиратися нишком, та й гурток їх був невеликий. До того ж можна було сподіватися арештів, обшуків й інших прикростей. Олена Пчілка пригадує перші «роковини», які відзначались у Києві на Жилианській вулиці. Зібралися люди старші, зовсім молоді, було чимало жіноцтва. Запальною була промова М. Драгоманова. Молодь співала народний марш «Гей, не дивуйте!». Розходились поодинокі, щоб ніхто не звернув уваги.

Також вона згадує, що вечір 1883 р. не був ще публічним, однак «вже одходив від тих давніх роковин, що скидалися на таємні збори віруючих людей давніх часів... що відбувалися немов десь у катакомбах...». Простора світлиця була подекуди прибранна вінками та рушниками, був бюст Шевченка, сяяли слова Кобзареві. Були присутні відомі люди, були артисти української трупи, що пробували тоді в Києві, – корифеї Заньковецька, Садовський.

У 1898 р. святкували вже з афішами, з публікаціями в газетах: «Вечір в пам'ять українського поета Шевченка», організований «літературно-артистичною громадою», купкою українців. Організатори святкування М. Старицький та М. Лисенко з труднощами дістали дозвіл на проведення вечора. Світлиця була переповнена, були там усі відомі українці, було багато й звичайних людей. Настрій був урочистий. Співали солісти й солістки під керівництвом М. Лисенка. Так відбувся перший у Києві прилюдний Шевченків вечір. На другий рік те ж саме товариство відзначало роковини Шевченка ще урочистіше. О. Пчілка зазначила, що публіки завжди приходять багато на цей «Шевченків вечір» і часто для багатьох це єдиний день на рік, коли людина згадує «про свою українську національну вдачу і єдиний раз на рік хоче якось прилучитися

до прилюдного українського свята, хоче щось сама собі доказати, віддати чомусь «дань» (1907. – № 8/9).

Щоденниковий запис від 14 березня 1909 р. Є. Чикаленка логічно продовжує спостереження О. Пчілки: «Почалися Шевченківські дні, і по всій Україні служать панахиди, уряджують концерти, вистави, вечорниці для збору грошей на пам'ятник» [7, 54].

«Рідний край» послідовно дотримувався національно-патріотичної позиції. «Удержався і урятував честь української преси майже лиш один полтавський «Рідний край», – зазначав І. Франко [6, 163]. Цей часопис початку ХХ ст. може плідно прислужитися у справі подальшого розвитку шевченкознавства, адже надає нам літописні свідчення проростання в пам'яті народній величі Шевченкової. Щорічні, приурочені його пам'яті номери часопису – своєрідний звіт про розвиток національно-патріотичного руху, про те, що зроблено для загальної справи, для вшанування й увічнення Кобзаря. Кожна дрібна деталь, штрих до біографії Шевченка становлять надзвичайну цінність для нащадків. Ми можемо простежити, як щороку все впевненіше й сміливіше утверджується в народі національна самосвідомість і як постать народного поета стає символом державотворчих змагань.

1. *Історія української преси ХХ ст.* Хрестоматія : навч. посіб. / упоряд., автор іст.-біограф. нарисів та приміт. О. Г. Мукомела. – К., 2001.

2. *Крупський І.* Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.) / І. Крупський. – Львів, 1995.

3. *Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ ст.* / уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. – К., 2001.

4. *Михайлин І.* Історія української журналістики. Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики / І. Михайлин. – [3-тє вид., доп. і поліп.]. – Харків, 2004.

5. *Семенко С.* Журнал «Рідний край» і літературний процес поч. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / С. Семенко. – К., 1999.

6. *Франко І.* Мозаїка : із творів, що не ввійшли до зібр. тв. : у 50 т. / упор. З. Т. Франко, М. Василенко. – Львів, 2001.

7. *Чикаленко Є.* Щоденник (1907–1917) : у 2 т. : документально-художнє видання / Є. Чикаленко. – К., 2004.

Діяльність професора А. В. Ходіна в контексті розвитку вітчизняної медичної преси

У статті простежуються редакторська і видавнича діяльність Андрія Васильовича Ходіна – доктора медицини, редактора, видавця, громадського діяча. З'ясовуються окремі деталі життєвого і творчого шляху цієї непересічної особистості; аналізується робота по організації та виданню першого вітчизняного медичного спеціалізованого журналу «Вісник офтальмології»; визначено коло основних тем, які піднімалися на сторінках часопису.

Ключові слова: журнал, видання, тематика, медична преса, офтальмологія.

В статье прослеживается редакторская и издательская деятельность Андрея Васильевича Ходина – доктора медицины, редактора, издателя, общественного деятеля. Выясняются отдельные детали жизненного и творческого пути этой незаурядной личности; анализируется работа по организации и изданию первого отечественного медицинского специализированного журнала «Вестник офтальмологии»; определен круг основных тем, которые поднимались на страницах издания.

Ключевые слова: журнал, издание, тематика, медицинская пресса, офтальмология.

This article represents facts about editorial and publishing work of Andriy Vasyliovych Khodin, Doctor of Medicine, editor, publisher and public figure. Some details of the life and creative work of this outstanding person are clarified; his work on organizing and publishing the first domestic specialized medical magazine «Visnyk oftalmologii» (Bulletin of Ophthalmology) is analyzed: main subjects discussed on the pages of the bulletin are enumerated.

Key words: magazine, publication, subject, medical periodicals, ophthalmology.

Для всебічного й глибокого аналізу розвитку періодики в Україні, осмислення складності процесів становлення та функціонування сучасного простору соціальної комунікації, дослідження творчості українських публіцистів, а також для розуміння процесів функціонування сучасних засобів масової інформації велике значення має дослідження творчості як відомих, так і «забутих» та малознаних вітчизняних редакторів і видавців. Це збіднює картину існування та розвитку журналістики в історичному часі. Відтак, актуальність теми викликана необхідністю глибокого й усебічного дослідження творчого доробку діячів вітчизняної науки та культури, які своєю самовідданою працею сприяли розвиткові вітчизняного інформаційного простору.

Мета дослідження: увести в науковий обіг редакторсько-видавничу діяльність доктора медицини А. В. Ходіна й визначити її місце в контексті національного інформаційного простору кінця XIX – початку XX ст.

Об'єктом дослідження є особа А. В. Ходіна як ученого й організатора вітчизняної медичної преси, його інтелектуальна діяльність через призму особистісних особливостей, специфіки суспільного середовища та близького оточення, що наклали відбиток на всю діяльність ученого. Предмет – діяльність А. В. Ходіна в царині становлення медичної преси першої половини XIX ст., його погляди на розвиток медицини загалом та офтальмології зокрема.

Методологічною основою стали принципи історизму та об'єктивності. Дослідження діяльності А. В. Ходіна в динаміці виконано на основі порівняльного, системно-структурного, проблемно-хронологічного та статистико-аналітичного методів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у постановці та розробці проблеми видання медичної періодики у XIX ст., яка не отримала всебічного й об'єктивного висвітлення в журналістичній періодиці, а відтак, і в створенні наукового дослідження редакторсько-видавничої діяльності А. В. Ходіна. Усе це в комплексі допоможе скласти цілісне уявлення про особливості функціонування інформаційного простору України минулих років, спроєкувати ці знання на подальший розвиток вітчизняної соціальної комунікації у сегменті наукової та науково-популярної журналістики.

Андрій Васильович Ходін (1847-1905) народився 1847-го року в Новочеркаську. Після закінчення гімназії певний час навчався в Харківському університеті, згодом – у Петербурзькій медико-хірургічній академії. Вважається учнем Е. А. Юнге – академіка Петербурзької Імператорської військово-медичної академії (1872), таємного радника (1893), засновника першої в Російській імперії школи офтальмологів.

У 1873 р. за дисертацію «Про точку обертання в очах з різною рефракцією» А. В. Ходін отримав ступінь доктора медицини. Потім два з половиною роки стажувався за кордоном. Після повернення (1877 р.) призначений асистентом очної клініки Михайлівської лікарні баронета Вільє, а на початку 1878 р. отримав звання приват-доцента офтальмології при академії. У 1881 р. обраний екстраординарним професором офтальмології в Київському університеті св. Володимира і завідувачем очної клініки; у 1885 р. призначений ординарним професором.

Про авторитет А. В. Ходіна в міжнародних колах свідчить, зокрема, лист попечителя Київського навчального округу за № 3074 від 8 квітня 1888 р. на ім'я ректора університету св. Володимира, у якому повідомляється про дозвіл на його закордонну поїздку «в Німеччину, на Міжнародний з'їзд офтальмологів на 25 днів, рахуючи з 15 липня» [1].

Із 1881 до 1903 р. очолював кафедру офтальмології Київського університету, провівши значну реорганізацію навчального процесу. Зокрема студенти слухали 70 двогодинних лекцій, а також були кураторами хворих із обов'язковим подальшим захистом історій хвороб.

Професор А. В. Ходін вважається засновником Київської офтальмологічної школи, з якої вийшли професори та доценти О. Шимановський, М. Левитський, А. Васютинський, А. Румянцева, А. Холіна, Ю. Шевчук, І. Кореневич та ін.

Тематика 23-х опублікованих наукових праць ученого – розв'язання питань рефракції ока, світловідчуття, кольоровідчуття, фізіології очних м'язів, клініки очних хвороб. Він – автор посібників із офтальмології: «Практична офтальмологія» (із 1879 до 1899 р. книга витримала 5 видань), «Курс очних операцій» (Санкт-Петербург, 1881), «Офтальмоскопія та її застосування в офтальмології і загальній медицині» (Санкт-Петербург, 1880), «Про визначення симуляції сліпоті і слабкості зору». Низку робіт А. В. Ходін надрукував у «Военно-медицинском журнале», «Медицинском вестнике», «Враче».

У розрізі нашого дослідження на особливу увагу заслуговує діяльність А. В. Ходіна як видавця і редактора медичної періодики. Саме він, розуміючи вагу друкованого слова в періодичному виданні для розвитку галузі, покликаної піклуватися про людське здоров'я, заснував перший у Російській імперії спеціалізований журнал «Вестник офтальмології» (далі в тексті – «Вісник офтальмології». – В. С.). Перше число часопису побачило світ у січні 1884 р. Хоча сучасні російські дослідники вважають «Вісник офтальмології» досягненням наукової журналістики їхньої країни і навіть у підручниках стверджують, що ніхто інший, як А. Крюков «був творцем і редактором журналу» [2, 11].

Виходив часопис щодвамісяці, книжками обсягом 5-6 і більше друкованих аркушів. Передплата з пересилкою і доставкою складала 6 крб., для студентів – 5 крб. Загальна кількість передплатників – 300, 60 адресатів отримували видання безкоштовно. У Києві редакція знаходилася на вул. Нестеровській, 5. Тиражувався двомісячник у друкарні Є. Я. Федорова на Хрещатинській пл., у власному будинку. Обсяг перших томів – 120 сторінок. Видання мало шість основних розділів: «Оригінальні статті», «Журнальний огляд», «Бібліографія», «Звіти засідань товариств», «Новини і суміш», «Оголошення». Мету журналу його засновник і видавець визначив так: «заснувати ... спеціальний орган, у якому могли б уміщуватися, за можливістю, всі самостійні статті, що стосуються галузі офтальмології; дати лікарям можливість стежити за розвитком нашої науки і закордонної» (1884. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 3).

До заснування «Вісника офтальмології» професори й лікарі очної практики оприлюднювали свої наукові розробки в журналах загально-го медичного спрямування. Для вітчизняних фахівців залишалися закритими досягнення світової офтальмологічної науки. Тож не дивно, що А. В. Ходіну вдалося сформувавши високопрофесійний авторський колектив, залучивши до співпраці провідних тогочасних офтальмологів. На титулі першого тому зазначалося, що журнал виходить за сприяння професорів Адамюка (Казань), Вольфринга (Варшава), Гіршмана (Харків), Добровольського (Петербург), докторів Бехтерова (Петербург), Денисенка (Ставрополь), Донберга (Петербург), Євелького (Москва), Кацаурова (Ярославль), Крюкова (Москва), Кублі (Петербург), Ложечникова (Москва), Любинського (Кронштадт), Маклакова (Москва), Митковича (Одеса), Піунова (Владикавказ), Прижибильського (Варшава), Рейха (Тифліс), Скребицького (Петербург), Фіалковського (Дінабург) та багатьох інших.

Однією з провідних на сторінках журналу була тема глаукоми. У своїх наукових статтях цю проблему висвітлювали Л. Беллярмінов («Випадок пігментного ретиніту, ускладненого глаукомою». – 1893. – Т. 10. – С. 243–252); С. Головін («Про зміни внутрішньоочного тиску при притисканні сонної артерії». – 1902. – Т. 19. – С. 333–338); А. Крюков («Нотатки про глаукому на підставі статистики 1430 випадків її». – 1889. – Т. 6. – С. 327–333); О. Маклаков («Повідомлення про корнеосклеральну іридектомію при глаукомі». – 1886. – Т. 3. – С. 78-79); Д. Натансон («Про глаукому в афактичних очах». – 1890. – Т. 7. – С. 1-13; С. 67-87); А. Ходін («Новий тонометр». – 1885. – Т. 2. – С. 108-109).

Професор А. Крюков різко розкритикував тодішні теорії щодо розвитку глаукоми переважно у слов'ян, оскільки з-поміж них найбільше

гіперметропів. У зазначеній праці професор навів статистичні дані по глаукомі: за даними клінік Казані, Києва, Москви, Одеси, Саратова, Ярославля відсоток хворих складав від 0,64 % до 4,7 %. У результаті спостережень він дійшов висновку: «Досить високий відсоток хворих на глаукому в деяких наших клініках і лікарнях ... залежить не від схильності слов'ян до глаукоми, а від малої кількості лікарсько-очних пунктів у Росії загалом і від величини та густоти населення...» (1889. – Т. 6. – С. 327-328).

Найактивнішим автором щодо питань глаукоми можна вважати професора С. Ложечнікова. Протягом 1888-1894 рр. він публікував статті практично в кожному томі «Вісника офтальмології», піднімаючи в них питання рідкісних особливостей глаукоми, змін очного нерву, нових способів лікування тощо.

Усе ж передусім друкувалися теоретичні й практичні статті, що безпосередньо стосувалися діяльності лікаря-практика.

Низка публікацій присвячена трансплантації роговиці. Сам А. В. Ходін описав випадок успішної трансплантації роговиці, однак зробив висновок про недоцільність кератопластики через неминуче помутніння трансплантата.

У статтях О. Маклакова «Про видозміну способу фіксації очного яблука під час операцій на очах», Є. Єгорова «Звіт про першу сотню екстракцій катаракти», проф. Кацаурова «Звіт про 152 операції катаракти» уперше серйозно описане застосування в Росії методів хірургії катаракти – дисцизія, лінеарний спосіб Грефе, клаптиковий спосіб, розривання вторинної катаракти дисцизійними голками, а також постопераційні ускладнення.

Дискутувалося застосування антисептиків під час операцій на очах. На той час вважалося, що сльози вимивають усі мікроби в ніс, а власне антисептики (особливо сулема та хлорна вода) можуть викликати сильне запалення ока, що антисептик швидко виділяється зі слізьми в ніс і користі не приносить.

Професійно обговорювалося застосування кокаїну під час операцій на очах, що дозволило різко розширити обсяги хірургічної допомоги й викликало підтримку спеціалістів усього світу; масаж очей; використання нових інструментів; лікування бленореї у новонароджених та інші важливі теми.

Окреме місце відводилося реферативним матеріалам із усіх відділів офтальмології, переважно практичного змісту. Із перших номерів робив це професор А. Крюков (із 1895 р. – директор очної клініки Московського університету), багато років готуючи реферати публікацій із жур-

налу «Albrecht von Graefe's Archive fur Ophthalmology». У розділі «Журнальний огляд» подавалися також реферати з «Американського офтальмологічного журналу», який із 15 квітня 1884 р. виходив у Сент-Луїсі.

Двадцять років А. В. Ходін залишався незмінним редактором, видавцем, коректором «Вісника офтальмології». Характеризуючи його, професор О. Павловський називав його «щирим», «правдивим і лагідним» [3, 5]. А професор К. Сапезко з нагоди ювілею засновника зауважував: «Книга за книгою справно з'являвся цей журнал протягом 19 років, засвідчуючи невтомну діяльність редактора, який майже самотужки реферував, редагував, корегував і розсилав свій часопис без будь-якої матеріальної вигоди, без будь-якої винагороди» [4, 626]. У свою чергу професор О. Шимановський, який змінив А. В. Ходіна на посаді завідувача кафедри, констатував: «Вісник офтальмології» міг щохвилино, так би мовити, згаснути, і тільки любов Андрія Васильовича до свого дітища, його наполегливість, працелюбність, із яким він звалив на себе більшу частину роботи по упорядкуванню журналу, не тільки зберігали життя «Вісника офтальмології» протягом 20 перших років його існування, але й забезпечили йому подальшу міцну будучність. За це вдячні руські офтальмологи, без сумніву, завжди шануватимуть пам'ять про першого редактора-видавця» [5].

У 1904 р., через хворобу А. В. Ходіна, редакцію переведено до Москви. Колектив очолив професор тамтешнього університету А. Крюков. Після його смерті часопис редагував (1909) приват-доцент Московського університету О. Люткевич. У 1911 р. редакторство перебрав С. Головін, який став професором Одеського університету й редакція перемістилася до цього міста. Із 1912 р. – після переведення С. Головіна на посаду професора Московського університету – журнал знову почав видаватися у Москві. 25 вересня 1917 р. за ініціативою редактора часопис припинив своє існування.

У 1922 р. під назвою «Русский офтальмологический журнал» видання відновило свій вихід. Із 1932 р. воно називалося «Советский вестник офтальмологии»; із 1937 і донині – «Вестник офтальмологии», який друкується у Москві, зараз вважається основним журналом офтальмологів країн СНД.

Окрім журналу, А. В. Ходін упорядкував і виступив редактором «Дневника Шестого съезда общества русских врачей в память Н. И. Пирогова». З'їзд працював у Києві 21-28 квітня 1896 р.

У виданні вміщено загальні матеріали про форум лікарів, зокрема «Статут Товариства російських лікарів», «Склад постійного правління», «Розклад занять з'їзду», «Програми за секціями».

Доповіді подано за 12 секціями, найбільшими з яких були: анатомії, гістології, фізіології; патологічної анатомії і загальної патології; внутрішніх і дитячих хвороб, хірургії. На цих секціях виголошені доповіді про фізіологічну функцію щитовидної залози (І. Ноткін), варіанти бронхіального дерева людей (Ф. Стефаніс), нову гіпотезу кольоровідчуття (С. Чирєєв), форми розчинення білих кульок і їхнє клінічне застосування (С. Боткін), лікування легеневої чахотки креозотом і риб'ячим жиром (Ф. Штангєєв), походження пухлин (М. Скліфасофський), трепанацію черепа (Б. Козловський).

На інших секціях обговорювалися питання акушерства і гінекології, шкірно-венеричних захворювань, гігієни і судової медицини, загальної медицини, питань лікарського побуту, фабричної і морської медицини.

Двадцять два роки, із 1881 до 1903 р., професор А. В. Ходін очолював кафедру офтальмології Київського університету св. Володимира. У 1904 р. він захворів, передав колегам редагування журналу. У 1905 р. учений помер.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що доктор медицини, професор А. В. Ходін зробив значний внесок у розвиток вітчизняної медичної преси кінця ХІХ – початку ХХ ст., прагнув, щоб вона посіла гідне місце серед наукових і науково-популярних видань України, впливала на розвиток вітчизняного медіа-простору.

Подальше вивчення життя та діяльності невтомних, але маловідомих, безкорисливих працівників на ниві творення періодичних видань дозволить скласти повну картину розвитку журналістики в Україні.

1. ДАК. – Ф. 16, оп. 327, спр. 29. – Арк. 31-31 (зв.)
2. *Офтальмология* : учеб. для стоматолог. фак. : учеб. для студентов высш. проф. образования, обучающихся по специальности 060105.65 «Стоматология» по дисциплине «Офтальмология» / Х. П. Тахчиди [и др.]. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2011. – 544 с. : ил.
3. *Павловский А. Д.* Памяти проф. Кирилла Михайловича Сапежко / А. Д. Павловский // Бюллетень профессионального союза врачей г. Кишинева. – 1928. – № 1. – С. 5-6.
4. *Сапежко К. М.* Юбилей проф. А. В. Ходина // К. М. Сапежко // Русский врач. – 1902. – Т. 1, № 16. – С. 625-626.
5. *Цит. за:* Онуфрийчук О. Вестнику офтальмологии – 120 лет! / Онуфрийчук Олег [Электронный ресурс] // Национальный офтальмологический проект: официальный сайт межрегиональной ассоциации врачей-офтальмологов. – Адреса доступа: <http://www.eyenews.ru/pages.php?id=388&glaukoma=d5f81ffefd661f8ced29e25c35cd9747>.

Наукове видання

ОБРАЗ

Щорічний науковий збірник

Випуск 12
2011 рік

Над випуском працювали:

Редактор **Ганна Дзюбенко**
Редактор англійських текстів **Світлана Вернигора**
Коректор **Інна Гаврилук**
Художній редактор **Олена Поліщук**
Технічний редактор **Вікторія Шевченко**

Електронні версії видання:
<http://www.nbuv.gov.ua> (Наукова періодика України);
<http://www.journ.univ.kiev.ua>
(Бібліотека: наукові періодичні видання)

Підписано до друку 07.02.2011
Формат 60x84/16. Гарнітура SchoolBook.
Обл.-вид. арк. 5,53. Ум. друк. арк. 5,6.
Друк офсетний
Наклад 500 примірників

Верстку здійснено
навчально-науковою лабораторією
кафедри журналістики та філології
Сумського державного університету

Адреса редакції:
04119, м. Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут журналістики, кімн. 103-А,
тел. 481-45-48, факс: 483-09-81.
e-mail: vydav_grup@ukr.net

Надруковано у друкарні СумДУ
40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК №3062 від 17.12.2007.